

ASSAIG DE DIALECTOLOGIA GESTUAL

Aproximació pragmàtica al repertori bàsic
d'emblemes del català de Barcelona

Lluís Payrató

Tesi doctoral dirigida pel
Dr. Jaume Mascaró i Pons

Universitat de Barcelona
Setembre de 1989

"Si no ho ha dit amb paraules,
ho ha dit amb la mirada."

Pompeu Fabra, Diccionari General
de la Llengua Catalana (s.v. dir)

INDEX

Preàmbul

1a PART

1. INTRODUCCIO

1.1. Objectius de l'estudi	7
1.1.1. Objectiu principal	7
1.1.2. Objectius complementaris	9
1.2. Marc i característiques de l'estudi	10

2. CATEGORITZACIONS I DEFINICIONS DEL GEST

2.1. La noció de <u>gest</u>	12
2.2. La categorització del gest	14
2.2.1. De la retòrica clàssica al segle XVIII	14
2.2.2. El segle XIX	17
2.2.3. El segle XX	20
2.2.3.1. La proposta d'Efron (1941)	22
2.2.3.2. La proposta d'Ekman i Friesen (1969)..	24
2.3. La definició de <u>gest</u>	27

3. L'EMBLEMA O GEST AUTONOM

3.0. Introducció	32
3.1. L'emblema segons Ekman i Friesen (1969)	34
3.2. Altres propostes	36
3.3. Tipus d'emblemes	41
3.4. Metodologia en la recerca d'emblemes	47

2a PART

4. LINGUISTICA I COMUNICACIO NO VERBAL

4.0. Introducció	50
4.1. La teoria gestual de l'origen del llenguatge	51
4.2. La metodologia lingüística i l'anàlisi de la gestualitat	56
4.3. Els llenguatges de signes	60

5. LES CIENCIES DEL LLENGUATGE I L'ESTUDI DE LA GESTUALITAT

5.0. Introducció	63
5.1. Paralingüística	65
5.1.0. Introducció	65
5.1.1. Comunicació i comunicació (no) verbal	67
5.1.2. Llenguatge, parallenguatge i cinèsica	70
5.1.3. Trets paralingüístics	72
5.2. Antropologia lingüística	74
5.2.0. Introducció	74
5.2.1. Apunts històrics	76
5.2.2. Comparacions interculturals	80
5.3. Dialectologia i geografia lingüística	83
5.3.1. Esbós històric	83
5.3.2. Geografia gestual a Europa	87
5.3.2.1. Àmbit i característiques de l'estudi.	87
5.3.2.2. Distribució geogràfica dels emblemes.	87
5.4. Psicolingüística i neurolingüística	100
5.4.1. Producció i comprensió (no) verbals	100
5.4.2. Cervell, llenguatge i gest	107
5.5. Pragmàtica i sociolingüística	111
5.5.1. Interrelacions i sincronies entre la gestualitat i la parla	111
5.5.2. Funcions interactives de la gestualitat	114
5.5.3. Gest i actes de parla	117
5.5.3.1. Camins de síntesi	120
5.6. Lingüística aplicada	125
5.6.1. Gestualitat i ensenyament	125
5.6.2. Lexicografia gestual	127

3a PART

6. BASES PER A L'ESTABLIMENT DEL REPERTORI D'EMBLEMES CATALANS

6.1. Reculls i estudis sobre el gest als PP.CC.	133
6.2. Bases teòriques de la investigació	141
6.3. Aspectes metodològics	144
6.3.0. Introducció	144
6.3.1. Establiment del repertori provisional	145
6.3.1.1. Fonts i unitats seleccionades	145
6.3.1.2. Repertori provisional	148
6.3.2. Enquesta de codificació	157
6.3.2.1. Informants	158
6.3.2.2. Model	160
6.3.2.3. Qüestionari de codificació	162
6.3.3. Enquesta de decodificació	184
6.3.3.1. Repertori provisional bàsic	186
6.3.3.2. Qüestionari de decodificació	194

7. ANALISI DE LA MOSTRA

7.0. Introducció	200
7.1. Unitats. Reculls i comentaris	202
7.1.1. Repertori bàsic	202
7.1.2. Repertori complementari	310
7.1.2.1. Pseudoemblemes (Unitats amb un nivell reduït de codificació i amb un nivell de decodificació no inferior al 40%)	310
7.1.2.2. Unitats no codificades i amb un nivell de decodificació no inferior al 40%.	370
7.1.3. Altres unitats	375
7.1.3.1. Unitats molt ambigües i/o amb nivells de (de)codificació molt reduïts..	375
7.2. Classificació i comentaris	423
7.2.0. Introducció	423
7.2.1. Classificacions	426

8. CLOENDA 437

Bibliografia 441

PREAMBUL

És un deure i un plaer al mateix temps fer constar els nombrosos ajuts que he rebut al llarg de la realització d'aquest treball. Primer de tot, el de familiars, companys, estudiants i amics: m'agradaria que tots se sentissin al·ludits en aquest record de conjunt. En particular, agraeixo els comentaris i les observacions de tota mena que m'han fet molts col·legues de la Secció de Lingüística Catalana i d'altres Departaments de la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona.

He de dir a continuació que, sense el seu director, Dr. Jaume Mascaró, aquesta tesi simplement no hauria existit. Em refereixo als seus treballs previs a l'elaboració d'aquest estudi, i també a l'interès que hi ha mostrat i a l'ajuda de tota mena, intel·lectual i material, que n'he rebut.

D'altra banda, si aquesta tesi s'ha fet realitat ha estat igualment gràcies a una beca de la Fundació Jaume Bofill. Agraeixo sincerament als qui la presideixen la confiança que van dipositar en aquest treball, i, a tots els que hi treballen, el tracte tan humà que m'han ofert.

Per últim, l'autor té un deute importantíssim amb totes les persones que s'han prestat a fer d'informants. Sense elles l'aventura de la investigació efectuada no hauria tingut sentit.

1a PART

1. INTRODUCCIO

1.1. OBJECTIUS DE L'ESTUDI

1.1.1. Objectiu principal

L'objectiu fonamental de la investigació recollida en aquest treball és establir un primer repertori dels emblemes o gestos autònoms utilitzats conjuntament o associadament amb la llengua catalana, representada pel català parlat a la ciutat de Barcelona.

Emblema és la denominació actualment més comuna d'un tipus específic de gestos, els quals, com es veurà, reuneixen uns atributs determinats: poden ser reemplaçats amb facilitat i precisió per un mot o una frase (sense que s'alteri l'essència de l'acte comunicatiu realitzat), són deliberadament intencionals (o comunicatius), poden substituir la parla, és a dir, usar-se amb independència de l'expressió verbal, i són propis --per bé que no necessàriament exclusius-- d'una cultura, d'una comunitat lingüística o d'un grup de parlants en particular. Altres denominacions utilitzades amb major o menor freqüència per identificar aquesta categoria gestual --la més lingüística sens dubte entre totes les no verbals-- són les de gest simbòlic, gest semiòtic, quasi-lingüístic i gest autònom. Aquests diversos adjectius deixen entreveure ja en certa mesura les característiques dels actes no verbals objecte d'estudi d'aquest treball.

La determinació dels gestos d'aquesta mena utilitzats en el cas de la llengua catalana suposa l'establiment del que a partir d'ara ja podem anomenar repertori d'emblemes catalans. El present estudi apunta, en concret, a establir un primer repertori bàsic d'aquests gestos associats al català parlat a la ciutat de Barcelona i, alhora, a assentar les bases necessàries per dur a terme anàlisis d'abast més ampli aplicables a totes les terres de parla

catalana. La investigació s'ha de considerar, en aquest sentit, com una fase --imprescindible i provisional al mateix temps-- d'un projecte més general i amb objectius més ambiciosos, centrats en els dos vessants següents:

- (a) La descripció d'uns mecanismes (inclosa la seva variació) associats amb la llengua catalana, especialment amb el seu registre col·loquial, o sigui, la modalitat (funcional) oral, espontània, informal i interactiva d'aquesta llengua.
- (b) La caracterització i l'anàlisi d'un sistema comunicatiu que constitueix un aspecte més de la cultura catalana, entesa en el sentit concret de repertori comunicatiu a què recorren els parlants catalans.

Els resultats obtinguts pel que fa a l'objectiu principal descrit es recullen a la tercera part del treball (capítols 6, 7 i 8), al llarg de la qual s'exposaran, successivament:

- (1) Les bases teòriques que s'han pres com a punt de partida en l'estudi i en la confecció del repertori provisional, a partir de les fonts bibliogràfiques existents (d'àmbit català o culturalment afí) i de l'observació directa i l'experiència.
- (2) La recerca empírica duta a terme, amb especial atenció a la metodologia seguida, la qual es concreta en una doble enquesta (de codificació i decodificació) sobre un grup d'informants barcelonins (vint persones compreses en un reduït marge d'edat --de 26 a 38 anys-- i de característiques socials i culturals molt similars).
- (3) L'anàlisi de la mostra considerada com a repertori bàsic, que implica l'estudi particular de cada gest (descripció, significat(s), mots o frases amb què s'acompanya, etc.), i l'estudi dels fenòmens de variació observables en el repertori establert.

1.1.2. Objectius complementaris

L'assoliment de l'objectiu fonamental exposat aconsellava de fer com a passa prèvia l'estudi de tot un seguit de qüestions de caire teòric relacionades estretament amb l'objecte de la investigació. La presentació d'aquestes qüestions centra els objectius complementaris del treball:

- (1) En primer lloc, l'exposició del context general en què se situa l'estudi, que s'exposa a la primera part i que comporta la reflexió sobre el fenomen del gest, la seva categorització, i la delimitació d'una categoria gestual autònoma (capítols 2 i 3).
- (2) En segon lloc, l'exposició i anàlisi dels punts de contacte entre l'estudi dels fenòmens verbals o lingüístics i l'estudi de la comunicació no verbal, presentat al llarg de la segona part del treball. Aquesta part, més genèrica en conjunt que la primera, aborda qüestions com la teoria gestual de l'origen del llenguatge, la metodologia lingüística aplicada a l'anàlisi de la gestualitat, els llenguatges de signes (capítol 4), i, en definitiva, intenta explicitar les relacions i els lligams entre la paraula i el gest, dos mitjans indispensables al servei de la comunicació humana que, molt sovint, s'usen de forma complementària i és bo per tant que es contemplin i s'analitzin conjuntament (capítol 5). S'ha prestat una atenció especial als camps en què conflueixen l'estudi del gest i les àrees de la lingüística interessades per l'ús lingüístic (pragmàtica, sociolingüística i dialectologia, sobretot), esbossant el terreny que hem anomenat dialectologia gestual.

1.2. MARC I CARACTERISTIQUES DE L'ESTUDI

Aquest treball s'emmarca dins del conjunt d'estudis tendents a l'establiment dels corpus d'emblemes que es poden prendre com a repertoris representatius d'una llengua o d'una cultura determinada. Tret d'algunes contribucions aïllades, d'indubtable valor històric i documental, el cert és que aquests estudis s'han desenvolupat especialment d'una trentena d'anys ençà, i, si bé no conformen un marc enterament homogeni --ni en la forma ni en els continguts-- mantenen unes clares relacions entre ells, permeten ja unes primeres indagacions contrastives, i participen d'unes bases teòriques i d'una metodologia similars.

En conjunt, aquest desenvolupament ha estat propiciat pel gran interès que ha suscitat l'estudi dels fenòmens relacionats amb la comunicació, sobretot a partir de la segona meitat del segle actual. En particular, però, l'establiment d'un camp d'investigació centrat en l'anomenada comunicació no verbal ha resultat decisiu en el progrés dels estudis sobre el gest, que fins aleshores havia estat tractat quasi sempre com a fenomen aïllat, descontextualitzat.

Tot i aquest procés de contextualització epistemològica, el gest --i en especial l'emblema-- continua sent avui un terreny d'investigació típicament interdisciplinari, obert molt més enllà de l'estricta comunicació no verbal. Així, sobre el gest recau la mirada de la psicologia i la psiquiatria, de l'etologia, de la sociologia i, naturalment, com a codi comunicatiu, de la semiòtica. Des de la lingüística s'ha sentit també en nombroses ocasions un viu interès per aquest fenomen, tradicionalment des de les àrees de la dialectologia i l'antropologia lingüística, més recentment des de la sociolingüística, la pragmàtica i la lingüística aplicada. En el panorama actual de les ciències del llenguatge, l'estudi de la gestualitat --o si més no d'una part prou important d'aquesta gestualitat-- s'ha revelat, en definitiva, com un complement necessari a l'hora de descriure i analitzar el potencial comunicatiu humà i l'ús que se'n fa, tot plegat aplicable a àrees com l'anàlisi de la conversa, de la parla en conjunt i de les varietats col·loquials en particular, a l'estudi dels llenguatges de signes i, fins i tot, a la lexicografia, com demostren els nombrosos diccionaris publicats sobre la matèria.

La característica de constituir un camp cruïlla de disciplines permet, lògicament, enfocar el fenomen de la gestualitat des de perspectives diverses, per bé que no contradictòries. En aquest sentit cal apuntar que, dins del marc de les ciències socials que se n'ocupen, el punt de vista que domina aquesta investigació és el corresponent a la lingüística, i més en concret a la pragmàtica: un punt de vista funcional sobre els signes comunicatius en relació al seu ús i als usuaris que se'n serveixen. Aquest fet no representa cap menyspreu --ni tan sols oblit-- de la resta de perspectives, sinó senzillament una orientació i una directriu, ambdues en funció d'uns interessos i d'uns objectius ja esmentats.

Per últim, convé també d'assenyalar que l'especificitat del tema en si, conjuntament amb el fet que en el cas concret de la llengua catalana comptem només amb algun estudi espars que s'hi dedica, fan que una investigació com la present adquireixi uns condicionaments molt determinats, per raó dels quals el mot assaig figura com a inici del títol del treball. Tanmateix, i com ja s'ha indicat, l'establiment d'un primer repertori gestual català és, des d'un punt de vista teòric i metodològic, la passa inicial imprescindible a fi de poder emprendre d'altres investigacions, d'abast --pel que fa a les variables generacionals, geogràfiques i socials-- superior, que confirmin o contradiguin les dades que aquí s'exposaran. La nostra intenció és, doncs, que aquestes dades serveixin com a punt de referència útil i fiable d'aquests futurs estudis, els quals hauran de completar algun dia el repertori de gestos emblemàtics usats al llarg del Paísos Catalans.

2. CATEGORITZACIONS I CLASSIFICACIONS DEL GEST

2.1. LA NOCIO DE GEST

La consulta de qualsevol diccionari d'ús corrent fa veure que la noció ordinària de gest no gaudeix de l'adequació teòrica que requeriria dins del marc d'una teoria o d'una descripció tècnica. La definició que en dona el Diccionari de la Llengua catalana és una bona mostra d'aquesta circumstància:

"gest m 1 Moviment del braç, del cap, del cos, etc, <sic!> que expressa certs pensaments, certs sentiments, que fa més expressiu el llenguatge."¹

Un etcètera sempre molesta en una definició tècnica, malgrat que pugui resultar còmode a un lexicògraf que treballa sobre el llenguatge corrent. La concepció que es descobreix darrere el significat ordinari de gest és en molts sentits similar a la que es descobreix darrere el de paraula. En tots dos casos sembla pressuposar-se que es tracta d'entitats fàcilment aïllables, segurament mínimes, amb significat, i amb caràcter componencial: el llenguatge verbal està constituït per un conjunt de paraules, i la gestualitat per un conjunt de gestos.

La pressuposició és òbviamment ingènua i insostenible, i els trencacolls històrics que ha provocat a la lingüística el terme paraula troben anàlegs en els que ha fet néixer el terme gest en els estudis sobre la comunicació humana. El repàs --sintètic-- d'aquests que s'emprèn a continuació serveix per constatar uns problemes que encara avui són font de nombrosos debats. El cert és que la categorització

---

¹ Vegeu d'altres definicions d'aquesta mena i una discussió que segueix la línia insinuada en aquest apartat a Payrató (1985a). Pel que fa a tot aquest segon capítol cal tenir en compte fonamentalment el que s'exposa a Mascaró (1980).

i classificació de la gestualitat humana no es pot considerar encara un problema resolt. Una definició concreta de gest --més enllà de la de moviment del cos expressiu o significatiu, que considerarem per ara que és la implícita - no es pot formular sense solucionar, ni que sigui d'una manera provisional, la qüestió anterior. Definició i delimitació esdevenen en aquest sentit gairebé perfectes sinònims.

2.2. LA CATEGORITZACIO DEL GEST

2.2.1. De la retòrica clàssica al segle XVIII

Tret d'algunes referències més o menys indirectes en els tractats de Retòrica i Poètica d'Aristòtil, la primera classificació i categorització del gest s'ha d'atribuir a Ciceró, que, al llibre tercer de De oratore, distingeix l'expressió pròpiament dita de l'exposició o representació. Amb les paraules d'Efron (1941:226):

"Para Cicerón el gesto real es aquel tipo de movimiento que expresa las operaciones internas de la mente; un signo natural externo de las affectionum animi, a diferencia del signo pictórico que no hace más que expresar los objetos del pensar; a este último lo llama gestus scenicus, propio del actor pero inadecuado para el orador."

La distinció es dibuixa entre els conceptes de significatio i demonstratio, i serà recollida per Quintilià, que, al llibre onzè de De Institutione Oratoria, separa els gestos que acompanyen naturalment les paraules dels que donen a entendre les coses per imitació.

Meo-Zilio (1961), reconstruint una línia històrica, ha emparentat aquesta categorització amb les corresponents a estudis molt posteriors, en concret els d'Engel (1785-6), Gratiolet (1865), Darwin (1872), i amb la seva pròpia proposta, de manera que la categorització gestual es pot esquematitzar d'aquesta forma:

<u>Engel</u>	—	<u>Gratiolet</u>	<u>Darwin</u>
expressius pictòrics		simbòlics metafòrics	heretats convencionals
<u>Mallery</u> instintius convencionals		<u>Meo-Zilio</u> expressius expositius	

Realment, el salt entre la retòrica clàssica² i el segle XVIII sembla força justificable, però als efectes d'aquest treball cal esmentar almenys una obra pont, que no recull Meo-Zilio, de notable influència posterior: es tracta de la Chiologia: or the Natural Language of the Hand and Chironomia: or the Art of Manual Rhetoric, de John Bulwer, publicada l'any 1644, i que constitueix una de les primeres monografies sobre el gest.³ Amb les paraules de Cleary, encarregat de la reedició de 1972, "is a thorough and systematic treatise on the movements of the hands and fingers, first, in relation to natural significations, and then in relation to artistic usage in public address" (ix).

El tractat de Bulwer és, exposant-ho sintèticament, una obra sobre l'elocució centrada en la gesticulació de les mans i els braços de l'orador. S'aparta de la tradició fisiognomista encetada per Aristòtil i s'inscriu més aviat en la de la retòrica ciceroniana. L'interès per l'ordenació de l'àrea de la gestualitat manual, però, no porta l'autor a aprofundir la categorització apuntada pels retòrics clàssics. En aquest respecte, la passa següent no arriba fins a l'obra de Johann Jakob Engel.

A les Ideen zu einer Mimik de J.J. Engel (1785-6) es reprèn la categorització clàssica entre representació (o exposició) i expressió. Bühler (1933), que estudia l'obra d'Engel dins el context històric de la fisiognomonia i la patognòmica, comenta:

"Exponer significa en él 'pintar'; los ademanes pictóricos o 'modeladores' constituyen la primera clase fundamental de los signos mímicos, y los gestos expresivos, la segunda. Adúcese como differentia specifica [...]: 'La pintura es para mí [...] aquella exposición sensible de la cosa misma que el alma piensa; expresión, toda exposición sensible del estado de ánimo en que el alma piensa aquella cosa: Exposición del estado íntegro en que su pensamiento la coloca'.

---

² Vegeu sobre les fonts i la tradició de la retòrica Barthes (1970) i Kennedy (1972).

³ Si no la primera, almenys la segona, donat l'antecedent, apuntat per Morris et al. (1979), de l'obra del jesuïta francès Cresollius: Vacationes Autumnales sive De Perfecta Oratoris Actione et Pronunciatione. París, 1620. Aquest mateix any es publicava a Madrid la primera obra sobre l'ensenyament de llenguatges gestuals als sords: J.P. Bonet, Reduction de las letras y arte para enseñar a ablar los mudos [sic]. Madrid, 1620.

Estos son los axiomas capitales en las Ideas para una mímica." (59)

La categorització d'Engel es completa amb la subdivisió dels gestos expressius en voluntaris, anàlegs i fisiològics. Els primers són els inicis de l'acció (per exemple en el cas de beure), els segons, els que reflecteixen moviments interns (com l'evolució del pensament), i els tercers, els que van acompanyats d'una reacció fisiològica determinada (com ara ruboritzar-se, cf. Bühler (1933:66)).

2.2.2. El segle XIX

El pas següent a l'obra d'Engel, pel que fa a la qüestió examinada, suposa també un salt considerable, fins a la frontera del segle XX, i ve representat per la Völkerpsychologie. I. Die Sprache de W. Wundt (1900).⁴ Entremig, les aportacions de Bell, Piderit, Duchenne, Gratiolet i Darwin no alteren l'essència de la categorització descrita.

Així, Charles Bell dóna una visió de la gestualitat connectada amb l'art, a cavall entre la perspectiva d'un metge, la d'un biòleg, i la d'un artista.⁵ Piderit centra la seva investigació en els moviments mímics de la cara i la seva fisiologia⁶, i Duchenne i Gratiolet,⁷ metges també com els dos anteriors, continuen interessant-se pels aspectes fisiognòmics i fisiològics. Gratiolet arriba a proposar una classificació dels moviments prou complexa, i amb una terminologia no gaire afortunada: moviments prosbòlics (adaptacions dels òrgans dels sentits), simpatètics (o concomitants: reaccions conjuntes dels òrgans del cos), simbòlics (o anàlegs, lligats a la fantasia) i finalment moviments metafòrics (associats amb el pensament).

Charles Darwin, per la seva part, obre un nou període en la història de la biologia i de la ciència en conjunt, i pel que fa a l'aspecte estudiat, la seva obra deixa contàn-

⁴ La segona edició, corregida, és de 1904. Una traducció anglesa del capítol 2 es troba a The Language of Gestures. La Haia, Mouton, 1973.

⁵ The Anatomy and Philosophy of Expression as connected with the fine Arts. Londres, J. Murray, 1806. Pel que fa a aquest període i als autors esmentats, veg. Bühler (1933), en què s'estudien amb deteniment.

⁶ Wissenschaftliches System der Mimik und Physiognomik, 1867. Veg. d'altres referències bibliogràfiques a Bühler (1933:97).

⁷ G.B. Duchenne: Mecanisme de la physiognomie humaine ou analyse électrophysiologique de l'expression des passions. Avec un atlas composé de 74 figures électrophysiologiques photographiées. París, 1872, i L.P. Gratiolet: De la physiognomie et des mouvements d'expression. París, Hetzel, [1865].

cia de la distinció entre gestos heretats i convencionals.^a Bo serà també d'apuntar que el seu és el primer plantejament etològic en l'estudi de les conductes gestuals, de manera que els estudis d'etologia del segle actual el podran considerar amb raó com un il·lustre precedent. En el cas de Wundt, per últim, trobem pròpiament l'avenç en el procés de categorització del gest a què ens referíem més amunt. Wundt modifica substancialment la categorització apuntada pels retòrics, deixa de banda el tipus d'expressivitat reflectida en els moviments (aspecte fonamental en les classificacions d'Engel i de Gratiolet), i se centra per primera vegada en el caràcter signic dels elements gestuals, oferint-ne una classificació en tres grups (quatre de facto):

- 1) Gestos demonstratius: són els primaris, els més simples en l'intent de comunicació. La forma més elemental d'aquesta mena seria la de mostrar un objecte assenyalant-lo.
- 2) Gestos imitatius o descriptius: desenvolupaments de moviments originàriament d'imitació, i que poden dividir-se en:
  - 2a) Indicatus: descriptius d'un objecte, que és "dibuixat" gestualment, amb un dit o amb les mans (cf. el cas d'una esfera, o el signe de cornut).
  - 2b) Connotatius: en els quals una característica secundària de l'objecte substituït es pren com el seu representant arbitrari (cf. el cas d'aixecar el barret per home, en el llenguatge dels sordsmuts).
- 3) Gestos simbòlics: es refereixen indirectament al que representen, evocuen idees per associació (cf. el sí i el no fets amb moviments del cap).

Si la classificació de Wundt resulta molt més adequada que les anteriors és gràcies a la seva fonamentació. En efecte, si s'examinen amb deteniment els tres grans grups apuntats, s'hi descobreix una anticipació de la tricotomia essencial de la semiòtica quant al caràcter signic. Charles S. Peirce (1931-5), en la fonamentació d'aquesta disciplina, parlarà justament de tres tipus de signes ("quelcom que representa quelcom per a algú en algun aspecte o caràcter",

---

^a The Expression of the Emotions in Man and Animals. Londres, J. Murray, 1872.

244) segons la relació establerta entre l'objecte substituïdor (el vehicle de signe) i l'objecte substituït:

- 1) Els índexs, en què la relació és de contigüitat (el fum i el foc, el dit i la cosa assenyalada, els deíctics en el llenguatge verbal).
- 2) Les icones, en què la relació és de semblança (una fotografia i la persona fotografiada, una quantitat i els dits que la indiquen, les onomatopeies en el llenguatge oral).
- 3) Els símbols, en què la relació és convencional (el llum vermell com a senyal de pas prohibit, aixecar el polze amb el puny tancat com a mostra de perfecció o acord, la gairebé totalitat dels signes lingüístics de les llengües naturals).

La categorització de Wundt és una autèntica anticipació d'aquesta trilogia semiòtica, recollida també posteriorment per Hecquen (1967), i dóna constància per primera vegada, d'una manera explícita, d'una classe simbòlica d'unitats gestuals. Més encara, deixa entreveure ja un problema que ha promogut força controvèrsies: el de la iconicitat versus el simbolisme. El grup 2b) de gestos connotatius de Wundt representa el punt d'inflexió entre la segona i la tercera categories gestuals, però posa en dubte el plantejament mateix, en la mesura que insinua que en realitat no existeix un salt entre aquestes agrupacions sinó una transició. La constatació d'aquest fet, del caràcter gradual de la relació entre la iconicitat i el simbolisme,⁹ portarà al llarg del segle XX a l'aprofundiment de les distincions de Wundt i a l'establiment d'una categorització gestual més flexible i funcional, tot plegat dins d'un marc de referència més ambiciós i epistemològicament més productiu, que és el de la comunicació no verbal. Les dues passes següents a l'obra de Wundt, pel que fa a la categorització del gest, encara es poden determinar amb gran exactitud, i es corresponen amb els plantejaments d'Efron (1941) i d'Ekman i Friesen (1969).¹⁰

---

⁹ Cf. sobre aquesta qüestió el que s'exposa a Kendon (1981a:5.3.) i a Bouissac, Herzfeld i Posner (eds.) (1986).

¹⁰ Ens referim a D. Efron: Gesture and Environment. Nova York, King's Crown Press, 1941, i a P. Ekman i W.V. Friesen: "The repertoire of non verbal behavior: categories, origins, usage and coding". Semiotica 1 (1969), 49-97.

2.2.3. El segle XX

L'obra de Wundt (1900) és en molts sentits, i no només en el temporal, el punt d'unió entre els estudis del segle XX i els anteriors, en especial els tractats sobre l'expressió del segle XIX. Dues consideracions cal fer d'entrada quan es contempla el conjunt d'estudis que han nascut al llarg del segle actual. La primera, purament quantitativa, és la de la seva proliferació. La segona, en relació al progrés dels estudis, la contextualització del fenomen del gest. Al seu torn, dos períodes històrics poden ser distingits a fi d'ordenar cronològicament el material d'estudi:

- a) El primer arriba fins a la segona guerra mundial, i representa la continuació dels treballs anteriors sense canvis substancials fins a l'obra d'Efron (1941), malgrat recopilacions i aportacions prou importants com les de Cocchiara (1932) i Critchley (1939).¹¹
- b) El segon període s'inicia amb el tractat de Ruesch i Kees (1956), en què apareixen per primera vegada en el

---

¹¹ Ens referim a G. Cocchiara: Il linguaggio del gesto. Torí, Bocca, 1932, i M. Critchley: The language of gesture. Londres, E. Arnold, 1939, dues obres amb un precedent destacat a les acaballes del segle XIX: el tractat sobre el gest a les cultures grega i romana de K. Sittl: Die Gebärden der Griechen und Römer. Leipzig, 1890. En aquest camp, el primer recull sobre els gestos d'una cultura determinada, però, és encara anterior: la recopilació de gestos italians (napolitans) duta a terme per Andrea de Jorio i publicada l'any 1832: La mimica degli antichi investigata nel gestire napoletano. Nàpols, Stamperia e Cartiera del Fibreno. D'altres obres precedents no esmentades la revisió de les quals pot permetre un seguiment històric més detallat de la qüestió són les d'Austin (1806), Bacon (1875), Kleinpaul (1888), Hacks (1892) i Ott (1892). Pel que fa als aspectes històrics, cf. com a estudis, a part els citats, Reinach (1924), Romeo (1978), Kendon (1982), Winkin (1983) i Schmitt (ed.) (1984).

títol d'un llibre els termes comunicació no verbal,¹² i representa de fet l'establiment i consolidació d'aquesta modalitat comunicativa com a camp d'estudi interdisciplinari.

Aquest caràcter interdisciplinari fa que, ordenacions cronològiques a part, calgui parlar en aquest segon període d'aproximacions diferents --des de perspectives i amb objectius diferents-- a l'estudi de la gestualitat. Sobre la comunicació no verbal recaurà l'atenció d'etòlegs, psicòlegs i psiquiatres, de lingüistes, antropòlegs i semiotistes, i el progrés dels estudis, després del seu esclat sobretot al llarg de la dècada del setanta, es veurà frenat precisament per l'excessiva diversitat de mètodes i de plantejaments.¹³

Malgrat tot, en referència al problema de la categorització del gest, un punt d'acord es pot situar, per sobre de les múltiples tendències divergents, en la proposta d'Ekman i Friesen (1969), que, conjuntament amb la predecessora d'Efron (1941), serà examinada a continuació.

---

¹² J. Ruesch i W. Kees: Nonverbal Communication: Notes on the Visual Perception of Human Relations. Berkeley. University of California Press, 1956.

¹³ La proliferació dels estudis es reflecteix naturalment en la proliferació de manuals i obres de divulgació sobre el tema. D'aquestes últimes, no sempre gaire fiables, es poden esmentar les de Fast (1970), Davis (1971), Nierenberg i Calero (1971), Morris (1977), Montagu & Matson (1979), Guiraud (1980) i Pease (1981). Entre els manuals més destacables, veg. les obres de Mehrabian (1972), Ricci-Bitti & Cortesi (1977), Knapp (1978) i Poyatos (1983), que no es queden en simples obres de divulgació i mostren amb rigor la complexitat del camp d'estudi. La diversitat de perspectives apuntada es fa palesa repassant algunes de les recopilacions més destacades d'estudis: Hinde (ed.) (1972), Weitz (ed.) (1979), Key (ed.) (1980), Raffler-Engel (ed.) (1980), Schiefelbusch (ed.) (1980), Kendon (ed.) (1981), Key (ed.) (1981), Wiemann i Harrison (eds.) (1983), Wolfgang (ed.) (1979, 1984), Siegman i Feldstein (eds.) (1987) i Poyatos (ed.) (1988). Quant a la metodologia, veg. sobretot Scherer i Ekman (eds.) (1982), i, pel que fa a reculls bibliogràfics, cf. Hayes (1957), Davis (1972), Key (1977) i Davis i Skupien (eds.) (1982).

2.2.3.1. La categorització d'Efron (1941)

La proposta de David Efron (1941) és la primera que va acompanyada d'un estudi empíric extens i rigorós, al qual s'aplica. Es redueix, de fet, als moviments manuals i del cap, i es desenvolupa al llarg de tres eixos:¹⁴

- a) Espàcio-temporal: Efron estudia en primer terme els aspectes espacials i temporals del gest, entès aquest simplement en qualitat de moviment:
- 1) Radi (mida, eix del moviment).
  - 2) Forma (recta, el·líptica...).
  - 3) Pla (respecte al locutor i a l'oient).
  - 4) Parts corporals (implicades: cap, dits...).
  - 5) Tempo (tipus de transicions).
- b) Interlocucional: en aquest nivell s'estudien els aspectes interactius del gest:
- 1) Familiaritat (amb l'interlocutor).
  - 2) Gesticulació simultània (de la resta d'interlocutors).
  - 3) Geografia col·loquial (ús de l'espai i la distància entre els interlocutors).
  - 4) Gesticulació amb objectes.
- c) Lingüístic: per últim, Efron considera el significat referencial del gest, i estableix la següent classificació:
- 1) Lògico-discursius: gestos que es refereixen al curs del procés ideacional:
    - a) Batutes: marquen amb les mans les etapes successives de l'activitat mental.
    - b) Ideogràfics: esbossen en l'aire la direcció del pensament.
  - 2) Objectius: tenen significat independent del discurs, i es poden subdividir en:

---

¹⁴ Cf. l'anàlisi d'Ekman (1970), que seguim, reproduint-la d'una forma sintetitzada.

- a) Deictics: indiquen un objecte que es troba present.
- b) Pictogràfics: mostren visualment el que signifiquen:
  - I) Iconogràfics: descriuen la forma d'un objecte.
  - II) Quinetogràfics: descriuen una acció corporal.
- c) Emblemàtics o simbòlics: sense relació morfològica amb el que representen.

Per primera vegada disposem, doncs, d'una categorització que recull els vessants físic, contextual i significatiu de les unitats gestuals, i que és fàcilment aplicable a les mostres empíriques tot ordenant-les. Ekman i Friesen (1969) recolliran aquesta classificació i la resituaran en un context més ampli: el de la comunicació no verbal. El progrés del seu plantejament respecte al d'Efron prové d'aquest fet, justament, ja que la recontextualització del fenomen permet una categorització més fonamentada i funcional, un aspecte oblidat en les classificacions anteriors i desdibuixat en la d'Efron.

2.2.3.2. La categorització d'Ekman i Friesen (1969)

La fonamentació duta a terme per Paul Ekman i Wallace V. Friesen (1969)¹⁵ es basa en tres criteris explícits: l'origen, l'ús i la codificació dels actes no verbals. Els vessants recollits ara, doncs, els podríem considerar com l'etimològic i físic, el funcional i el semiòtic, i per tant són més amplis que els que hem apuntat més amunt com a subjacents a la categorització d'Efron. Aquest fet és el que determina que la proposta d'Ekman i Friesen permeti un enquadrament molt adequat --i força flexible-- de les mostres empíriques. La combinació dels criteris esmentats porta els autors a la distinció de cinc categories bàsiques, definides originalment en els termes presentats en el quadre de la pàgina següent:

---

¹⁵ Per bé que es prou recent, aquest treball es pot considerar ja avui un clàssic dins els estudis de comunicació no verbal. Malgrat que sempre apareix citat amb la data de 1969, val la pena esmentar que una versió preliminar de l'article va ser presentada com a comunicació al simposi "Teoría de la comunicación y modelos lingüísticos en ciencias sociales", celebrat a l'octubre de 1967 al Centro de Investigaciones Sociales del Instituto Torcuato

	EMBLEMS	ILLUSTRATORS : Batons, Ideographs, Deictic, Spatial, Kinetographs, Pictographs	REGULATORS	AFFECT DISPLAYS	ADAPTORS : Self-, Alter- & Object
USAGE: external conditions	Most frequent when verbal channel blocked; also related to demographic variables	May vary with enthusiasm or excitement; varies with setting and demographic variables	Vary with and partially define roles, orientation of interaction; vary with demographic variables	Culture, social class & family define affects appropriate for certain settings; display rules incorporate social norms about affect displays	Self adaptors inhibited by conversations, but still prevalent. Adaptors triggered by a feeling, attitude
relation to words	high agreement about verbal definition; can be replaced by word or phrase	directly tied to speech, illustrate message content, or rhythmically accent or trace ideas	maintain and regulate back-and-forth conversational flow, not tied to specifics of speech	can repeat, augment, contradict or be unrelated to verbal affective statement	can be triggered by verbal behavior in present situation which is associated with conditions when adaptive habit first learned
awareness	usually as aware as choice of words	within awareness, not as explicit as emblems	periphery of awareness; difficult to inhibit	often highly aware of affect once displayed, but can occur without any awareness	typically not aware of adaptors, although tend to conceal and inhibit
intention to communicate	usually intended to communicate	intentional to help communicate, not as deliberate as emblems	over-learned habits that are almost involuntary	often not intended to communicate but can be; subject to inhibition; can be dissimulated	rarely intended to communicate
receiver feedback	visual attention and direct comment.	visual attention and some direct comment or response	other interactant very responsive to, but rarely directly comments on	greater receiver attention; can or cannot be direct comment on	other interactant rarely comments on, and politeness implies lack of attention to
type of information	more shared than idiosyncratic, typically communicative, informative & interactive	more shared than idiosyncratic; informative, often interactive & communicative	more shared than idiosyncratic; by definition interactive, usually informative, not often communicative	both shared & idiosyncratic; informative, can be interactive, communicative only in simulations	both shared & idiosyncratic; often informative, not usually interactive, rarely communicative

	EMBLEMS	ILLUSTRATORS Batons, Ideographs, Deictic, Spatial, Kinetographs, Pictographs	REGULATORS	AFFECT DISPLAYS	ADAPTORS Self-, Alter- & Object-
CODING:	Some arbitrarily; some iconic (pictorial, kinetic, spatial) usually not intrinsic. Iconic can be decoded, at least in part, by a foreign culture.	Batons & ideographs: rhythmic/iconic; pictographs: pictorial/iconic; deictics: pointing/intrinsic; spatial & kinetographs: iconic or intrinsic. Vary with culture, social class, etc.	Arbitrary, iconic or intrinsic; we have not clearly specified. Vary cross-culturally and source of misunderstanding which is often not recognized.	Some intrinsic, may be iconic as result of display rules; perhaps some arbitrary. Some evokers, blends, display rules & consequences vary within and between cultures.	Intrinsic/kinetic or tend to be iconic when fragmented by time. Some similar, some differ across cultures.
ORIGINS:	Culture specific learning; specifically taught as verbal language taught.	Socially learned by imitation; vary with ethnicity; cultural and social class differences in type and frequency	Learned but we have not specified when.	Relationship between facial musculature & affect and some of the evokers neurophysiologically programmed. Some evokers, blends, display rules, consequences socially learned.	Habits first learned to deal with sensation, excretion, ingestion, grooming, affect; or to maintain prototypic interpersonal relationships; or to perform instrumental task.
OVERLAP:	Can be based on affect display, or adaptors.	Kinetographs can include an adaptor	All other categories can serve as regulators; but we call acts regulators only if they are not part of another category.		

El quadre anterior es pot completar amb una subcategorització dels il·lustradors més afinada, oferta per Ekman (1980:98), en què reprèn i amplia la d'Efron apuntada més amunt. Els il·lustradors són la classe més propera a la dels emblemes, però queden lligats directament al missatge verbal, i es poden arreglar al llarg dels tipus següents:

- Batutes (batons): moviments que accentuen una paraula en particular.
- Subratlladors (underliners): moviments que emfasitzen una frase, clàusula, oració o grup d'oracions.
- Ideògrafs (ideographs): moviments que indiquen el camí o direcció del pensament.
- Quinetògrafs (kinetographs): moviments que representen una acció del cos o una acció no humana.
- Pictògrafs (pictographs): moviments que dibuixen en l'aire la forma del referent.
- Rítmics (rhythmics): moviments que representen el ritme o marxa d'un esdeveniment.
- Espacials (spatials): moviments que representen una relació espacial.
- Deíctics (deictics): moviments que apunten al referent.

Les investigacions sobre comunicació no verbal a partir de la dècada dels setanta tindran --majoritàriament-- en el quadre exposat anteriorment el seu punt de referència principal. Malgrat certes modificacions de matís --algunes dels autors mateixos--, la categorització de les unitats no verbals en emblemes, il·lustradors, reguladors, adaptadors i manifestacions d'estats d'ànim continua sent avui la més lúcida i aclaridora entre totes les proposades. També és a partir d'aquesta categorització, amb el guany d'un marc de referència de prou abast, que s'insinua la possibilitat d'obrir un camí cap a una categoria de gestos autònoms, amb característiques semiòtiques molt similars a les dels materials comunicatius verbals, és a dir, a la verbalitat oral de les llengües naturals. Aquest camí passa, però, inevitablement, per replantejar, a la llum de la categorització apuntada, què cal entendre exactament per gest.

2.3. LA DEFINICIO DE GEST

La categorització d'Ekman i Friesen (1969) suposa de fet la substitució en un camp d'estudi d'un terme corrent (gest) per un de tècnic (acte no verbal, acompanyat de les denominacions de les categories subsegüents: emblema, il·lustrador...). Cal preguntar-se ara si, després de l'avenç indiscutible que ha representat el treball d'Ekman i Friesen en l'anàlisi de la comunicació no verbal, té gaire sentit continuar emprant aquell terme tradicional, i cal concretar, almenys, en quin(s) sentit(s) pot ser utilitzat.

El paral·lel esbossat a l'apartat 2.1. entre gest i paraula es repeteix ara pel que fa a l'evolució dels estudis que s'hi han referit: la substitució anterior és força equiparable a la de paraula per morfema. Però el cert és que molts lingüistes continuen parlant de paraules (amb l'adequació teòrica que sigui) i, de la mateixa manera, molts estudiosos de la comunicació no verbal ho fan de gestos. En definitiva, s'entreu que ens trobem davant de termes molt còmodes, que solen utilitzar-se mentre no cal un determinat grau de tecnicisme.

Tal com també s'ha apuntat a # 2.1., la definició implícita de gest en el repàs efectuat als apartats precedents és la de moviment del cos expressiu o significatiu. Les variants d'aquesta definició són nombroses, però la gran majoria no la modifiquen substancialment, sinó només en matisos. Algunes l'han alterat buscant-ne una tecnicificació, però sense gaire èxit. Ja Marañón (1937:5-8), per exemple, entenia que "gesto es toda expresión de las pasiones y sentimientos, hágalo la cara, la mano o el cuerpo". Aquest autor aplicà una distinció potencial de la llengua (espanyola) al fenomen, i diferencià, en els gestos de la cara, entre visaje, mueca i mohín. Finalment apuntà que "entendemos por "gesto" la traducción material de un estado de ánimo, por los medios habituales de la expresión emotiva, ya los contemplemos ejecutar o ya los imaginemos, a la vista de una actitud social determinada". Rossell (1930:123), en el marc d'una teoria racial-espíritualista de la gestualitat (veg. # 5.3.2.), incideix també en aquest aspecte de l'expressió "interna" que vehicula el gest:

"Els gestos --per aquest mot s'ha d'entendre tota mena d'expressió corpòria amb exclusió de la paraula, però

sí el to-- [sic] són l'expressió de la vida interna de l'individu que es manifesta a l'exterior."

Un intent semblant al de Marañón de precisió de la definició de gest recolzat en el llenguatge corrent es troba a Flachskamp (1938:1-4). Aquest autor defineix el gest com un "movimiento que se produce en la capa del porte exterior", i es basa en la distinció lèxica de l'alemany entre Gebärde i Geste, difícil de reproduir en les llengües romàniques (tot i que a vegades s'ha intentat distingir, per exemple en castellà, gesto de ademán). Flachskamp apunta:

"El alemán llama 'Gebärden' a los gestos del miedo, del horror, como los de la alegría, del encanto [...]. En todos estos casos 'Gebärde' significa lo que en español 'porte', 'hábito', 'peculiaridad individual'."

En canvi, l'alemany Gesten s'identifica, per exemple, amb els moviments propis de qui desconeix una llengua estrangera i intenta explicar-se davant d'un parlant d'aquesta llengua, o també amb els signes del llenguatge dels sords-muts:

"La 'Gebärde' se da espontáneamente; es sintomática; en cambio el gesto se hace, puede ser dirigido o impedido o reproducido, es disponible, funciona. Es cuestión puramente psicológica discernir en un movimiento dado si se trata de un ademán ('Gebärde') o de un gesto respectivamente."

Una proposta terminològica notablement diferent, però que com les dues precedents tampoc no ha tingut ressò en els estudis posteriors, es deu a Critchley (1939:12):

"It would be better to restrict the word 'pantomime' to that variety of dumb-show which aims at expressing an idea, while 'gesture' or its diminutive 'gesticulation' should be made to connote those movements, particularly of the hands and face, which accompany speech for the purpose of emphasis. Pantomime is silent acting, while gesture is merely a kind of italicized speech."

Convé recordar, arran d'aquesta citació de Critchley, que la tradició d'estudis sobre l'expressió distingeix entre mímica (moviments expressius del rostre) i pantomímica (de la resta del cos), malgrat que aquest últim terme, etimològicament, fa referència justament a la totalitat del cos.

Cocchiara (1932:32), en canvi, posava l'èmfasi en la distinció entre gest i reacció emotiva, amb una proposta que entronca en part amb la categorització clàssica vista a l'apartat anterior i que sí ha estat acceptada generalment pels estudis que el seguiran:

"Mentre il gesto, infatti, secondo noi, 'è un movimento intenzionale a scopo di espressione' la reazione emotiva, che solo impropriamente si chiama gesto, manca, appunto, d'un significato intenzionale."

Aquesta línia sembla l'única possibilitat de precisar el sentit de la noció de gest, situant-la a cavall entre el significat del mot corrent i un significat pròpiament tècnic. Meo-Zilio (1961:78) corregeix la definició de Cocchiara però en segueix l'esperit, i entén per gest un "movimiento extralingüístico intencional cuyo objecto es la expresión". Kendon (1981:28), per últim, ha culminat aquest camí sintetitzant el que la major part d'estudis consideren avui com a gest:

"A gesture is usually deemed to be an action by which a thought, feeling, or intention is given conventional and voluntary expression. Gestures are thus considered to be different from expressions of emotion, involuntary mannerisms, however revealing, and actions that are taken in the pursuit of some practical aim, however informative such actions may be."

Una mica més afinades són encara les definicions posteriors del mateix autor:

"The word 'gesture' in this chapter will be taken to mean any visible action by which meaning is given voluntary expression. 'Gesture' is to be considered separate from emotional expression; it also does not include those various minor tics, mannerisms, or 'nervous movements' which, though informative to the eye of another, are not treated in interaction as part of the individual's intended 'official' or 'given' expression. Practical actions will also not be considered as gestures, even if, as is sometimes the case, such action have an expressive purpose. Only if a person is seen to pantomime a practical action will this be considered a part of gesture." (Kendon 1983:13)

"I use the term "gesture" to refer to any instance in which visible action is mobilized in the service or producing an explicit communicative act, typically

addressed to another, regarded by the other (and by the actor) as being guided by an openly acknowledged intention, and treated as conveying some meaning beyond or apart from the action itself." (Kendon 1984:81)

El gest queda emmarcat així com a acte comunicatiu, entesa la comunicació en el sentit de transmissió deliberada i intencional d'informació. Tant remarcable com l'aspecte de la intencionalitat és l'èmfasi que Kendon atorga també al paper dels participants (i en un moment donat, receptors) en la interacció:

"The term 'gesture' will be used to mean any distinct bodily action that is regarded by participants as being directly involved in the process of deliberate utterance. Gesture, in my use of the term, comprises visible bodily action that is regarded by participants having 'given' (Goffman 1963) or intended communication as its primary function. [...] Bodily actions that are deemed to be produced in the service of such deliberate or intended communication --whether or not they are produced in association with spoken utterance-- will be referred to here as 'gesture'." (Kendon 1985:215-216)

Per bé que Kendon és sens dubte l'autor que ha sabut salvar millor el compromís entre el significat del mot corrent i una definició tècnica, val la pena esmentar també que no s'està d'apuntar que "An exact definition is not possible [...]" (1983:13). En efecte, les fronteres d'aquest fenomen amb d'altres del món no verbal no són sempre clares, sinó que es presenten sovint força difuminades. Tanmateix no sembla possible anar més enllà, i aquesta alternativa, condensada en les definicions precedents, serà la seguida en aquest treball perquè s'apareix com la més entenimentada i profitosa. Al capdavant, suposa la "recontextualització" del fenomen del gest en el marc de conjunt de la comunicació no verbal, aspecte no tingut en compte per la majoria de les apuntades al llarg d'aquest apartat. Al marge seu només quedarien l'alternativa d'atorgar a gest definicions tècniques particulars, representables per exemple amb la de Critchley esmentada més amunt, o bé la d'alinear gest amb d'altres nocions, siguin diferents, com en el cas de Poyatos (1976), que proposa parlar de gestos, maneres i postures,¹⁸ o

---

¹⁸ Poyatos (1976:128-9) defineix el gest com "a conscious or unconscious body movement made mainly with the head, the face alone or the limbs, learned or somatogenic, and serving as a primarily communicative tool, dependent or independent from verbal language, either simultaneous or

siguin especificacions del mateix terme, cas que ens porta a parlar, com fa Kendon mateix, del gest autònom. Aquesta és la línia que se segueix en el capítol següent, centrat en les unitats gestuals comunicatives (intencionals), significatives i independents de l'expressió verbal.

---

alternating with it, and modified by the conditioning background. Examples: smiles, eye movements, a gesture of beckoning, a nervous tic, etc." Aquest concepte es distingeix així del de manera (com a actitud del cos preferentment apresada i codificada socialment, com la manera de menjar a taula, de saludar o esternudar) i del de postura (com a posició del cos, més aviat estàtica però resultant d'un gest o d'una manera prèvia). Cf. també sobre aquesta distinció Poyatos (1988c:41).

3. L'EMBLEMA O GEST AUTONOM

3.0. INTRODUCCIO

Si en el capítol anterior s'ha establert un paral·lelisme entre les nocions de paraula i gest, en el present es podria dibuixar-ne un entre el camí que porta a l'establiment del morfema lliure, com a unitat gramatical i significativa mínima, i el gest autònom o emblema, com a unitat gestual amb significat que pot aparèixer de forma aïllada. Aquesta característica va unida, en el cas del gest, a la capacitat substitutòria de la parla. De fet, la possibilitat de substituir --i no merament acompanyar-- el material verbal ha estat el criteri principal a l'hora d'atorgar a certs actes no verbals la categoria d'emblemes, però d'altres factors --sobretot la convencionalitat, la intencionalitat comunicativa i el tipus de codificació de l'acte (icònica o simbòlica, bàsicament)-- es barregen amb l'anterior en els diferents plantejaments de la qüestió, el repàs dels quals, que es du a terme a continuació, explica alhora les diverses denominacions aplicades a aquesta mena d'actes no verbals: gestos simbòlics, folclòrics, semiòtics, quasi-lingüístics, emblemes, i gestos autònoms o de substitució.

Així, Gratiolet (1865) va parlar ja de gestos simbòlics, però en un sentit molt peculiar (el de gestos anàlegs, lligats a la fantasia, cf. # 2.2.2.), de manera que no és fins a l'obra de Wundt on es troba per primera vegada una concepció del gest simbòlic en el sentit de signe arbitrari, és a dir, no relacionat --per semblança o contigüitat-- amb el seu significat (cf. # 2.2.2.).

Hayes (1940:245) es referí als gestos folclòrics en un sentit semblant, tot separant-los dels tècnics i dels autístics (o nerviosos).¹ Rabanales (1954-5) i Meo-Zilio

---

¹ Barakat (1973:765-8) seguirà la seva línia parlant de quatre grups generals de gestos: 1) autístics (o personals); 2) induïts culturalment o determinats; 3) tècnics i 4) semiòtics o folclòrics. Els dos últims grups són els que tenen capacitat substitutòria de la parla, però presenten diferències pel que fa a l'ús: "The primary differences between the two types are simply that technical gestures

(1961) han continuat utilitzant la denominació de simbòlics, el primer situant els gestos d'aquesta mena al costat dels descriptius i dels indicatius, i el segon, després de criticar la proposta de Rabanales, considerant-los gestos representatius i abstractes.

El terme emblema per referir-se a aquest conjunt de gestos --significatius, convencionals i arbitraris-- apareix per primer cop a l'obra d'Efron (1941), que l'utilitza justament com a sinònim de gest simbòlic. En l'esquema recollit al subapartat 2.2.3.1. es pot observar que, després de separar els gestos lògics o discursius dels objectius (que tenen significat independent de la parla), els gestos simbòlics o emblemàtics es consideren una subclasse entre els d'aquest últim grup, al costat dels defectius (assenyaladors) i dels fisiogràfics (que mostren visualment el que signifiquen). En contrast amb aquestes dues modalitats, el gest simbòlic o emblemàtic "representa ya sea un objeto visual o lógico mediante una forma pictórica o no pictórica que no tiene relación morfológica con la cosa representada" (104). Tanmateix, Efron ja s'adonà que la condició de tenir o no tenir relació morfològica amb la cosa representada --criteri de delimitació emprat en la classificació-- no s'acomplia (o no s'incomplia) sempre de forma absoluta, sinó que actuava de manera gradual: "[...] hay ciertos casos en que el gesto simbólico tiene una relación descriptiva parcial con la cosa representada. Estos movimientos "híbridos" (desde el punto de vista referencial) son muy difíciles de clasificar, pues pertenecen a dos categorías diferentes" (227). Aquest punt en particular és el que va moure Ekman i Friesen a eixamplar la noció d'emblema en la seva proposta de 1969.

---

are part of a greater system of silent communication that may be used to signal messages with some order to them, whereas semiotic gestures are part of a group of gestures that are diverse and fragmented in meaning; that is, they may not be placed in any order to convey complex messages such as one might do with technical gestures. In addition, semiotic gestures are more subject to change in meanings than technical gestures, although the physical configuration rarely change. Semiotic gestures are also handed down from generation to generation as part of a culture's store of traditions; thus, semiotic gestures are known and used by a larger segment of members of a culture than technical gestures whose use is limited to small professional groups."

3.1. L'EMBLEMA SEGONS EKMAN I FRIESEN (1969)

D'acord amb el quadre exposat al subapartat 2.2.3.2., l'emblema és entès per Ekman i Friesen com un acte no verbal amb les següents característiques:

A) Pel que fa a l'ús:

- Són molt freqüents quan el canal verbal és bloquejat.
- Es relacionen amb variables demogràfiques.
- Hi ha un alt acord quant a la seva definició verbal.
- Són tan conscients com l'elecció de paraules.
- Estan destinats a comunicar.
- Hi ha retroalimentació per part del receptor: atenció visual i comentaris.
- Transmeten un tipus d'informació compartida més que no pas idiosincràtica; són comunicatius, informatius i interactius.

B) Pel que fa a la codificació, els emblemes poden ser icònics o arbitraris (codificació que els autors agrupen sota el lema de codificació extrínseca). En canvi, en la proposta d'Efron, com ja s'ha indicat, l'emblema quedava restringit als signes arbitraris. Un tercer tipus de codificació --anomenada intrínseca per Ekman i Friesen-- només es dona molt rarament en els actes emblemàtics: és la d'aquells actes en què coincideixen de fet significat i significat (per exemple donar un cop de puny, una agressió). La raó per la qual un emblema es codifica intrínsecament només en casos excepcionals s'ha de buscar, segons Ekman i Friesen, en l'ús comunicatiu d'aquestes unitats, el qual comporta gairebé inevitablement --el cert és que els autors no donen cap exemple d'emblema codificat intrínsecament-- una estilització i una abstracció de l'acte, i, per consegüent, una codificació, si més no, icònica (el puny tancat amenaçant, posem per cas, en lloc de l'agressió).²

---

² Vegeu la crítica inclosa a Verón et al. (1971) sobre aquest punt (cf. la nota 15, # 2.2.3.2.). De fet, la codificació intrínseca té un cert sentit sobretot en els emblemes que procedeixen de les manifestacions d'estat d'ànim i/o que hi conflueixen, però fora d'aquest cas la discussió sobre la dicotomia extrínseca/intrínseca esdevé estèril, i deriva --amb més profit-- cap a una en què els extrems serien els conceptes de substitució i contigüitat.

C) Pel que fa als origens, per últim, Ekman i Friesen apunten que els emblemes s'aprenen al si d'una cultura específica, i s'ensenyen igual que el llenguatge verbal.

Entre les característiques apuntades, la facilitat per reemplaçar verbalment el gest sembla que és, segons els autors, la més definidora de la categoria:

"Emblems are those nonverbal acts which have a direct verbal translation, or dictionary definition, usually consisting of a word or two, or perhaps a phrase. This verbal definition or translation of the emblem is well known by all members of a group, class or culture."
(63)

Aquest aspecte serà justament el que es donarà com a primer tret en un treball posterior dels mateixos autors, en què introdueixen lleugeres modificacions en la definició:

"Emblems are those nonverbal acts (a) which have a direct verbal translation usually consisting of a word or two, or a phrase, (b) for which this precise meaning is known by most or all members of a group, class, subculture or culture, (c) which are most often deliberately used with the conscious intent to send a particular message to other person(s), (d) for which the person(s) who sees the emblem usually not only knows the emblem's message but also knows that it was deliberately sent to him, and (e) for which the sender usually takes responsibility for having made that communication. A further touchstone of an emblem is whether it can be replaced by a word or two, its message verbalized without substantially modifying the conversation." (Ekman i Friesen 1972:357)

La categoria dels emblemes establerta per Ekman i Friesen ha estat comunament acceptada en els estudis posteriors, igual que el conjunt de la categorització proposada. Tanmateix, alguns plantejaments han matisat la proposta suggerida o han preferit opcions terminològiques diferents. Entre aquests, que es comenten a l'apartat següent, val la pena destacar almenys els de Wiener et al. (1972), Dahan i Cosnier (1977:2055) i Cosnier (1985), Poyatos (1983) i el que reflecteixen els diversos i recents treballs de Kendon.

3.2. ALTRES PROPOSTES

Wiener et al. (1972), en un treball publicat poc després del d'Ekman i Friesen (1969), presenten una proposta en què els emblemes es corresponen de fet amb la categoria del que anomenen gestos pantomímics (A1), mentre que la resta (a part els pantomímics improvisats, no convencionallitzats) es correspondrien al seu torn amb els il·lustradors d'Ekman i Friesen (veg. la classificació del subapartat 2.2.3.2.):

A. PANTOMIMIC GESTURES

1. Formal pantomimic gestures
2. Improvisational pantomimic gestures

B. SEMANTIC MODIFYING AND RELATIONAL GESTURES

1. Deictic movements
2. Orientation of palms
3. Semantic forms
  - a. Circling gestures
  - b. Oscillation gestures
  - c. Arhythmic chopping gestures
  - d. Rhythmic chopping gestures
  - e. Expansion-contraction gestures

Dahan i Cosnier (1977:2055), en lloc de la denominació d'emblema, prefereixen utilitzar el terme quasi-lingüístic, referit als gestos que defineixen com:

"'patterns' mimogestuels permettant la communication sans l'usage de la parole. Ils peuvent cependant coexister avec elle pour la renforcer, la compléter ou la contredire".

En un treball posterior, Cosnier (1985:694) defineix els quasi-lingüístics com gestos "de forme et d'utilisation conventionnelles selon la culture, qui peuvent être utilisés indépendamment de la parole, bien qu'ils aient souvent une expression verbale équivalente [...]". La concepció d'aquesta categoria s'entén millor si s'observa com queda enquadrada respecte a la resta de classes gestuals distingides per Cosnier (1985:694), que es presenten en el quadre següent:

QUASI LINGUISTIQUES

SYLLINGUISTIQUES (associés nécessairement à la parole)	<u>Phonogènes</u>
Gestes "communicatifs"	<u>Coverbaux</u> - Paraverbaux Intonatifs Idéographiques - Expressifs - Illustratifs Déictiques Spatiographiques Kinémimiques Pictomimiques
SYNCHRONISATEURS (assurant l'interaction)	<u>Phatiques</u> <u>Régulateurs</u>
Gestes "extra- communicatifs"	- De confort - Autocentrés - Ludique

Poyatos (1983:4.) i (1988c:61-67), per la seva part, manté una categorització inspirada en la d'Ekman i Friesen (1969), tot respectant en aquest cas el terme emblema. La resta de categories que ajuden a definir --per exclusió-- l'emblemàtica, i en especial els il.lustradors, es poden arrengrer en la seva proposta de la manera següent (respectem, com en els casos anteriors, les denominacions originals):

- 1) Emblems
- 2) Illustrators
  - Language markers
  - Space markers
  - Time markers
  - Deictics
  - Pictographs
  - Echoics
  - Kinetographs
  - Kinephonographs
  - Ideographs
  - Event tracers
  - Identifiers

- 3) Externalizers
- 4) Adaptors
  - Self-adaptors
  - Alter-adaptors
  - Body-adaptors
  - Object-adaptors
- 5) Regulators
- 6) Emotional displays

L'emblema sembla, en definitiva, el representant d'una categoria aïllable sense excessives controvèrsies, fora de les purament terminològiques. De fet es repeteix, a vegades sota unes denominacions diferents, el tret gràcies al qual unes unitats gestuals poden funcionar com a expressions completes, plenes en elles mateixes, independentment de la parla (per bé que, a més, la puguin modificar o completar). En d'altres paraules, aquestes unitats gaudeixen d'un grau d'autonomia funcional que sembla assolir gairebé el màxim permisible en els contextos de la interacció humana (donada la interconnexió dels diversos sistemes que la fan possible, cf. el capítol 5), i que és comparable en molts aspectes al que demostren, per exemple, les frases fetes o els refranys en el llenguatge verbal. Entre els autors que han ofert alternatives diferents --terminològicament-- a la proposta d'Ekman i Friesen, Kendon (1983:40) és l'autor de la que segurament pot considerar-se més afortunada i, per descomptat, més transparent: la de denominar aquestes unitats precisament gestos autònoms:

"Autonomous gestures have been termed emblems by Ekman, and this usage has been widely followed in recent years. I prefer the term here proposed, however, because it is purely descriptive. Unlike the term 'emblem', it implies nothing about the semiotic character of such gestures. Furthermore, the word 'emblem' has a well-established use in common parlance, and it seems inappropriate to make a technical term out of it (Efron's 'emblematic gesture' would have been better). In addition, by referring to such gestures as 'autonomous' the possibility that some gestures may be more autonomous than others is admitted. The term 'emblem' is categorical. Terms that suggest the positioning of phenomena along dimensions of variations are, in general, to be preferred."

Posteriorment Kendon (1984:94) i (1986:7-8) ha ampliat aquesta proposta terminològica afegint-hi la denominació (aparentment menys entenedora) de gestos citables (quotable gestures), tot distingint-los categòricament --i aquest aspecte sí que resulta transcendent-- dels que acompanyen

forçosament la parla, els quals s'inclouen sota el rètol de gesticulació (gesticulation).³

El concepte de gest citabile, però, és més restringit en realitat que el de gest autònom, de manera que retornem a una categoria més semblant encara a la de l'emblema original d'Ekman i Friesen (1969):

"I suggest the term "quotable gesture" to refer to just those gestures which can be "quoted" and have been listed by various writers as stable forms. Not all "autonomous gestures" can be quoted. A "quotable gesture" is in many ways very similar to Ekman's concept of "emblem"." (Kendon 1984:94).

No queda gaire clar, en principi, quins serien segons Kendon els gestos autònoms no citables, per bé que es pot suposar que es tracta d'emblemes amb un grau baix de convencionalització (i una reduïda capacitat d'autonomia respecte al discurs verbal). Aquest seria de fet el terreny de frontera entre els il·lustradors i els emblemes (definites segons Ekman i Friesen (1969), veg. el quadre de # 2.2.3.2.), terreny que es fa palès en l'anàlisi de les unitats dut a terme al llarg de la tercera part d'aquest treball (veg. el capítol 7). Els il·lustradors, en circumstàncies esporàdiques i excepcionals, poden utilitzar-se sense paraules (per exemple en indicar mesures), és a dir, emblematicar-se.

Als efectes d'aquest treball, però, els termes de gest autònom i d'emblema es prendran sempre com a sinònims sinó és que s'indica explícitament (en el possible camí acabat d'assenyalar) el contrari. La justificació del canvi terminològic proposat per Kendon és prou raonable, per bé que l'ús actual es decanti decididament pel terme emblema,

---

³ "[...] I refer to all gesturing that occurs in association with speech and that seems to be bound up with it as part of the total utterance as gesticulation" (Kendon 1987:75). Kendon (1986:7-8) apunta: "Gestures which are standardized in form and which can be quoted and glossed apart from a context of spoken utterance may be referred to as autonomous gestures or, perhaps better, quotable gestures (this includes, of course, those forms that are often referred to as emblems)." La proposta de Kendon en aquest sentit serà seguida al llarg del treball, de manera que d'ara endavant es reserva el terme gesticulació (enfront del genèric gestualitat) com a identificador del material gestual produït conjuntament amb el verbal, i que s'hi associa d'una forma ben estreta (veg. sobre aquesta qüestió # 5.5.).

el qual coexisteix, això sí, amb d'altres denominacions com les apuntades més amunt. El que sembla fora de tota mena de dubte, en definitiva, és que ara com ara qualsevol categorització de la gestualitat, qualsevol definició de gest, i qualsevol intent de delimitació d'una classe de gestos autònoms s'ha de realitzar a partir d'uns paràmetres funcionals i amb un mínim de flexibilitat, de manera que quedi recollida com a propietat d'un bon nombre d'entitats gestuals la capacitat d'actuar, en contextos diferents, com a representació de categories també diferents. Aquesta funcionalitat resulta fonamental en el cas de l'emblema, que esdevé un gest autònom sobretot justament perquè constitueix un acte funcional, i no pas per la seva morfologia concreta, malgrat que aquesta tingui un paper també en el procés. Aquest factor, que es posa de manifest al llarg de l'apartat 7.2., explica igualment la primacia de les classificacions pragmàtiques sobre les morfològiques.

Aquesta aspectes s'han tingut especialment en compte en l'establiment del repertori d'emblemes catalans exposat a la tercera part del treball (veg. els capítols 6 i 7), i, malgrat que fa perillar d'una manera prou òbvia el mateix concepte de categoria aplicat a l'aparent continuum de les mostres empíriques gestuals, sembla l'única via possible d'aprofundir la seva anàlisi. Per això mateix aquesta ha estat la via seguida en l'esmentada tercera part, amb el benentès que, quant a la terminologia, les denominacions d'emblema i de gest autònom alternen al llarg del treball: un emblema es defineix justament com un gest autònom --que pot donar-se amb independència del llenguatge verbal--, fet amb intenció de comunicar, propi d'una col·lectivitat, i amb un nucli significatiu que en possibilita una fàcil i breu traducció a una llengua natural i un reconeixement inequívoc per part del grup humà que l'utilitza.

3.3. TIPUS D'EMBLEMES

El plantejament exposat d'Ekman i Friesen porta a una distinció bàsica de dues menes d'emblemes: els codificats arbitràriament (simbòlics) i els codificats icònicament (que recullen alguna característica, en el significant gestual, del que signifiquen). Tanmateix, ja s'ha apuntat (cf. # 2.2.2.) que aquesta distinció s'ha d'entendre més com una gradació que com una autèntica categorització: els processos d'estilització i abstracció que expliquen la gènesi de molts emblemes condueixen a actes no verbals autònoms en què la semblança entre el vehicle de signe i el significat és una qüestió de grau. Calbris (1987:59) ha apuntat amb encert, en aquest sentit, que "l'analyse révèle le geste toujours mimétique, conventionnel même dans sa représentation du concret et motivé dans celle de l'abstrait", de forma que aquestes unitats comunicatives representarien alhora, en dos vessants complementaris i no pas contradictoris, la concreció de l'abstracte i la simbolització del concret (Calbris 1987:95).

No sembla per tant que aquest sigui un camí gaire productiu a l'hora de distingir diverses modalitats emblemàtiques, com tampoc no ho és el de sotmetre les unitats a una anàlisi basada en trets distintius, paral·lela a la que s'ha aplicat en lingüística al terreny fònic.⁴

Al marge d'aquestes alternatives, Johnson, Ekman i Friesen (1975) agruparen els emblemes en una sèrie de vuit àrees:

- Ordres o instruccions interpersonals.
- Estat físic (propi).
- Insults.
- Respostes.
- Estat emocional (propi).

---

⁴ Vegeu pel que fa a aquesta qüestió l'intent de Meozilio (1961a). Malgrat que és innegable que existeixen "trets distintius" entre els emblemes d'un repertori, el seu conjunt no forma un autèntic llenguatge, i les relacions que s'estableixen entre ells semblen lluny de reproduir les del terreny fonològic. Cf. també els comentaris en aquesta línia de # 7.2.1.

- Salutacions i comiats.
- Aspecte físic de la persona.
- Altres (emblemes no classificats).

Encara que els autors no ho esmentin, la classificació anterior descansa en una combinació de criteris temàtics (semàntics) i d'ús de les unitats (pragmàtics). El problema que es deriva de classificacions com l'apuntada, però, és la inconcreció de les àrees distingides (cf. "respostes" o "altres", sobretot). De fet, tant les classificacions semàntiques com les pragmàtiques dels emblemes no poden evitar una certa vaguetat, fruit de trets dels mateixos actes. Així, el significat d'un emblema, que es pot considerar pròpiament lèxic tal com apunta Kendon (1988),⁵ sol ser clar en referència a un nucli significatiu, però difícilment pot ser més concret (fora del context determinat en què s'ha emprat). L'ús, al seu torn, pot variar de manera que la mateixa unitat es pot trobar realitzant actes comunicatius diversos.

Un desenvolupament posterior al de Johnson, Ekman i Friesen (1975) que aconsegueix afinar-ne la classificació és el proposat per Dahan i Cosnier (1977: 2096-71), en el seu tractament dels quasi-lingüístics. La classificació separa quatre grans grups amb diferents subdivisions, combinant novament criteris semàntics i pragmàtics:

---

⁵ El títol de l'aportació de Kendon (1988) és prou explícit: "How Gestures Can Become Like Words". En efecte, determinats gestos, a partir d'un procés de convencionalització o emblematització, arriben a adquirir un significat i un valor funcional similar o idèntic al d'un mot o una frase. Un exemple trivial però força indicatiu d'aquest fenomen, en català, es troba en el cas d'un anunci televisiu (de propaganda institucional, concretament) en què la imatge mostra una mà en vertical tancada amb el polze aixecat, i el text verbal exposa: "El polze, serveix per dir "molt bé", l'índex per assenyalar [...]". La distinció entre un típic emblema ("O.K.!", "Perfecte!") i un típic il·lustrador (deíctic: assenyalar) queda així ben reflectida, i ens col·loca en l'eix ja esmentat (veg. la nota 2 de # 3.1.) que va de la substitució a la contigüitat. Es comprendrà d'altra banda, atès el que s'ha comentat, que la consideració dels emblemes com a verbals o no verbals sigui més que discutible, i, en tot cas, objecte de controvèrsies donada l'ambigüitat del terme verbal (cf. # 5.1.0. i 5.1.1.). L'emblema no és pròpiament verbal si entenem aquest terme com a sinònim de paraula o sistema lingüístic, però tant pel que fa al significat com a l'ús s'acosta molt més a un mot, a una frase feta o a una oració que no pas a la majoria d'altres senyals no verbals.

I. EXPRESSIUS

1. Expressions afectives
  - Deslligament (fr. détachement)
  - Desconcert, reflexió
  - Enuig
2. Apreciacions i comentaris
  - Declaratius amb connotació negativa
  - Declaratius neutres o positius

II. CONATIUS

1. Hostilitat i malvolença
2. Ordres
3. Cortesia, felicitacions

III. FATICS

1. Apreciacions i comentaris
  - Modeladors de la interacció
2. Salutacions
3. Deíctics
4. Diversos

IV. OPERATORIS

1. Accions
2. Apreciacions i comentaris
3. Deíctics quantitatus

La classificació de Dahan i Cosnier sembla força més encertada que l'anterior, en la mesura que permet una distribució de les unitats més clara i adequada, en funció del seu ús. Justament, una classificació que permetés la contrastació dels repertoris d'emblemes s'hauria de plantejar inicialment amb criteris necessàriament funcionals. Kendon (1981b:141) i (1984:95) s'ha referit, en aquest sentit, al fet que el ventall de funcions que acompleixen els emblemes és en realitat molt restringit:

"In the great majority of cases they are concerned with the regulation of interpersonal relationship, with displays of one's own current mental or physical condition, or with an evaluative response to another. Forms that function simply as labels for objects or actions are very rare." (1984:95)

Després de l'anàlisi de diversos repertoris d'emblemes, Kendon destaca que el 80 % de les unitats fan referència a (A) la regulació de les relacions interpersonals, (B) la manifestació d'estats físics o mentals de l'emissor i a (C) respostes avaluadores d'accions o aparences d'altri. Tots

els repertoris analitzats inclouen en canvi molt pocs emblemes (D) nominals (amb la funció d'etiquetes d'objectes o accions), i aquestes dades semblen confirmar-se també en treballs com els de Morris et al. (1979) i Washabaugh (1986).

Aquest darrer plantejament esdevé molt interessant en la mesura que facilita una ràpida i relativament senzilla contrastació dels repertoris d'emblemes, la qual cosa permet al seu torn contemplar-ne les característiques essencials més enllà de les simples particularitats o coincidències (emblemes "locals" o "internacionals"), tot aportant així dades valuoses sobre els estils gestuals de cada comunitat.⁸

Especialment interessant també en aquesta línia resulta el treball de Washabaugh (1986), estudi de la comunitat de sords a l'illa de Providence (a l'estat de Rhode Island), en la qual, contràriament al que és normal en aquestes circumstàncies, no s'ha desenvolupat (o adoptat) cap llenguatge de signes pròpiament dit, sinó una mena de sistema o conjunt d'emblemes, més rudimentari lògicament que els llenguatges habituals dels sords. En l'aparició d'aquest llenguatge es pot apuntar, seguint la línia descrita més amunt, que els emblemes reguladors (A) són els que han assolit un grau de convencionalització més alt, i per contra, els nominals (B), el més baix.

Els estudis d'aquesta mena porten a preguntar-se per què els emblemes s'han especialitzat --com a conductes comunicatives anàlogues als displays o exhibicions ritualitzades apuntats pels etòlegs en els repertoris comunicatius animals-- en aquest vessant i no en d'altres. Kendon (1981b:142-143) aporta cinc raons que ho expliquen, si més no en conjunt, i que alhora caracteritzen el mitjà d'expressió propi dels gestos autònoms:

- (1) Són més ràpids que la parla.
- (2) Són silencis (i poden usar-se per tant en contextos on la parla esdevé ineficaç).
- (3) Recorden més (que la parla) certes accions físiques (a a les quals es refereixen més o menys directament).
- (4) No necessiten tanta atenció (com la parla) per part del receptor.

---

⁸ Cf. el que s'apunta sobre aquesta qüestió, en relació al repertori català, al subapartat 7.2.1.

(5) Poden utilitzar-se a distància.⁷

Aquestes raons permeten explicar també el fet que, en l'ús col·loquial habitual, es detecten situacions en què els parlants semblen preferir declaradament l'ús d'emblemes als dels materials verbals equivalents (tant en un nivell significatiu com il·locutiü, veg. # 5.5.). Això suggereix que, al marge que l'emblema tingui la capacitat de substituir la parla en molts contextos, alternant-hi, en alguns es produeix una distribució complementària de materials verbals i gestuals, i que l'ús dels emblemes s'ha d'entendre per consegüent en aquestes ocasions com la concreció d'uns dispositius comunicatius autònoms i amb característiques peculiars, no sempre coincidents o intercanviables amb les dels elements verbals. En aquest sentit, un tipus de recerca que gairebé encara no s'ha iniciat,⁸ però que sens dubte esdevindrà bàsica, serà la d'analitzar l'emblema i caracteritzar-lo en els seus contextos d'ús, que no són altres, és clar, que els propis de la interacció humana.

Una última possibilitat de classificació dels gestos autònoms que val la pena d'esmentar, aquest cop de base morfològica i semàntica en lloc de pragmàtica, serveix per mostrar també la manera com solen originar-se aquestes unitats gestuals. Així, d'acord amb Kendon (1981b:152), cal distingir en primer lloc la base del referent gestual:

"The base of the gesture is the object, action, or (in some cases) abstract entity that the gestual form may be regarded as being modeled upon. The referent of the gesture is whatever the gesture is used to refer to."

En el cas del conegut emblema de victòria, per exemple, en què l'índex i el dit mig dibuixen una V, la lletra seria la base de l'emblema i el concepte de victòria el seu referent. Els emblemes es poden classificar, a partir d'aquesta distinció, en funció (1) dels tipus de base de què es deriven, (2) de les relacions entre les formes gestuals i les bases, i, per últim, (3) de les relacions entre les bases i els referents. El primer dels criteris sembla el més productiu a l'hora de concretar subclasses emblemàtiques. Kendon (1991b:153) distingeix sis tipus de base:

---

⁷ Aquest aspecte és fonamental, per exemple en el cas dels insults, probablement una de les subclasses més ben representades al llarg de tots els repertoris estudiats (i en especial en els mediterranis).

⁸ Vegeu tanmateix dos estudis que poden il·lustrar aquesta línia de recerca insinuada a Sherzer (1972) i Poggi (1984).

- (1) Accions interpersonals específiques
- (2) Moviments intencionals
- (3) Models d'acció que poden ser observats en d'altri
- (4) Objectes concrets
- (5) Objectes simbòlics
- (6) Entitats abstractes

Una exemplificació de les classificacions apuntades a partir del repertori bàsic establert per al català s'ofereix a la tercera part d'aquest treball (veg. # 7.2.1.). D'altres camins per classificar els actes no verbals emblehmàtics des de les perspectives pragmàtica i sociolingüística s'exposaran a l'apartat 5.5., mentre que les possibilitats d'inventariar-los en forma de diccionari --amb l'atribució d'un lema, representatiu dels nuclis semàntics respectius-- s'analitzaran a l'apartat 5.6. i al llarg de la tercera part del treball.

3.4. METODOLOGIA EN LA RECERCA D'EMBLEMES

El problema de la metodologia en la recerca d'emblemes i en l'establiment dels repertoris propis de cada comunitat no ha despertat, lamentablement, l'atenció que hauria estat desitjable, ni, consegüentment, els treballs corresponents. Això pot explicar de passada que els estudis sobre l'establiment de repertoris emblemàtics no s'hagin coordinat pel que fa als mètodes, de manera que cadascun hagi tendit a utilitzar tècniques pròpies.

L'interès pels problemes metodològics en relació a la recollida de gestos autònoms es fa ben explícit per primera vegada a l'obra de l'antropòleg i folclorista Francis C. Hayes, autor a més del primer recull bibliogràfic sobre el gest.⁹ L'any 1940 Hayes titulava un dels seus articles d'una forma ben clara ("Should we have a dictionary of gestures?"), i gairebé vint anys més tard publicava la primera "Guía para el que recoge ademanes o gestos".¹⁰

Val a dir que aquest últim títol també resulta prou significatiu, i avança la proposta d'una feina de recollida de caire més aviat tradicional, fins i tot naïf, i amb clars paral·lels dialectològics. La llarga citació següent serveix per comprovar aquesta concepció:

"¿Cómo se recogen los ademanes? Es relativamente fácil. Uno se encuentra con pocos tropiezos. El método de recoger gestos es distinto del de la recolección de (digamos) canciones folklóricas. [...] No hay que viajar en mula a los lugares campestres ni buscar a gente del campo analfabeta. Se puede prescindir de máquinas, aunque sí puede ser útil una cámara fotográfica. No hay problemas de timidez en la persona como sucede en el caso cuando se recogen canciones y cuentos folklóricos. El único individuo de tipo de tragavirotas [sic] con quien me he encontrado, al recolectar ademanes, fué [sic] un conocido profesor francés. Pero a éste, al charlar de ciertos gestos de su juventud, le dominó su añoranza y sus memorias, y a los diez minutos estaba sentado como un Buda japonés en su pupitre indicándome

---

⁹ F. [C.] Hayes: "Gestures: A Working Bibliography". Southern Folklore Quarterly 21 (1957), 218-317.

¹⁰ Dins Folklore Americas 19 (1959), 1-6.

cómo de muchacho había insultado a su maestro por revancha con un gesto; a espaldas del profesor, por supuesto. Generalmente lo que necesita el que está a caza de gestos [sic!] es habilidad en entablar conversaciones casuales con gente extranjera, un esfuerzo de refrescar la memoria de éste hablando de ademanes familiares ya al recolector ("un clavo saca otro clavo, si no tiene revuelto el rabo"), y un lápiz y un cuaderno. Claro, es afortunado el que sabe dibujar. Pero es posible tomar notas rápidas y breves y después de la entrevista corregirlas y aumentarlas.

Naturalmente una actitud de simpatía y paciencia hace milagros [sic!], y frecuentemente es necesario decirle al interlocutor cuatro palabras sobre cómo se clasifican los ademanes en el estudio total del folklóre; a saber, que se deben clasificar como subsección del habla popular." (Hayes 1959:3-4)

Cal reconèixer a Hayes el valor de peonar a l'hora de plantejar la qüestió de la recollida de material gestual, però és prou evident també que ho fa en uns termes que recorden els d'una guia per anar a collir bolets o a caçar papallones. En realitat les "caceres" gestuals demanen com a mínim --a més de simpatia i paciència, que mai no fan mal-- uns qüestionaris concrets, una tècnica de transcripció i determinats criteris pel que fa a la selecció dels informants.

Per bé que els mètodes de recollida de dades de la lingüística semblen aplicables en conjunt a la d'emblemes,¹¹ aquests presenten característiques que els fan, al capdavall, prou peculiars per demanar estudis propis. Malauradament, l'únic treball dedicat per complet als problemes que comporta l'establiment d'un repertori emblemàtic és el de Poyatos (1975), nascut com a article-ressenya de les obres d'Efron (1941), Green (1968) i Saitz i Cervenka (1973), i on es planteja de forma rigorosa, a part algunes qüestions de caire pròpiament teòric, tot allò que fa referència a les fonts de dades, els subjectes idonis, les tècniques d'enregistrament i la presentació dels materials.

Pel que fa en concret a aquest treball, i a l'establiment, doncs, d'un primer repertori bàsic d'emblemes catalans, la metodologia utilitzada s'inspira fonamentalment en la usada per Johnson, Ekman i Friesen (1975) en un estudi

---

¹¹ Contarello (1980:18) apunta justament que "i gesti emblematici, provvisti di significati condivisi dai membri di un gruppo, possono essere indagati allo stesso modo che gli elementi di una lingua [...]".

sobre els emblemes propis del Estats Units, i en el que es comenta a Ekman (1976). El procés seguit, que s'exposarà amb deteniment al llarg dels subapartats inclosos a 6.3., suposa la selecció d'un grup d'informants amb característiques similars (pel que fa a la procedència, edat, sexe i formació), i l'aplicació, en dues fases, a individus diferents, d'una primera enquesta de codificació (en què es demana als informants de produir emblemes a partir de contextos simulats) i d'una segona de decodificació¹² (en què al seu torn es demana als informants que identifiquin les unitats, presentades en forma de dibuix o fotografia o bé reproduïdes per l'entrevistador davant seu). La combinació dels resultats obtinguts amb les dues enquestes, tal com es discuteix al llarg del capítol 7, ofereix una informació prou adequada per a la confecció d'un repertori bàsic d'emblemes, que, si no és amb aquest procediment, resultaria poc fiable (com és el cas dels recollits en alguns diccionaris, veg. # 5.6.), o bé molt costós d'establir.

---

¹² Al llarg d'aquest treball s'ha utilitzat el terme decodificació en lloc de descodificació. També s'han preferit les formes deíctic i no verbalitat a, respectivament, díctic i no-verbalitat. Pel que fa als aspectes tipogràfics, per qüestions tècniques relacionades amb el procés d'impressió les lletres majúscules apareixen desgraciadament sense accents ni dièresis (excepte É i Ü), i l'espaiat del text és lleugerament inferior als dos espais de les màquines d'escriure convencionals. El signe # es reserva per a les referències internes d'aquest treball, i els corxets per a la inclusió de comentaris dins les citacions.

2a. PART

4. LINGUISTICA I COMUNICACIO NO VERBAL

4.0. INTRODUCCIO

L'anàlisi duta a terme en aquest treball en la part precedent col·loca les bases d'un estudi sobre una classe determinada de gestos o d'actes no verbals, però deixa desateses tot una sèrie de qüestions de caire més general --o més llunyà-- que, tanmateix, encara hi són pertinents. El repàs i l'explicitació d'aquestes qüestions resulta beneficiós per a l'anàlisi ni que sigui, només, com a ajut a l'hora d'enquadrar amb més precisió el camp d'estudi abordat. La segona part d'aquest treball es presenta, per tant, com un salt, complementari, del concret al genèric, i l'aproximació escollida esdevé justificable sobretot en la mesura que el gest --fins i tot al llarg d'aquest segle-- ha estat entès tradicionalment com un objecte d'estudi aïllat.

Posar en relació el món del gest amb el món de la paraula significa descobrir les seves interrelacions i els camps d'estudi que se'n deriven. La retòrica clàssica és sens dubte la primera disciplina que analitza la qüestió en aquests termes, en funció de l'interès per l'elocució, i amb uns plantejaments que seran recollits en bona part per la moderna semiòtica. D'altres àrees d'intersecció han estat enfocades des de perspectives més properes a la lingüística, de vegades amb plena autonomia i representant una mena de leitmotive dels estudis sobre la comunicació i els llenguatges (no) verbals humans. Tres d'aquestes àrees mereixen un tractament a part, a causa de les seves implicacions i de les investigacions --o a vegades especulacions-- que s'hi han dedicat:

- (a) La teoria gestual de l'origen del llenguatge.
- (b) L'aplicació de models lingüístics a l'anàlisi de la gestualitat.
- (c) Els llenguatges de signes.

Un panorama sintètic de cadascuna d'aquestes àrees es presenta, respectivament, en els tres apartats següents d'aquest capítol.

4.1. LA TEORIA GESTUAL DE L'ORIGEN DEL LLENGUATGE

Conjuntament amb la preocupació per la problemàtica dels sords, i els consegüents estudis sobre els seus llenguatges de signes (veg. # 4.3.), l'interès pel problema de l'origen del llenguatge verbal i per les seves connexions amb la gestualitat constitueix un dels temes d'anàlisi amb més tradició --i també amb més elucubracions-- de tots els que s'han desenvolupat en la història dels estudis que han relacionat d'una manera concreta el gest i la paraula.

Deixant de banda els debats sobre l'origen del llenguatge que neixen i es desenrotllen sense incloure referències a la gestualitat, i que ens farien remuntar si més no a la Grècia clàssica¹, des del segle XVIII es comença a difondre amb força la idea que el gest s'ha d'entendre com un precedent de les formes lingüístiques.² Les concepcions de Condillac i Rousseau són les més explícites en aquest sentit, entenent l'origen del llenguatge (verbal) com un procés de substitució progressiva de signes gestuals (demostratius i imitatius) i vocals (sons i crits) per símbols orals verbals, i concepcions similars s'aniran reproduint al llarg de tot el segle XIX (veg. Robins (1967: 153) i Kendon (1984)).

Malgrat la innegable raonabilitat de proposar que el llenguatge verbal s'origini paral·lelament --almenys-- o amb posterioritat --probablement-- a un sistema comunicatiu compost per signes gestuals i orals (no verbals), la impossibilitat d'aportar i validar les dades que ho provarien farà que durant la segona meitat del segle XIX el debat s'estronqui --de vegades de forma radical-- per evitar les especulacions sense interès.

---

¹ Vegeu Robins (1967:29-30). Cf. igualment Robins (1967:152) i Vendryes (1927:21-22) sobre l'anècdota de Psammètic d'Egipte.

² Paral·lelament, els segles XVII i XVIII veuen com es difon la idea del gest com a llenguatge universal, en connexió, en aquest cas, amb la problemàtica de l'ensenyament als sords. Knowlson (1965) ha resseguit i estudiat amb deteniment aquesta concepció. Cf. igualment Kendon (1984) i el subapartat 5.2.1.

És ben significatiu, però, que una obra prou important com la de Vendryes (1923) encara s'iniciï amb una introducció titulada justament "L'origine du langage". El primer paràgraf del llibre serveix com un bon resum de les causes del poc profit de l'estudi del tema:

"On étonne toujours en disant que le problème de l'origine du langage n'est pas un problème d'ordre linguistique. C'est pourtant l'expression de la vérité. Faute de s'en être avisés, la plupart de ceux qui depuis cent ans ont écrit sur l'origine du langage n'ont fait qu'errer; leur principal tort a été d'aborder le problème par le côté linguistique, comme si l'origine du langage se confondait avec l'origine des langues." (17)

Així, tot i que es poden recollir opinions com les de Sweet i Tylor (veg. Key (1977:45-46) i Kendon (1984:78)), favorables a basar en la interdependència del gest i els signes orals l'origen del llenguatge verbal, el cert és que des de la lingüística no es podien aportar dades que aclarissin la qüestió: ni des de les llengües pròpies de pobles salvatges (mal anomenades sovint *primitives*), ni tampoc des del procés d'adquisició per part de l'infant de la llengua materna.

Per aquesta raó el debat no es tornarà a obrir, de fet, fins a la segona meitat d'aquest segle, i no pas des de la lingüística sinó des dels camps d'estudi de la conducta animal --i la seva evolució--, de la conducta no verbal i de l'antropologia.

Gordon Hewes (1973a, 1973b, 1976 i 1977) és l'autor dels treballs en què més explícitament s'ha replantejat la teoria de l'origen gestual del llenguatge verbal, entenent que aquest seria un desenvolupament posterior als llenguatges de signes, les primeres concrecions de la capacitat de llenguatge humana.³

Com a arguments en favor de la seva proposta, Hewes apunta que el llenguatge verbal en la seva forma originària hauria demanat un equipament neurològic i anatòmic de què els homínids (prelingüístics) no disposaven, i que només s'hauria pogut desenvolupar a partir de conductes prelingüístiques que permetessin una evolució cap a una capacitat cognitiva de manejar el llenguatge verbal.

---

³ Pel que fa a la bibliografia sobre el tema, veg. el mateix Hewes (1975) i Kendon (1984). Un plantejament de la qüestió que mereix també una atenció especial es troba a Leroi-Gourhan (1964-5).

La posició de Hewes recolza també en el fet que el tracte vocal de l'home de Neanderthal no era adequat per a la producció d'un llenguatge verbal articulat, però en canvi aquell participava en caceres i produïa eines, fets que fan suposar que es podia comunicar amb algun sistema, per bé que fos rudimentari. Hewes suposa aleshores que aquest sistema comunicatiu seria de base gestual.

Es plausible, igualment, postular una estreta associació entre el desenvolupament de la parla (des d'un llenguatge gestual) i el de la manipulació de l'entorn, en concret l'ús d'eines, i el cert és que hi ha evidències de diferents tipus (en l'anàlisi conjunta de la parla i la gesticulació, i en l'estudi dels trastorns comunicatius) per provar l'existència d'una relació íntima entre la producció verbal i la "producció" gestual (en concret la manual i, més particularment encara, la corresponent a la mà dominant de l'individu).

Kendon (1975) s'ha fet ressò de les suposicions i propostes de Hewes, i hi ha afegit, com a possibles proves complementàries, el fet que es trobin llenguatges de signes en tribus primitives (entre els indis nord-americans i entre els aborígens australians), l'aparició espontània de sistemes de comunicació gestual entre nens sords, i, sobretot, el fet que la parla i la gestualitat s'han de considerar necessàriament manifestacions del mateix procés de producció o enunciació.

En efecte, els estudis de comunicació no verbal han provat que la parla i el moviment del cos que l'acompanya estan coordinats rítmicament i que la persona, quan es comunica, actua com una unitat, i no pas com un òrgan que produeix diferents missatges al mateix temps sense relació entre ells. Kendon (1975) aporta també, en aquesta línia, proves sobre el fet que la gesticulació no representa un mer acompanyament de la parla, sinó una manifestació alternativa d'un mateix procés (comunicatiu) de codificació. Aquestes proves es basen sobretot en l'examen de les seqüències comunicatives amb dubtes i pauses, on es fa ben palès que la gesticulació s'avança (fins i tot completant-se) a la producció verbal. Les unitats gestuals (phrases of gesticulation o G-Phrases, en els termes de Kendon; veg. sobre aquesta qüestió # 5.5.1.) van lleugerament per davant en el temps de les unitats lingüístiques (grups tonals) amb què s'associen.⁴ Amb les paraules de Kendon:

---

⁴ L'avançament de la gesticulació a la verbalitat, que es pot sentir com a sensació simplement contemplant una persona quan parla, es comprova també simplement passant un

"The appearance of G-Phrases somewhat in advance of the appearance of speech phrases with which they are associated means, of course, that the G-Phrase must have been organized at least at the same time, if not a little in advance of its associated speech phrase. Thus the G-Phrase must have seen as originating simultaneously with the origination of speech and not as a product of the speech production process." (360)

Kendon aporta també, però, una consideració que fa menys versemblant el pas d'un llenguatge gestual a un de verbal: la diferent codificació dels continguts en l'un cas i en l'altre. En efecte, en la gesticulació la codificació és presentacional, no convencional, en el sentit que el locutor gaudeix de força llibertat per crear noves realitzacions:

"[...] gesticulation is not composed of elements which are formed into constructions according to a syntax. They occur, rather, as a succession of enactments which express in presentational fashion, the ideas which may also be given discursive expression in speech. The sequencing of gesticular phrases and units is governed by the order of presentation of ideas in discourse." (365)

La remarca de Kendon és encertada, però podria afegir-s'hi com a rèplica que les funcions d'un sistema de signes no verbal --i doncs, de la gestualitat possiblement originària de la verbalitat-- forçosament havien d'anar variant progressivament, en l'evolució filogenètica de l'espècie humana, en consonància amb les funcions i amb el major pes adquirits també progressivament pel canal verbal.

Sigui com sigui, el cert és que al capdavant es repeteix --tot i que més matisada, amb menys especulacions i més dades científiques-- la situació de cul-de-sac apuntada en el segle XIX: tampoc no és possible encara avui, en realitat, de respondre d'una manera definitiva i rigorosa l'interrogant plantejat per l'origen del llenguatge verbal

---

enregistrament a menor velocitat de la normal. Curiosament, en els primers paràgrafs de l'Essai sur l'origine des langues (1782), obra pòstuma de Jean-Jacques Rousseau, al costat d'una barbaritat com que "Solament els europeus gesticulen quan parlen" (40), es pot llegir el següent: "He observat que els italians i els provençals, en els qui comunament el gest precedeix el discurs, troben així el mitjà de fer-se escoltar millor i fins amb més plaer." (41) [subratllat no original].

humà, i el debat centrat en la dicotomia gest / paraula continua corrent el perill de derivar amb facilitat en un de prou tractat ja com és el que enfronta els termes natura i cultura.

Les evidències apuntades fan dir a Kendon, en una conclusió assenyada i precauuda que un mètode gestual de comunicació és plausible com a punt inicial de l'evolució lingüística:

"The least we can say about this is that we would not, perhaps, expect a more elaborate and time consuming method of utterance to be the one that was first developed in language evolution." (367)

Donant l'assentiment al fet que la gesticulació és una manifestació alternativa a la verbalitat en el procés comunicatiu, les preguntes que caldria contestar aleshores per esbrinar l'origen del llenguatge verbal serien, d'acord amb Kendon, les dues següents: ¿Com va adquirir l'espècie humana la capacitat de prendre part en una conducta informativa? ¿Com va arribar a especialitzar-se aquesta conducta en la forma de la parla?

4.2. LA METODOLOGIA LINGUISTICA I L'ANALISI DE LA GESTUALITAT

Per bé que la lingüística ha estat en conjunt una ciència més importadora que no pas exportadora de conceptes i teories, un dels exemples més clars d'exportació dels seus plantejaments i mètodes d'anàlisi el trobem precisament en el camp de la comunicació no verbal, i està constituït sobretot per l'obra de Birdwhistell (1970).⁵

Partint d'una concepció de la comunicació com un procés multicanal i funcional, que inclou una gran varietat de missatges i senyals que han de ser interpretats contextualment,⁶ Birdwhistell estableix, malgrat assenyalar una sèrie d'obstacles, una analogia cinèsico-lingüística basada en les formulacions de l'estructuralisme lingüístic.

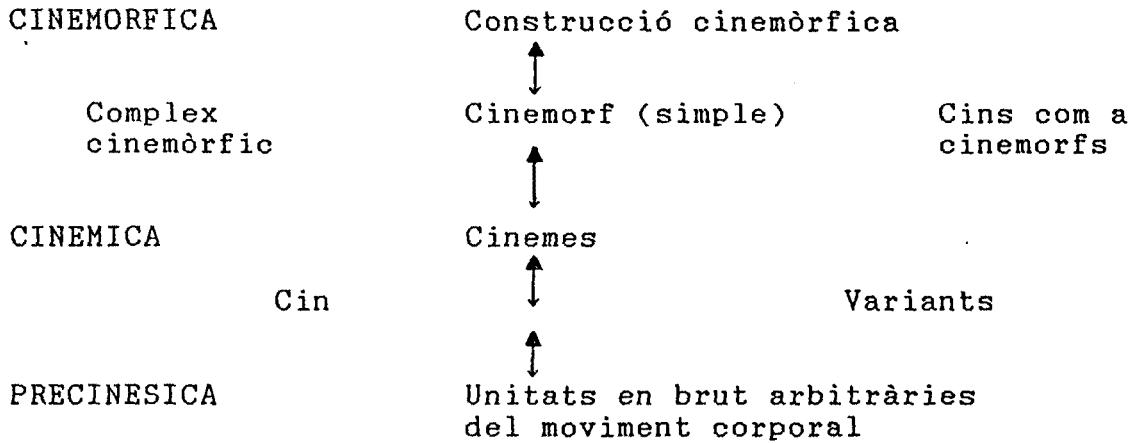
El plantejament de Birdwhistell es concreta en una sèrie jerarquizada d'unitats no verbals, paral·leles amb les verbals i representables de la forma següent:

---

⁵ R. Birdwhistell: Kinesics and Context. Filadèlfia, University of Pennsylvania Press, 1970 (esmentada per la trad. cast.: El lenguaje de la expresión corporal. Barcelona, G.Gili, 1979). L'obra inicial de Birdwhistell és Introduction to Kinesics. Louisville, University of Louisville Press, 1952, en què introdueix el terme kinesics (traduït en aquest treball com cinèsica). Vegeu sobre la relació entre la lingüística estructural i el camp no verbal, en especial Brunel (1977) i Kendon (1983:452-456).

⁶ "[...] la comunicació pot entendre's en el seu sentit més ampli com un sistema estructural de símbols significants (procedents de totes les modalitats amb fonament sensorial) que permet la interacció humana ordenada." (85)

La construcció de la cinèsica per part de Birdwhistell es fa, així, força similar a la d'una lingüística estructural amb uns nivells d'anàlisi jerarquititzats i componencials, a la manera de les capes d'un pastís. Cada unitat mínima pot arribar a constituir-se en unitats d'ordre superior: al·lòfons --- fonemes --- morfemes --- frases o oracions (combinacions de morfemes). L'analogia es pot sintetitzar amb el quadre següent:

LINGUISTICA

Fon
Fonema
Morf
Morfema
Frase

CINESICA

Cin
Cinema
Cinemorf
Cinemorfema
Construcció cinemòrfica

En el nivell precinèsic, Birdwhistell es troba amb una immensa quantitat de moviments "mínims" (cins i al·locins) que agruparà --seguint un criteri significatiu-- en unes poques classes de cinemes (unitat equivalent, en el seu estudi, al fonema de la lingüística). Així, si la fisiologia apunta que la musculatura facial sola pot arribar a produir al voltant de vint mil expressions o configuracions facials diferents, Birdwhistell parlarà de només cinquanta a seixanta cinemes en el moviment dels nord-americans, trenta-tres dels quals es trobarien a l'àrea de la cara i el cap.

Exposant-ho d'una forma simplificada, l'agrupació d'aquests cinemes portaria a una unitat gestual paral·lela al morfema lingüístic (el cinemorfema), entès com una classe de cinemorfs igual que el cinema és una classe de cins. Al seu torn, i per últim, els cinemorfemes es poden combinar tot formant compostos o construccions cinemòrfiques, comparables al nivell lingüístic de la sintaxi i a la unitat de l'oració.

El cert, però, és que mentre que el paral·lelisme cinèsico-lingüístic sembla prou entenimentat i factible en el nivell fonològic, en els que el segueixen componencialment els problemes resulten molt més greus, i l'analogia tendeix a desvirtuar-se i a perdre sentit. El mateix Birdwhistell, conscient que la seva proposta s'havia d'entendre realment com una mena de provatura, no s'estava d'afirmar:

"Distingir entre cin, cinema, cinemorf i cinemorfema continua sent útil i eficaç. Això no obstant, aquests termes són artilugis heurístics. Fins que no guanyem molta més seguretat sobre la morfologia i la sintaxi [...] les nostres assignacions èmiques han d'anotar-se com a provisionals. La història de la investigació fonològica és una reafirmació per a l'investigador de la cinèsica tímida per treballar amb models; la investigació de demà donarà validesa al model o l'anul·larà" (193)

En aquest sentit cal apuntar que les investigacions posteriors a Birdwhistell no han seguit en absolut el seu model, mogudes segurament pel rebuig d'algun dels principis en què es fonamenta (l'analogia de base lingüística és difícil de defensar malgrat l'absència d'altres models teòrics propis), i encara que certes troballes de l'autor (la concepció global de la comunicació i de les afinitats i coordinació entre la verbalitat i la no verbalitat) i l'encert del sistema de notació utilitzat són innegables.

Els aspectes més conflictius del model d'anàlisi de Birdwhistell neixen, de fet, de la pròpia analogia cinèsico-lingüística i del mètode d'investigació. Aquest últim descansa constantment en les apreciacions dels informants, els quals han de determinar si els moviments són o no són significatius, la qual cosa fa que el mètode resulti molt poc operatiu (en contrast justament amb el mètode de permutació de la fonologia). Pel que fa a l'analogia genèrica entre el camp no verbal i el lingüístic, els resultats de l'intent no justifiquen l'arbitrarietat i el risc de les premisses. L'analogia no existeix en el nivell lèxic, i es trenca de facto en el de la sintaxi (on

els dos sistemes actuen de forma molt diferent) i fins en el de la morfologia, en especial pel que fa a les regles de formació de les unitats. Això de retruc fa dubtar de la utilitat de defensar els paral·lelismes en nivells inferiors: un cop descartada l'analogia global --i admès doncs el fet que les estructuracions de la gestualitat i de la verbalitat són prou diferents⁷-- , cal replantejar si més no el paper de les unitats mínimes, i entendre els paral·lelismes en un sentit més general i abstracte, com a fruits de la coordinació dels diversos sistemes comunicatius humans.

El progrés dels estudis sobre comunicació no verbal sembla deixar fora de possibles dubtes que les semblances o sincronimes entre els elements no verbals i verbals --prou evidents en certes ocasions-- no justifiquen tanmateix l'adopció, de cara a l'anàlisi dels primers, de models lingüístics. Aquests, independentment de la seva capacitat explicativa, han estat concebuts originàriament amb d'altres finalitats. Ni l'intent de Birdwhistell ni els parcialment similars de Schefflen i Bouissac (cf. Brunel 1977) aconseguen provar que hi hagi raons de prou pes teòric per garantir l'exportació de models de la lingüística a l'estudi de la no verbalitat en general i, més en concret, al de la gestualitat que acompanya (sense substituir-la) la producció verbal, és a dir, a la menys autònoma, en contrast amb els emblemes (cf. capítol 3), respecte de la parla. D'altres models de més profit, i que s'exposaran més endavant (veg. capítol 5), se situen en la línia de defensar codificacions paral·leles i coordinades, però diferents, del materials verbals i no verbals (cf. Beattie (1983) i sobretot Arndt i Janney (1987)).

---

⁷ Cf. el que s'ha exposat de Kendon (1975) a l'apartat anterior sobre la sintaxi i la codificació gestual, i el que s'apunta com a resum a Knapp (1978:201-202). Cf. igualment els apartats 5.4. i 5.5.

4.3. ELS LLENGUATGES DE SIGNES

Al marge de la gestualitat que acompanya el discurs verbal, comentada en l'apartat anterior, en determinades situacions certs grups humans de diferents característiques han desenvolupat llenguatges de signes com a eines comunicatives. L'estudi d'aquests llenguatges de signes ha esdevingut un camp de recerca interdisciplinari, on conflueixen l'interès de la semiòtica, l'antropologia i la lingüística. Des de la perspectiva, concretament, d'aquesta última, s'ha demostrat que l'anàlisi dels llenguatges de signes té implicacions prou serioses per al desenvolupament d'una teoria general sobre el llenguatge:

1) La capacitat lingüística humana no es desenvolupa únicament a través del domini i ús d'una llengua natural, sinó també a través de llenguatges de signes, tal com prova el fet que els fills de pares sords aprenguin un llenguatge de signes manual com a llengua materna, tot seguint un procés amb fases relacionables i paral·leles amb les de l'adquisició d'una llengua natural.

2) La interacció que es desenvolupa en la conversa ordinària amb el llenguatge verbal com a eix té un correlat en les converses mantingudes a través de llenguatges de signes.

3) El multilingüisme fruit del coneixement i ús de dues o més llengües naturals es reproduïx --amb fenòmens de contacte anàlegs-- quan en el lloc d'una (o més d'una) llengua natural trobem un o més d'un llenguatge de signes.

4) Els trastorns comunicatius que afecten la capacitat lingüística es reproduïxen en el cas d'individus que fan ús de llenguatges de signes.

Per una altra banda, encara, i en contrast amb el que s'ha exposat a l'apartat precedent sobre la relació entre la verbalitat i la gestualitat que l'acompanya, les possibilitats de distingir uns nivells anàlegs als lingüístics (fonològic, morfològic, sintàctic i lèxic) en alguns llenguatges de signes manuals són molt més clares que en la gesticulació espontània, per la qual cosa aquests sistemes

esdevenen un paral·lel quasi perfecte de les llengües naturals.

La comparació entre les llengües naturals i els llenguatges de signes, però, no pot ser genèrica, a causa de la gran varietat i diferents trets d'aquests últims. De fet, per començar, els mateixos conceptes i termes de llenguatge de signes resulten --almenys parcialment-- redundants i ambigus. Redundants, com és lògic, en la mesura que el concepte de llenguatge inclou el de conjunt de signes que formen un codi i que s'empren en processos comunicatius. I ambigus, en la mesura que usualment el que es vol fer entendre per llenguatges de signes és només el concepte més restringit de llenguatges de signes manuals, i no pas, agrupats, aquests i la totalitat dels que, sense ser pròpiament verbals, poden substituir o completar la parla, però que presenten un grau de complexitat en general bastant inferior (llenguatges xiulats, de tambors o altres instruments musicals, de banderes, etc.).⁹

Obviament l'aparició d'un llenguatge de signes manual és sempre conseqüència d'una necessitat comunicativa, però les circumstàncies i finalitats més concretes d'aquesta aparició són variades i es poden arrenjlar almenys en tres classes:

a) Els llenguatges de signes manuals desenvolupats espontàniament en pobles o comunitats (especialment els casos de les tribus índies nord-americanes, de Sud-Amèrica, el dels aborígens australians, etc.), que poden alternar amb l'ús d'una o diverses llengües.⁹

2) Els llenguatges de signes manuals desenvolupats dins comunitats monacals, a causa del seguiment de la norma del silenci entre els seus integrants.¹⁰

3) Els llenguatges de signes manuals utilitzats amb la finalitat de superar les deficiències mentals o bé

---

⁹ Cf. sobre aquests sistemes Brun (1969), Busnel i Classe (1976), Sebeok i Umiker-Sebeok (eds.) (1976) i Adler (1979).

⁹ Veg. sobre aquests llenguatges el treball ja clàssic de Mallery (1881b) i els més recents de Fronval i Dubois (1976), Umiker-Sebeok i Sebeok (eds.) (1978) i Kendon (1988).

¹⁰ Veg. sobre aquests sistemes Barakat (1975) i Umiker-Sebeok i Sebeok (eds.) (1987).

físiques d'algunes persones, en especial els usats pels sords.¹¹

Els llenguatges de signes d'aquest últim grup són els més nombrosos i els més desenvolupats. Alguns han nascut espontàniament i han sofert variacions històriques al llarg de la seva evolució equiparables als canvis lingüístics de les llengües naturals. D'altres són de creació artificial, i la seva relació amb la llengua de la comunitat de parla en què s'integren sol ser aleshores més íntima que en els anteriors. De fet, aquesta relació pot ser de diferent mena, i així es troben llenguatges de signes manuals que són una autèntica transcripció de la verbalitat a través de la seva versió escrita (en què cada signe representa una lletra) al costat d'altres que resulten més aviat versions lliures d'una llengua, on cada signe s'associa amb un concepte i amb el terme verbal que representa.

La diversitat (geogràfica i històrica) dels llenguatges de signes constitueix l'explicació lògica també de la diversitat de les estructures gramaticals (sintàctiques) que presenten, d'una banda, i de les diferències lèxiques entre els respectius lexicons gestuals. Aquesta diversitat explica al mateix temps, per últim, que s'hagi de rebutjar per simplista la idea que els parlants de llenguatges de signes manuals poden entendre's sense problemes amb independència del llenguatge concret que utilitzin. Es tracta simplement d'una variant de la concepció, igualment errònia però molt difosa, segons la qual existeix un llenguatge universal del cos que permet la intercomprensió entre membres de diferents cultures (veg. # 5.2.).

---

¹¹ La tradició d'estudis en aquest sentit és ben llarga i es remunta a Bonet (1620). Entre les obres més recents, cf. les recopilacions i estudis de Stokoe (1970b, 1972, 1978a, 1980), Friedman (ed.) (1977), Oleron (1978), Siple (ed.) (1978), Stokoe & Kuschel (1979), Wilbur (1979), Klima & Bellugi (1979), Kyle & Woll (eds.) (1983), Attili & Ricci-Bitti (eds.) (1983) i Kyle & Woll (1985). Pel que fa al català, veg. Basil i Ruiz (1988). Quant als diccionaris, per últim, veg. especialment els de Stokoe, Casterlino & Croneberg (eds.) (1965), Cohen, Namir & Schlesinger (1977), Sternberg (ed.) (1981) i Perelló i Frigola (1987).

5. LES CIÈNCIES DEL LLENGUATGE I L'ESTUDI DE LA GESTUALITAT

5.0. INTRODUCCIO

La diversificació actual de la lingüística, que queda més ben reflectida en els termes ciències del llenguatge, aconsella un plantejament a partir de les diverses perspectives possibles de les relacions entre l'estudi pròpiament lingüístic (en el sentit tradicional, dels principis generals del llenguatge) i el pròpiament no verbal. Les implicacions de la no verbalitat pel que fa a l'estudi del llenguatge, així, passen per tots aquells punts de vista que enfocuen d'una manera o una altra la problemàtica de l'ús lingüístic (més que no pas l'estructura del sistema), un ús que conflueix inevitablement amb la posada en pràctica d'altres mecanismes comunicatius no verbals.

La història i l'estat actual dels estudis, però, demostren que els models la finalitat dels quals és descriure o explicar com es du a terme la síntesi de les variades modalitats comunicatives humanes es troben encara avui en un estat embrionari. L'explicació d'aquesta situació cal cercar-la per una banda en la relativa modernitat de l'empresa i la consegüent falta de tradició, i per una altra banda en la dificultat intrínseca d'avançar en els terrenys interdisciplinaris, tot coordinant les recerques i les troballes de cada disciplina. Les diferents perspectives i els diferents objectius dels estudis es palesen quan es fa un repàs dels treballs empresos, i, òbviament, en absència de marcs de referència comuns, dificulten la contrastació dels resultats obtinguts, la qual cosa equival a frenar-ne el progrés.

Cronològicament, l'interès pels fenòmens no verbals en conjunt, des de les ciències del llenguatge, va associat inicialment amb els camps de la dialectologia, l'antropologia lingüística (que no distingirem de l'etnolingüística) i la paralingüística. Aviat, però, es farà evident que l'estudi de determinats fenòmens comunicatius (verbals i en particular no verbals) és ben rellevant per a la psicolingüística, i el mateix s'esdevindrà més tard en el cas de la neurolingüística. Des d'un altre angle, primer la sociolingüística i posteriorment la pragmàtica, fonamentant-se amb-

dues sobre el concepte d'ús lingüístic, no podran deixar de tenir en compte tot un seguit d'aspectes no estrictament verbals que es relacionen amb aquest ús d'una forma indisociable, i que la lingüística tradicional, centrada en l'anàlisi de l'estructura i dels principis generals del llenguatge, havia deixat de banda. La progressiva recerca en tots aquests camps, per últim, fa entreveure també que alguns aspectes de l'estudi són de naturalesa essencialment aplicada o, almenys, són susceptibles de ser aplicats a l'hora de resoldre problemes que sorgeixen al voltant de la praxi lingüística i comunicativa. La lingüística aplicada quedarà així també representada dins el conjunt de ciències del llenguatge que s'han interessat decididament pels fenòmens comunicatius i, concretament, per certs aspectes de la comunicació no verbal.

5.1. PARALINGUISTICA

5.1.0. Introducció

De la mateixa manera que, com s'ha vist al llarg dels dos primers capítols, la categorització i la definició del gest i de l'emblema poden resultar força diferents en funció dels marcs de referència que es prenen en consideració, la delimitació ara de la paralingüística com a disciplina --o del parallenguatge com a terreny d'estudi-- depèn de la perspectiva i els objectius que s'adopten a l'hora d'analitzar un conjunt de fenòmens comunicatius relacionats més o menys estretament amb el llenguatge verbal però que no en constitueixen l'essència, raó per la qual han estat rebutjats tradicionalment com a objectes d'estudi de la lingüística.

Mentre que en el cas del gest, però, l'operació pot efectuar-se --almenys fins a cert punt-- amb independència dels lligams amb la resta de categories comunicatives,¹ en el cas del parallenguatge són pròpiament aquestes categories (altres que la verbal) les que conformen en principi el camp d'anàlisi. Així, entès en un sentit molt ampli, el parallenguatge estaria constituït per tots aquells elements no estrictament verbals (o lingüístics) que poden completar o modificar el significat codificat a través de la parla (i

---

¹ Tal i com apunta Kendon (1981b:129-130,133) i (1984:76,107), i encara que en aparença pugui semblar potser paradoxal, els estudis sobre el gest s'han desenvolupat d'una forma bastant independent del d'altres fenòmens comunicatius (no verbals), i això explica l'aproximació adoptada al llarg d'aquest treball (cf. # 4.0.). Ni tan sols l'esclat i la consolidació dels estudis que inclouen el rètol no verbal (sigui amb l'encapçalament de comunicació o conducta) no han fet variar en essència la situació. La raó cal buscar-la probablement en el fet que els estudiosos d'aquesta nova disciplina han vist el fenomen com a "excessivament" verbal i, a la inversa, des de la lingüística, el gest s'ha entès com quelcom molt allunyat de la recerca i la teorització bàsiques. Els emblemes, en concret, no sembla tanmateix que encaixin exactament ni en la verbalitat ni en la "no verbalitat", per bé que s'acostin més a la primera (cf. # 3.3.).

això implica per tant aspectes vocals i no vocals de la conducta comunicativa). Entès en un sentit més restringit --actualment el més usual i difós, i l'adoptat d'ara endavant en aquest treball--, s'eliminarà de la concepció anterior tot allò que no s'inclouï dins els aspectes vocals, de forma que paralingüística i paralingüística vocal esdevindrien sinònims. En qualsevol cas, tanmateix, la delimitació precisa i rigorosa de la paralingüística es fa indeltriabla de l'aclariment de conceptes bàsics de més abast com els de comunicació i verbalitat.

5.1.1. Comunicació i comunicació (no) verbal

El concepte de comunicació és un dels que ha estat objecte de més definicions al llarg de la història de les ciències socials, probablement perquè l'amplitud del fenomen, conjuntament amb la diversitat de perspectives des de les quals es pot analitzar, no poden recollir-se d'una forma adequada en una breu síntesi.

Un camí prou indicat per sortir del pas, donades les circumstàncies, sembla que podria ser, en lloc de triar una sola definició,² apropar-se al fenomen a partir dels seus trets essencials, els quals a més no susciten massa discrepàncies. Knapp (1984) ha destacat, en aquesta línia, cinc trets fonamentals de la comunicació humana:

- (1) La comunicació humana és un procés.
- (2) La comunicació humana implica alhora missatges deliberats (conscients) i expressius (en el sentit d'informatius, comentat més avall).
- (3) La comunicació humana es compon bàsicament d'unitats multi-senyal (en el sentit de configuracions d'unitats).
- (4) La comunicació humana es compon de senyals multi-nivell (que generen diversos significats en diferents nivells).
- (5) La comunicació humana depèn íntimament del context pel que fa als significats generats.

El planteig de Knapp ens acostava a un concepte de comunicació en sentit ampli. Altres aproximacions han intentat restringir el concepte, que aleshores s'ha de relacionar amb d'altres nocions (com les d'interacció i informació, sobretot). Així, força sovint s'ha suggerit limitar el concepte d'acte comunicatiu al d'acte informatiu deliberat i conscient per part d'un emissor cap a un(s) receptor(s). El concepte d'intencionalitat seria la clau d'aquesta proposta. Per una altra banda, s'ha intentat limitar també l'abast de comunicació al de seqüència interactiva o interacció, és a dir, als processos d'intercanvi de senyals entre dos o més organismes amb modificació mútua de les conductes respectives. Els mers processos informatius (en

---

² Vegeu de totes maneres la que s'ha apuntat a l'apartat 4.2., a càrrec de Birdwhistell, prou adequada, i l'exposició inclosa a Sebeok (ed.) (1986:137-140).

un sol sentit, no bi-direccionals o multi-direccionals) quedarien fora, llavors, del contingut del terme.

Al marge de l'abast concret amb què s'utilitzi el concepte, la categorització més usual al llarg del segle XX dels fenòmens comunicatius ha estat la que els ha situat al llarg de dos eixos: la comunicació verbal i la no verbal. Malgrat que la distinció ha estat molts cops criticada (per la seva vaguetat i fins ambigüitat), continua sent avui emprada amb profusió, segurament per la utilitat i comoditat de les denominacions, que aparentment fan oblidar la seva possible imprecisió.

El terme verbal ha resultat problemàtic per diferents causes, en primer lloc perquè en alguns casos s'ha entès com a sinònim de lingüístic (i aleshores la comunicació verbal seria la vehiculada a través del llenguatge, inclosos els trets suprasegmentals), i en d'altres casos s'ha limitat al sentit de paraula (sense tenir en compte els trets suprasegmentals, que serien vocals però no verbals).

En el primer sentit, així, verbal faria referència a llenguatge verbal i vocal, amb el problema que no n'inclou transcripcions de diversa mena, començant per l'escriptura, que, tanmateix, continua sent com és obvi fonamentalment verbal en contrast amb d'altres codis. En el segon sentit, tot allò "fet de paraules" rebria l'adjectiu de verbal, però els trets suprasegmentals (indubtablement lingüístics) quedarien en el terreny del parallenguatge.

La millor solució del problema sembla adoptar el primer sentit i combinar la dicotomia verbal/no verbal amb la de vocal/no vocal, de manera que s'obtenen quatre categories:

- (1) Verbal vocal: llenguatge oral.
- (2) Verbal no vocal: llenguatge escrit o transcrit amb d'altres procediments.
- (3) No verbal vocal: trets paralingüístics.
- (4) No verbal no vocal: elements proxèmics, cronèmics i cinèsics.³

---

³ Vegeu sobre aquests aspectes, a part el que s'exposa més endavant, Wiener et al. (1972), Laver & Hutcheson (eds.) (1972), Hinde (ed.) (1972), Poyatos (1976) i McNeill (1985). A la correlació clàssica entre els termes verbal/no verbal i codificació digital/analògica, Poecke (1988) hi ha afegit recentment la de denotació/connotació.

Tot i així, cal reconèixer més tard o més d'hora que les fronteres entre les diverses modalitats comunicatives utilitzades per l'espècie humana no són pas rígides, sinó autèntics terrenys de transició. Feta aquesta consideració, és obvi també que al terme no verbal li correspon un abast semàntic excessiu, sobretot en contrast amb el del seu correlat verbal, que haurà de ser compartimentat progressivament. Aquesta delimitació s'ha dut a terme de diferents formes, lògicament, segons els interessos i els objectius dels estudis comunicatius, però sovint recurrent o bé a la font productora dels senyals (i així, posem per cas, és usual de distingir l'expressió facial de la manual, i encara, dins la primera, el contacte ocular), o bé als canals utilitzats al llarg dels processos comunicatius (tot separant per exemple el visual de l'auditiu, l'olfactiu i el tàctil). La demarcació del terreny de la paralingüística constitueix justament una de les maneres --i de les més exitoses-- de limitar el desmesurat abast del terme no verbal.

5.1.2. Llenguatge, parallenguatge i cinèsica

Fernando Poyatos, al llarg de la seva dilatada obra, és segurament l'autor que ha ofert una visió més clara de les dimensions bàsiques a través de les quals es pot analitzar l'activitat comunicativa humana. Aquestes dimensions són, segons l'autor, les tres següents:

- (1) La lingüística, referida al canal verbal (vocal).
- (2) La paralingüística, referida als elements vocals de naturalesa no verbal que acompanyen el discurs verbal.
- (3) La cinèsica, referida al moviment del cos. En aquest tercer vessant, doncs, podem col·locar-hi la gestualitat, que l'autor arrenclera al llarg de les tres categories de gestos, maneres i postures, veg. # 2.3.). Poyatos (1983:191) ofereix la següent definició de la cinèsica:

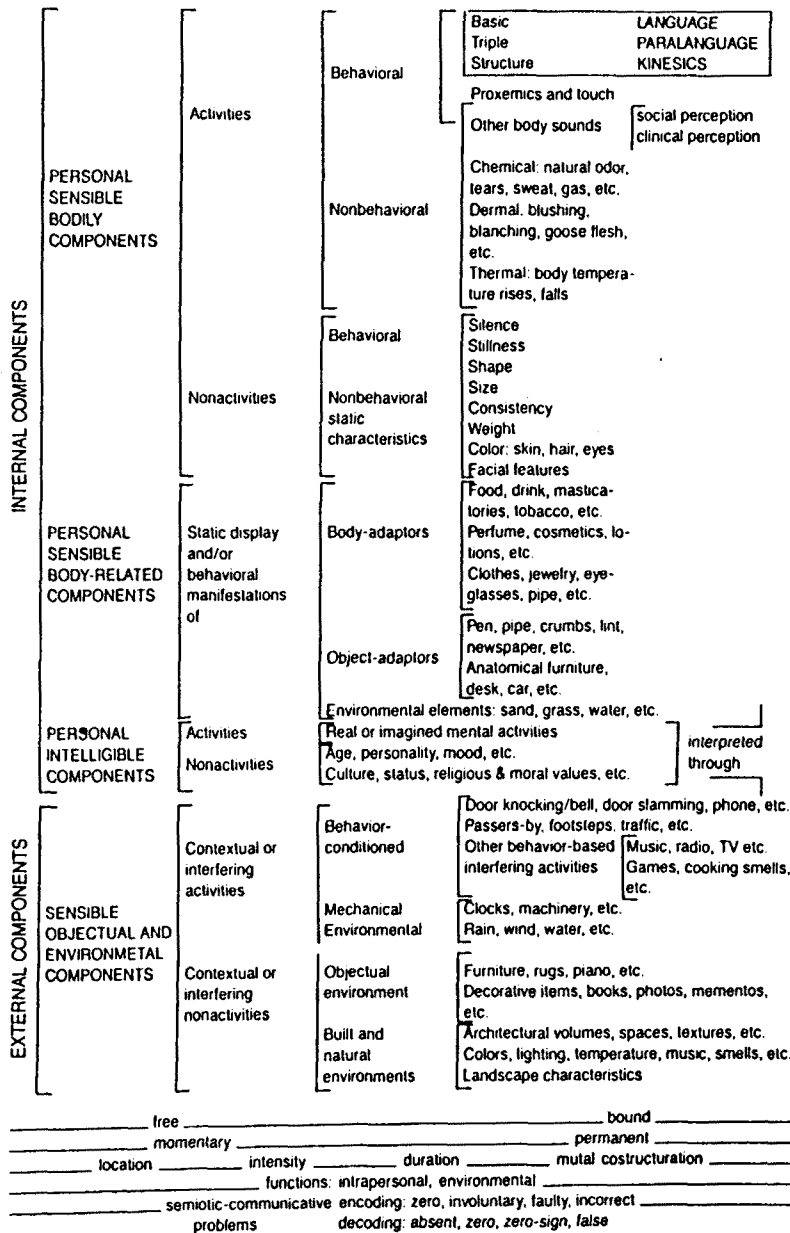
"The systematic study of the conscious or unconscious psychomuscularly-based body movements and intervening or resulting positions, either learned or somatogenic, of visual, visual-acoustic and tactile or kinesthetic perception, that, wheter isolated or combined with the linguistic and paralinguistic structures and with other somatic and objectual behavioral systems, possess intended or unintended communicative value."

Dues dimensions addicionals, per últim, complementen aquesta triple configuració de la comunicació humana:

- (4) La cronèmica, referent al tractament del temps en què es desenvolupa la interacció.
- (5) La proxèmica, referent a la manipulació de l'espai per part dels interlocutors.

El següent quadre permet situar segons Poyatos (1988b: 49) les diferents modalitats comunicatives humanes i els components de la interacció cara a cara:

FACE-TO-FACE INTERACTION COMPONENTS

5.1.3. Trets paralingüístics

Trager (1958), en el primer article dedicat al paralingüatge, n'ofereí una classificació que ha esdevingut clàssica, tot distingint els aspectes següents:

- (1) Qualitats de la veu: franja tonal, controls labial, glotal, de l'articulació i del ritme, ressonància i tempo.
- (2) Vocalitzacions:
  - (a) Caracteritzadors vocals: riure, plor, crits, queixes, sospirs, etc.
  - (b) Qualificadors vocals: intensitat, alçada tonal i extensió.
  - (c) Segregats vocals: sons afegits al discurs (d'afirmació o negació, per exemple), pauses, nasalitzacions...

D'altres classificacions posteriors no sembla que alterin l'essència de l'anterior. Poyatos, seguint la línia esmentada en l'apartat precedent, és l'autor que ha dedicat més esforços i pàgines a l'estudi d'aquesta àrea, la qual inclou, en la seva formulació:

"[...] the nonverbal voice qualities, modifiers, and independent sound constructs we use consciously or unconsciously supporting, contradicting, or accompanying the linguistic, kinesic, or proxemic messages mainly, either simultaneously or alternating with them." (Poyatos 1988b:38)⁴

En la categorització de Poyatos es repeteixen de fet les àrees apuntades per Trager, sota les denominacions de qualitats primàries, qualificadors, diferenciadors i alternants. Aquesta última categoria inclou sons simples o compostos, aïllats o que alternen amb elements verbals i/o quinèsics, i al seu si conté sons amb valor pròpiament lèxic i amb clares funcions comunicatives (de crida,

---

⁴ Cf. del mateix autor el treball de (1976) i sobretot el més recent de (1988c).

salutació o interpel·lació, demanda de silenci, expressió del desacord o d'una valoració, etc.). Aquests sons varien, com és lògic, interculturalment, i ja han estat objecte de descripció en diversos estudis.⁵ Tant en aquests aspecte com en els anteriors, en conjunt, l'àrea de la paralingüística s'ha revelat com ben transcendent a l'hora d'analitzar la formació de les impressions en els interlocutors i a l'hora de descriure els diferents estils comunicatius tot contrastant-los en el marc de la recerca intercultural.⁶

---

⁵ Pel que fa al castellà, cf. els treballs de Meozilio (1960b, 1960c). Pel que fa al català, cf. Bernadó i Prat (1980) i el breu apartat de Payrató (1988:125-127).

⁶ Vegeu finalment en aquest sentit, a part els treballs ja esmentats de Poyatos, Abercrombie (1968), Knapp (1978:10.) i Sherer (1984); quant als mètodes de recerca, veg. Sherer (1982). Una anàlisi intercultural ben interessant sobre el fenomen del silenci es troba a Tannen i Saville-Troike (eds.) (1985).

5.2. ANTROPOLOGIA LINGUISTICA

5.2.0. Introducció

Malgrat el fet que determinades conductes no verbals pròpies de l'espècie humana puguin considerar-se innates, i estar subjectes doncs a l'herència biològica,⁷ ningú no gosaria avui posar en dubte que la gestualitat, tant pel que fa a la gesticulació que acompanya la parla com pel que fa als repertoris emblemàtics de cada comunitat, és un fenomen d'arrels bàsicament culturals. Fins i tot en el cas de les conductes pròpies de tota l'espècie humana (algunes compartides pels primats) sembla imprescindible de postular filtres que n'expliquin certs matisos propis de cada cultura.

Tanmateix, aquestes consideracions han estat molt lluny de ser les predominants al larg de la història dels estudis sobre aspectes no verbals de la comunicació, i de fet encara avui continua sent plenament vigent la idea popular segons la qual la gestualitat constitueix un tipus de conducta o llenguatge universal, que, salvant les barreres lingüístiques i culturals locals, permet una entesa mútua.

Per bé que es pugui admetre que certs nivells d'intel·ligibilitat són assolibles amb independència del rerefons cultural i de la família lingüística a què pertanyin els subjectes, el fet és que una conversa mímica entre interlocutors distanciat culturalment i lingüísticament no es pot imaginar sinó com una interacció exageradament reduïda, molt rudimentària i plena d'obstacles i malente-

---

⁷ Vegeu un estat de la qüestió recent pel que fa a una perspectiva etològica de la gestualitat a Eibl-Eibesfeldt (1988). Cf. del mateix autor la seva obra ja clàssica de (1973). Dins d'aquestes conductes innates solen ser estudiades les expressions de les emocions i certs displays (exhibicions ritualitzades amb funció comunicativa) com el de l'aixecament de les celles o el d'ensenyar la llengua. Vegeu sobre aquestes qüestions, que entronquen amb les concomitàncies i diferències entre la comunicació humana i l'animal, Hinde (ed.) (1972), Ekman, Friesen i Elstworth (1972), Sherer i Ekman (eds.) (1982) i el recent article-ressenya de Davis (1987).

sos.⁸ La idea mítica d'una gestualitat universal no se sosté ni en aquest cas ni en el de parlants (sords) de llenguatges de signes, entre els quals, encara que el grau d'intel·ligibilitat i el nivell d'informació transmès puguin augmentar, es creen sovint problemes d'entesa, fins i tot dins d'una mateixa llengua o comunitat (per exemple en l'anglesa i, més en concret encara, la britànica), tot plegat a causa de les múltiples varietats dels sistemes existents.

Resulta obvi per tant, donades les circumstàncies, que una visió antropològica sobre la gestualitat humana esdevé imprescindible, i en molts sentits engloba el que s'exposarà posteriorment al llarg de l'apartat 5.3 sobre les relacions entre els estudis dialectològics i els gestuals. No en va la diversitat geogràfica es pot concebre com un subconjunt de la diversitat cultural.

---

⁸ L'estudi dels malentesos en contextos de conversa o interacció intercultural ha estat objecte d'interès d'uns quants anys ençà. Cf. sobre la qüestió Knapp, Enninger i Knapp-Potthoff (eds.) (1987) i Raffler-Engel (1988). Un experiment interessant sobre la "traducció" gestual es troba descrit a Raffler-Engel (1986).

5.2.1. Apunts històrics

La idea d'una gestualitat entesa com un llenguatge natural i universal es pot rastrejar des del segle XVII, amb l'obra ja esmentada de Bulwer (1644) (veg. # 2.2.1.), fins aproximadament la meitat del segle XX,⁹ tot i que perd una gran força ja des de començament de segle, amb la visió entenimentada i en força sentits molt "moderna" de l'obra de Wundt (1900).

Igualment al llarg de la primera meitat del segle es poden anar rastrejant els primers comentaris tendents a valorar l'estudi del gest des de la perspectiva de l'antropologia lingüística, sobretot en la tradició americana (Francis Boas i Edward Sapir).

La dècada del quaranta inclou, com a cloenda de la primera meitat del segle, els treballs antropològics que de fet sentencien el debat entre les arrels culturals o naturals de la gestualitat a favor de les primeres. L'obra d'Efron (1941) és essencial en aquest sentit, i mereix comentaris a part.¹⁰ Krout (1942:19-22) ofereix, en una anàlisi del simbolisme, mostres prou contundents i explícites de la diversitat gestual en funció de la variació cultural. Els exemples següents són una selecció del seu llarg llistat:¹¹

<u>ATTITUDE EXPRESSED</u>	<u>BEHAVIOR PATTERN</u>	<u>CULTURE GROUP</u>
<u>Affection</u>	Embracing and kissing on mouth or cheek	Eur-Americans
	Smelling heads	Mongol
	Rubbing noses	Eskimos and others
	Pressing mouths and noses upon cheek and inhaling breath strongly	Burmese

⁹ Vegeu Knowlson (1965) i Kendon (1984). Cf. el que s'ha exposat sobre aquesta qüestió a l'apartat 4.1.

¹⁰ Cf. el que se n'ha exposat al subapartat 2.2.3.1., i, més endavant, a # 5.2.2.

¹¹ Es tracta de tres planes aproximadament del seu llibre, incloses sota l'epígraf "The Symbolic Rituals of Various Groups".

	Juxtaposing noses and smelling heartily	Samoans
[...]		
<u>Assent</u>	Elevating head and chin	New Zealanders
	Nodding	Eur-Americans
[...]		
<u>Salutation</u>	Clapping hands [...]	People of Loango
	Clapping hands and drumming ribs with elbows	People of Balonda
	Yielding up one's clothes [...]	Assyrians
	Unclothing to the girdle	Abyssinians'
	Doffing hat or merely touching it; handshake	Eur-Americans
	Grasping hands and pressing thumbs together	Wanyiika people
	Grasping hands and separating them with a pull so that a snapping noise is made by thumb and fingers	Nigerians
	Engaging in a sort of scuffle in which each tries to raise to his lips the hands of the other; kissing beards	Arabs
	Drawing hands from the shoulders and down the arms to the fingertips of the person greeted, or rubbing hands together	Ainus of Japan
	Blowing into each other's hands or ears	Some preliterates
	Stroking own face with other person's hands	Polynesians
	Smelling each other's cheeks and joining and rubbing each other's noses	Mongols, Malays, Burmese, Lapps
	Snapping fingers	Dahomeans and others
	Silence for a time; then ceremonials varying in complexity	Australian preliterates
[...]		
<u>Welcome</u>	Spreading arms	Europeans
	No sign of outer expression (when meeting after long separation)	Ainus of Japan, Australian Blackfellows
	Hand-clapping	Certain Africans
	Jumping up and down	Natives of Tierra del Fuego
	Weeping	Australian tribes

La Barre (1947), en la mateixa línia, titularà un article ja clàssic d'una forma ben inequívoca ("The Cultural Basis of Emotions and Gestures"), i els treballs posteriors a la segona guerra mundial prendran en els esmentats els punts de partença de cara a una teorització antropològica de la no verbalitat. L'aportació del mateix La Barre (1964) és igualment significativa, començant per la terminologia adoptada: "Paralinguistics, Kinesics and Cultural Anthropology". També resulta prou indicatiu el fet que aquest treball es publicués, dins un dels readings més valuosos de la dècada del seixanta, sota el títol de Approaches to Semiotics.¹²

Justament una de les característiques que val la pena d'apuntar finalment respecte a la segona meitat d'aquest segle és la confluència i la difuminació de diverses perspectives que enfoquen el camp no verbal. Particularment la de l'antropologia coincidirà sovint amb les de l'etologia i la semiòtica, igual que, en un terreny més concret i en etapes posteriors en el temps, la de l'antropologia lingüística acabarà acostant-se a la sociolingüística, desenvolupada amb molta força a partir de la dècada del cinquanta, i amb la de la pragmàtica, a partir de la dècada del setanta. Alguns corrents determinats, com el de l'etnografia de la comunicació, representen de fet la confluència inseparable d'aquestes disciplines, a les quals caldria ajuntar encara per últim les centrades en l'anàlisi de la conversa (i, en especial, l'etnometodologia).

La interdisciplinarietat de l'estudi dels fenòmens comunicatius provoca, en definitiva, un acostament entre perspectives i metodologies originàriament diverses, però que acaben sent diferenciables per poca cosa més que certs matisos en els objectius de l'anàlisi. El matis antropològic es pot centrar, als efectes d'aquest treball, en l'estudi de la influència del context cultural en la comunicació no verbal humana (parafrasejant el títol de l'aportació de Leach (1972)), la qual influència es detecta al llarg de les diferents modalitats altres que la verbal: l'expressió de les emocions, el contacte ocular, els canals tàctil i olfactiu, la gestualitat autònoma, el tractament de l'espai, etc. (veg. Contarello (1980)). El matis antropològico-lingüístic es centrarà, al seu torn, en

---

¹² T.A. Sebeok, A.S. Hayes i M.C. Bateson (eds.): Approaches to Semiotics. La Haia, Mouton, 1964. La traducció italiana d'aquesta obra, que inclou una important introducció d'Eco i Volli, es va publicar amb el títol de Paralinguistica e cinesica (Milà, Bompiani, 1970), canvi que reflecteix de fet el contingut del llibre.

l'anàlisi dels diferents estils comunicatius (verbals, però alhora, indissociablement, no verbals) en funció de les variables culturals.

Les múltiples interseccions entre els conceptes de cultura, comunicació i comunicació (no) verbal no permetran, en realitat, aproximacions als diversos objectes d'estudi que no prenguin en consideració la resta de fenòmens amb què s'interrelacionen, o altrament els primers es desvirtuen. Dins d'aquest context, ara per ara fonamentalment descriptiu, una anàlisi antropològica de la gestualitat ha de partir de descripcions de varietats culturals (en sentit ampli) que permetin unes primeres indagacions contrastives i una teorització a partir de les mostres empíriques. En aquest sentit, Mascaró (1981:26) ha formulat d'una manera sintètica i clara quins serien els criteris per determinar la gestualitat pròpia d'una comunitat:

- "(1) Un repertori d'emblemes específics;
- (2) L'ús predominant de gestos rítmics o descriptius;
- (3) Dominació frontal o lateral de la gesticulació i eix dominant de l'articulació del gest (espatlla, colze, canell);
- (4) Freqüència de gestos per unitat de temps i duració de l'activitat gesticulatòria en una situació de conversa."

La investigació recollida al llarg de la tercera part d'aquest treball incideix, com s'ha exposat a la introducció, en el primer dels aspectes esmentats per Mascaró en la citació anterior, tot considerant-lo interrelacionat amb la resta. Malgrat que un cert nombre d'emblemes presentin similituds o autèntiques analogies interculturals (per exemple els referits a funcions com les de menjar o beure, o a estats, com els de tenir gana o son, o bé signes que s'han internacionalitzat ràpidament, com el d'autostop), el conjunt particular d'un repertori d'emblemes forma un codi comunicatiu de base primordialment cultural que, tal com s'assumeix d'ara endavant, constitueix una part del repertori comunicatiu de cada individu i s'integra dins la seva competència comunicativa.

5.2.2. Comparacions interculturals

Del que s'ha exposat en l'apartat precedent es pot intuir que la comparació intercultural dels repertoris emblemàtics és una tasca amb implicacions prou serioses de cara al progrés de l'antropologia i de la resta de disciplines que analitzen el fenomen de la comunicació humana. Certament que aquesta comparació no és valuosa (almenys sobretot) en un terreny purament descriptiu, com a simple explicitació de sèries de discrepàncies i analogies, sinó sobretot com a font de preguntes i dades que enfoquin el per què de les (des)igualtats, més enllà del simple com d'aquestes. Tanmateix, ni en aquest nivell pròpiament explicatiu o teòric, ni tan sols en el previ de caire descriptiu, no s'han elaborat els treballs que hom hauria esperat.

Els estudis que plantegen una anàlisi de les diferències entre repertoris emblemàtics no passen encara avui, fent un recompte generós, de mitja dotzena, i a més a més no són del tot contrastables entre ells perquè la metodologia que els ha guiat no resulta (almenys estrictament) comparable. El primer d'aquests estudis, i amb tota seguretat el que ha arribat a conclusions més valuoses des d'un punt de vista antropològic, és el d'Efron (1941).¹³

Efron planteja el seu llibre com un al·legat contra la pretensió que "tant la quantitat com la manera de gesticular d'un individu es troben bàsicament determinades per la seva ascendència racial" (23). Aquesta era la concepció corrent del moment entre un bon nombre d'antropòlegs de filiació nazista, que defenien, en síntesi, que a cada raça li correspon una gestualitat determinada, i que aquesta, per consegüent, no és explicable com un fenomen cultural sinó biològic.¹⁴

---

¹³ Vegeu la referència bibliogràfica de l'obra i la classificació que ofereix aquest autor del gest als subapartats 2.2.2. (nota 9) i 2.2.3., respectivament.

¹⁴ Una variant d'aquesta concepció va ser propugnada pel català Rossell i Vilar: *La Raca*. Barcelona, Catalònia, 1930, una obra que vol ser, tal com exposa l'autor a la introducció, "Una demostració de la universalitat del principi racial" (a la primera part) i aspira a "convertir la raça en ciència" (a la segona). En lloc de posar l'èmfasi en

L'estudi d'Efron, a més de representar la primera comparació explícita de repertoris emblemàtics, té com a gran valor que suposa, amb les conclusions a què arriba, el rebuig absolut del plantejament acabat de descriure breument, tot demostrant d'una forma concloent, i a partir de dades empíriques, que l'estil gesticulatori és una qüestió cultural.

L'anàlisi d'Efron comparà l'estil gestual de dos grups d'immigrats a la ciutat de Nova York, l'un de jueus de l'est d'Europa, parlants de yiddish, i l'altre d'italians (de la zona sud d'Itàlia). Efron va poder mostrar així que la gestualitat d'aquests grups diferia entre si i en relació als grups de jueus i italians (de segona generació) assimilats ja a la cultura nord-americana dominant en l'entorn. La integració idiomàtica i cultural implicava també, d'una manera evident, la integració gestual.

Entre les diferències apuntades, val la pena de destacar que el grup italià utilitzava gestos predominantment pictogràfics (il·lustradors de la parla, veg. la classificació de l'autor a # 2.2.3.1.), absents entre els jueus, on es trobaven en canvi sobretot gestos ideogràfics (marcadors de l'estructura lògica de la parla, del curs del procés ideacional). Entre els italians, a més, es podia trobar un repertori d'emblemes molt més extens i convencionalitzat que entre els jueus.

Tanmateix, les ben remarcables troballes d'Efron, completables amb l'establiment d'una classificació gestual pertinent (veg. # 2.2.3.1.), amb la noció d'emblema (restringida però als gestos autònoms de caràcter simbòlic), i amb l'ús d'una metodologia rigorosa en què es combinava l'observació naturalística amb les filmacions i el dibuix, no han tingut a penes eco en estudis posteriors. El que es podria entendre com a continuador més proper no es troba fins trenta-un anys més tard, i és l'obra de Saitz i

---

l'aspecte racial i biològic, però, Rossell es decanta per una teoria racial-espiritualista del comportament gestual (veg. l'original i els breus comentaris d'Efron (1941:32)). Des de la seva perspectiva, la raça no seria una qüestió de caire biològic sinó pròpiament una mentalitat, una mena de "cultura intel·lectual" que es troba en la vida social d'una comunitat i que es reflecteix en la gestualitat. Una raça esdevé així, en definitiva, una col·lectivitat amb la mateixa mentalitat i una gestualitat anàloga: "Cada raça té, en virtut de la vida de relació no interrompuda, una modalitat gesticular pròpia, reflex de la seva mentalitat" (123).

Cervenka (1972).¹⁵ Es tracta d'un estudi contrastiu, i exclusivament descriptiu, dels repertoris d'emblemes de Colòmbia i Estats Units, confegit i publicat en forma de diccionari amb prou rigor i encert, però sense cap estudi que aprofundeixi mínimament les indubtables possibilitats teòriques de la investigació. D'altres estudis que es podrien esmentar són molt parcials (veg. p. ex. Lamedica (1982)), o bé s'han de contemplar simplement com a diccionaris, més o menys ben elaborats i útils, d'una àrea geogràfica determinada, de manera que el que es pot inferir de la seva contrastació és ara com ara, en conjunt, poc valuós i fins i tot poc fiable, a causa de les divergències metodològiques dels procediments de confecció.¹⁶

---

¹⁵ R. Saitz i E. Cervenka: Handbook of Gestures: Colombia and the United States. La Haia, Mouton, 1972. Una versió preliminar data de 1962, de manera que la distància quedaria reduïda a vint-i-un anys: Colombian and North-American Gestures: A Contrastive Inventory. Bogotà, Centro Colombo-Americano, 1962.

¹⁶ Cf. Kendon (1984:95), (1986a:17) i el que s'exposa als apartats 3.3. i 5.6.

5.3. DIALECTOLOGIA I GEOGRAFIA LINGUISTICA

5.3.1. Esbós històric

La constatació de la diversitat cultural de la gestualitat humana, amb les consegüents particularitats locals, es troba ja a l'obra de De Jorio (1832), la primera monografia dedicada a l'estudi d'un repertori gestual determinat (el napolità).

La relació del fenomen de la gestualitat amb la perspectiva de la dialectologia i la geografia lingüística, però, no es produirà fins un segle més tard. Concretament és l'obra de Danguitsis (1943) la que, almenys segons els nostres coneixements, inclou per primer cop un apartat dedicat al gest dins un estudi dialectològic.¹⁷ L'obra és un clar exemple de monografia dialectal, amb la particularitat que, al llarg de les pàgines 167 a 171, ofereix una classificació i exposició dels tipus de gestos propis de la comunitat grega estudiada:

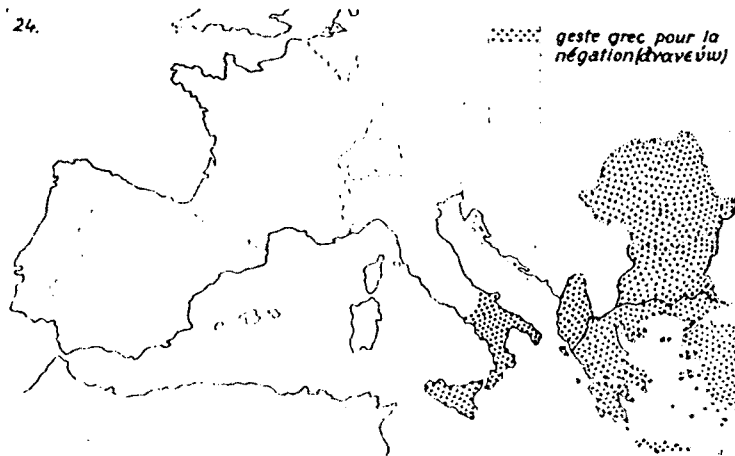
- (1) Gestos que acompanyen la parla.
- (2) Gestos que no acompanyen la parla (no es vol o no es pot parlar).
- (3) Gestos que acompanyen l'expressió verbal reforçant-la.
- (4) Gestos que expressen l'estat psíquic de l'individu.
- (5) Gestos auxiliars de la parla.
- (6) Gestos que constitueixen un codi secret.

Una relació més estreta encara entre els dos camps --o, per ser més exactes, la inclusió d'elements gestuals en mapes dialectològics-- es trobarà pocs anys més tard a l'atles de folclore suís de Geiger i Weiss (1950), amb cartes sobre la distribució de les salutacions, i a l'estudi de Rohlfs (1959), amb una carta (la 24) sobre el

---

¹⁷ Constantin Danguitsis: Étude descriptive du dialecte de Démirdési (Brousse, Asie Mineure. París, G.-P. Maisonneuve, 1943. Es tracta d'una tesi de doctorat presentada a la Facultat de Lletres de la Universitat de París.

gest d'origen grec o greco-oriental per a la negació, que es presenta tot seguit:

Rohlf's (1959:247) comenta així la carta:

"Pour terminer mon exposé, je vous présente un dernier tableau pris dans le domaine des gestes. On sait que chaque peuple dispose de certains mouvements du corps pour exprimer, sans mot dire, par un simple signe de la main, des doigts ou du visage une pensée ou une réponse. Or il y a des gestes de caractère international, et il y en a d'autres limités à un seul peuple ou à un groupe de peuples. Tout le monde [??] connaît le geste, se manifestant par une secousse de la tête, avec lequel en Europe centrale et en Europe occidentale on exprime une négation. Or, tandis que ce mouvement de la tête est exécuté par un tournement circulaire en sens horizontal, dans toute l'Italie méridionale le geste de la négation s'exprime par un rejet de la tête vers l'arrière, en sens verticale. Ce geste est souvent accompagné d'un claquement de la langue [així, amb el significat de negació categòrica (Apa, què dius!, per exemple), també es troba en el domini català]. C'est le même signe qui, en fonction d'une négation, domine dans toute la Grèce, en Macédonie et en Albanie. Il est très fréquent parmi le bas peuple en Bulgarie et en Roumanie, et il représente l'unique geste employé pour la négation dans les terres du Proche Orient. Il n'y a pas

de doute que ce geste très typique, qu'on a connu déjà dans l'antiquité sous la forme de l'ἀναγεύω, correspond à un usage grec ou grec-oriental. C'est peut-être l'expression la plus visible avec laquelle l'ancienne Hellade est toujours présente dans la mentalité de ces terres d'Italie qu'on a appelées autrefois la Grande Grèce."

Els diferents sistemes gestuals per afirmar i per negar han constituït, de fet, el tema objecte de més estudis des d'una perspectiva dialectològica o geogràfica, i Jakobson (1970) dedicà un article ja gairebé clàssic als "Motor Signs for 'Yes' and 'No'" en el bateig de la revista Language in Society. Més tard Collet i Chilton (1981) han posat en qüestió el seu estudi, i Morris et al. (1979) han resseguit amb deteniment la frontera gestual apuntada per Rohlf (1959), tot i desconèixer aquest treball.¹⁸

El cert és que l'estudi del gest, i en concret el dels emblemes o gestos autònoms, es pot dur a terme amb mètodes similars o fins i tot anàlegs als del treball de camp lingüístic, i, en aquest cas, dialectològic. Cortelazzo (1969), en un manual clàssic de dialectologia (i segurament l'únic que inclou un apartat sobre el gest), apunta en aquest sentit:

"[...] lo studio del gesto può correre parallelo a quello propriamente linguistico, gli stessi metodi, gli stessi richiami, le medesime partizioni. Se ne può studiare la propagazione, la semantica, l'etimologia secondo criteri del tutto analoghi. Il parallelismo è tale che l'applicazione de concetti (e termini) di una serie di fatti linguistici può essere senza difficoltà usata anche per i gesti." (268)

L'estudi de Meo-Zilio i Mejía (1980-3), publicat en forma de diccionari de gestos espanyols i hispano-americans,¹⁹ es podria incloure de fet també en aquesta línia, en la mesura que aporta informació sobre el coneixement de les unitats al llarg dels països en què es van fer les enquestes, i per similituds de mètode reconegudes a la introducció de l'obra. Tanmateix, la falta de mapejació, d'estudis comparatius, i alguns problemes referents a la

---

¹⁸ Vegeu sobre aquesta qüestió, més endavant, el subapartat 5.3.2.2.

¹⁹ G. Meo-Zilio i S. Mejía: Diccionario de gestos. España e Hispanoamérica. Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, 2 vols., 1980 (I) i 1983 (II).

metodologia, aconsellen d'analitzar-lo simplement com a diccionari d'una àrea geogràfica extensa més que no pas com un autèntic treball de geografia gestual o comunicativa (veg. # 5.6.).

L'obra que fins a l'actualitat més s'ha acostat sens dubte a un estudi autèntic d'aquesta mena, i que consegüentment mereix un tractament més detingut, és la de Morris et al. (1979).²⁰ Aquest treball, analitzat en el subapartat següent, constitueix una excel·lent mostra del fet que, a partir d'un estudi sobre una àrea geogràfica, es poden obtenir dades valuoses que aclareixin no tan sols la distribució espacial d'una unitat sinó també aspectes relatius al seu origen, a la seva difusió històrica, i a les fronteres gestuals.

---

²⁰ D. Morris, P. Collet, P. Marsh i M. O'Shaughnessy: Gestures, their origins and distribution. Londres, J. Cape, 1979.

5.3.2. Geografia gestual a Europa

5.3.2.1. Ambit i característiques de l'estudi

Malgrat certs aspectes de la presentació i del to del redactat, que podrien induir a pensar el contrari, l'obra de Morris et al. (1979) és fruit d'un treball bastant rigorós i prou ben planificat. L'objectiu fonamental de l'estudi era estudiar la distribució geogràfica d'un conjunt de gestos autònoms al llarg d'Europa, i els complementaris, derivats parcialment de la consecució dels anteriors, estudiar l'origen, la difusió i d'altres aspectes històrics o semiòtics de les unitats.

L'àmbit en què s'aplicà el treball va ser el de quaranta ciutats europees (inclosa Tunísia, però, com a única excepció), que queden reflectides en el mapa següent (xii):

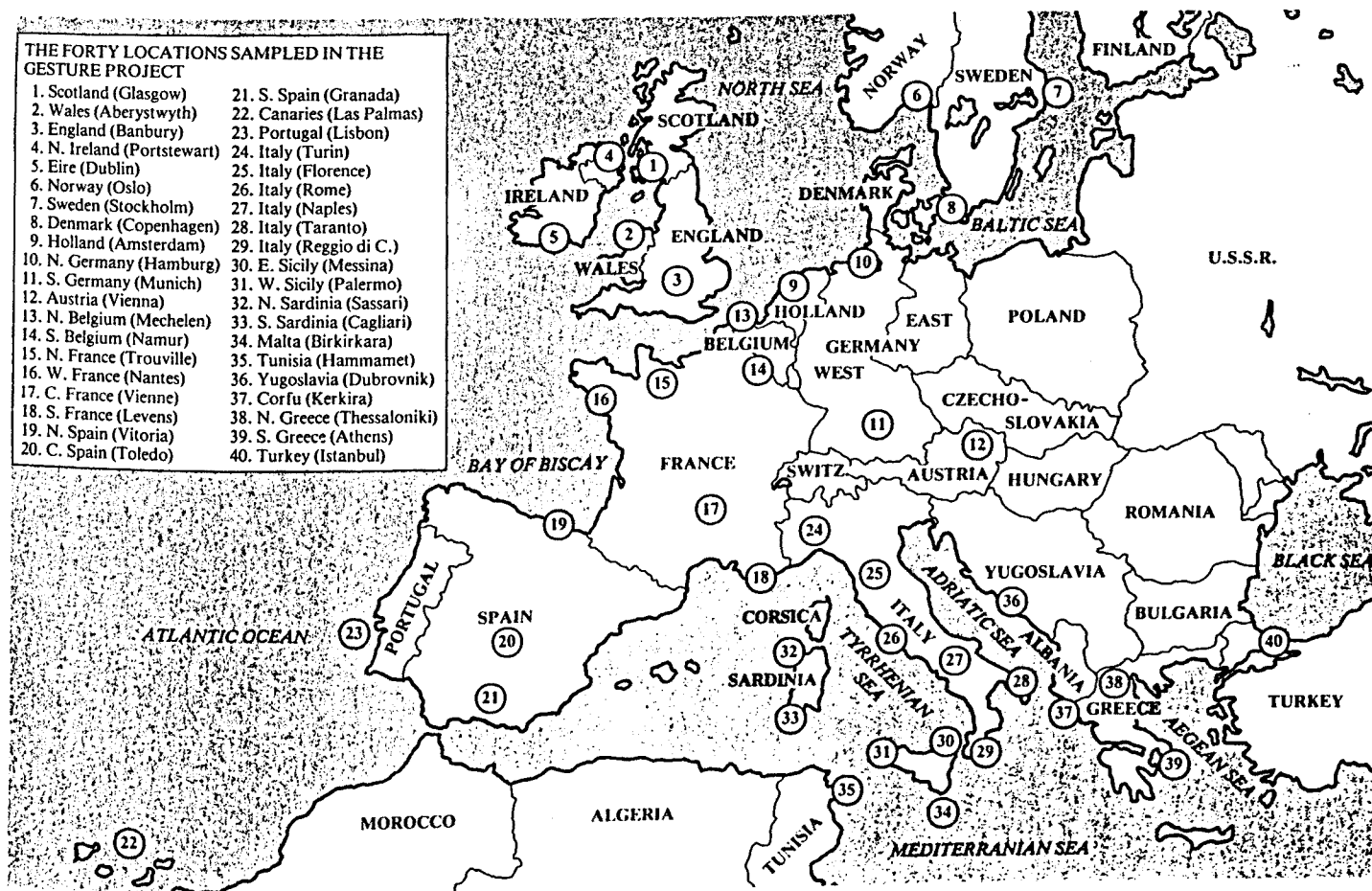

Figura 1

Una primera remarca a fer sobre aquest planteig és que no sembla que sempre es reflectís adequadament la diversitat cultural europea. Si més no en el cas de la península ibèrica la tria de tres punts "lineals" de nord a sud és lluny de respectar-la i de poder-se considerar una elecció afortunada. El mateix es podria afirmar de França i de Iugoslàvia (aquesta amb una sola ciutat!). En canvi, Itàlia rep --injustificadament atès l'objectiu de conjunt del treball-- una atenció excessiva, i és la zona més ben resseguida, amb deu poblacions.

Els gestos objecte de l'estudi constitueixen un grup de vint unitats, i es presenten a la pàgina següent, al quadre 2, segons l'original (xxii). A continuació s'ofereixen els noms corresponents en anglès i els equivalents catalans de traducció (quan existeixen) o l'adaptació ad hoc (entre cometes, inventada a efectes simplement de facilitar, quan calgui, l'exposició):

<u>Original anglès</u>	<u>Numeració</u>	<u>Trad./Adapt. cat.</u>
The Fingertips Kiss	1	"Petó als dits"
The Fingers Cross	2	"Creu de dits"
The Nose Thumb	3	Pam i pipa
The Hand Purse	4	"Balanci"
The Cheek Screw	5	"Cargol (de galta)"
The Eyelid Pull	6	"Lluc"
The Forearm Jerk	7	Botifarra
The Flat-hand Flick	8	"Fuita"
The Ring	9	"Anell"
The Vertical Horn-sign	10	Banyes
The Horizontal " "	11	Banyes (horitzont.)
The Fig	12	Figa
The Head Toss	13	"Tossada"
The Chin Flick	14	"Barberola"
The Cheek Stroke	15	"Pinça"
The Thumb Up	16	"Polzada"
The Teeth Flick	17	"Unglet"
The Ear Touch	18	"Arracada"
The Nose Tap	19	"Nasi"
The Palm-back V-sign	20	"Forca" / "Ve"

Figura 2

Es tracta, per descomptat, de vint emblemes o gestos autònoms (o "citables"), per bé que Morris et al. preferixen utilitzar la denominació de gestos simbòlics. La raó és que la selecció de la mostra va eliminar els emblemes que podien ser entesos fàcilment, donada l'acció física que comportaven (els corresponents, doncs, per exemple, a beure, dormir, etc.).

El procediment per dur a terme l'estudi va ser seleccionar a l'atzar, en llocs públics, trenta persones (adults mascles) de cada localitat, i demanar-los, primer de tot, si cada una de les unitats de la mostra era un gest usat localment i, en segon lloc, en el cas que la resposta fos afirmativa, quin era el seu significat.

Els resultats es tabulaven i es donen finalment en forma cartografiada, en vint seccions, i segons els significats recollits. Com a mostra, a continuació es presenten els resultats obtinguts en el cas de la unitat número 4 (The hand purse, it. la mano a borsa, cat. "balanci"), no inclosa per cert en el repertori bàsic català establert al llarg de la tercera part d'aquest treball:

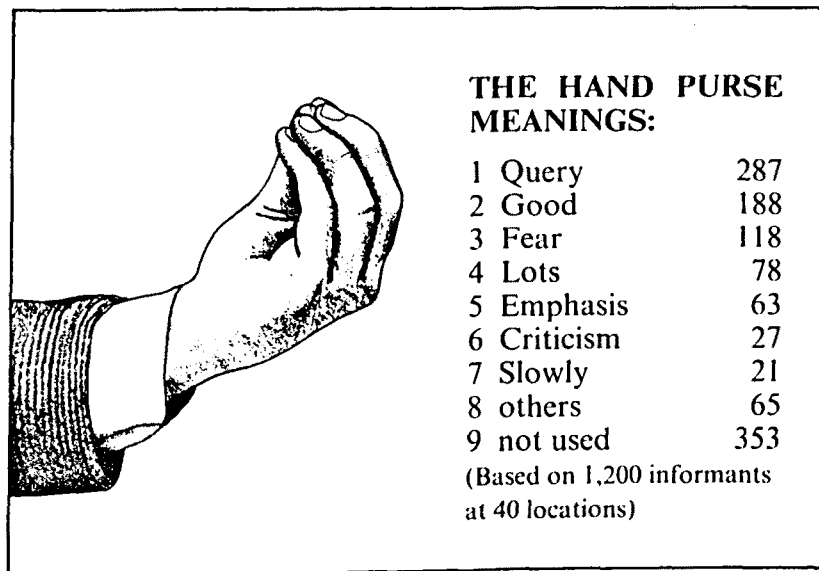
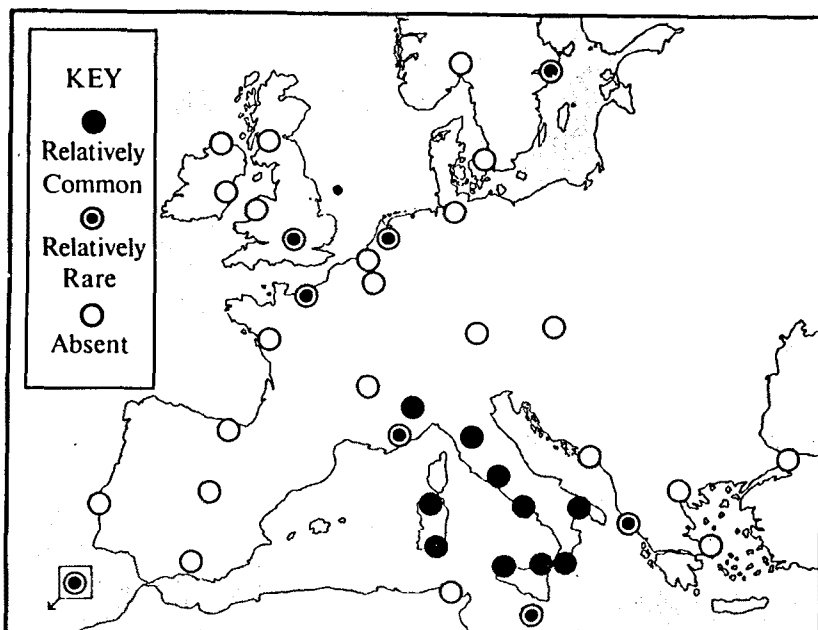
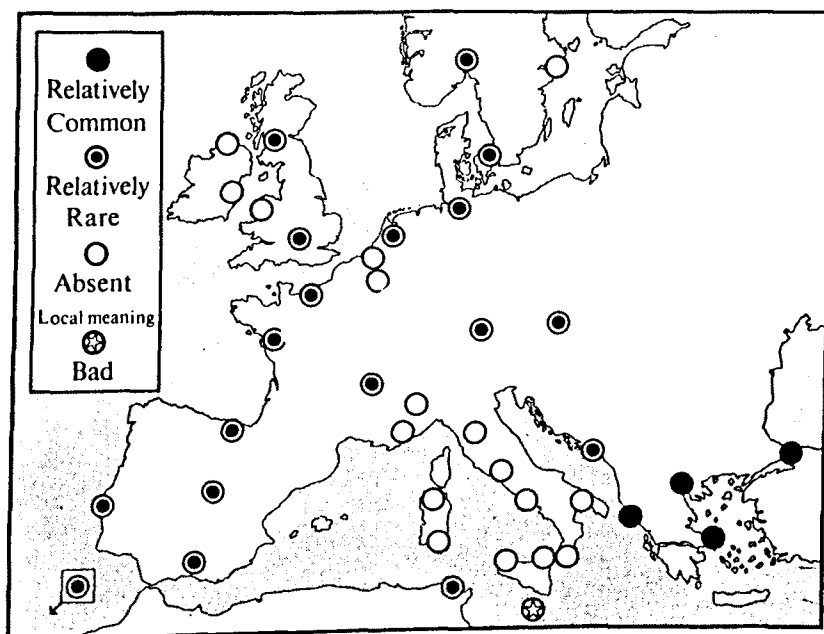

Figura 3

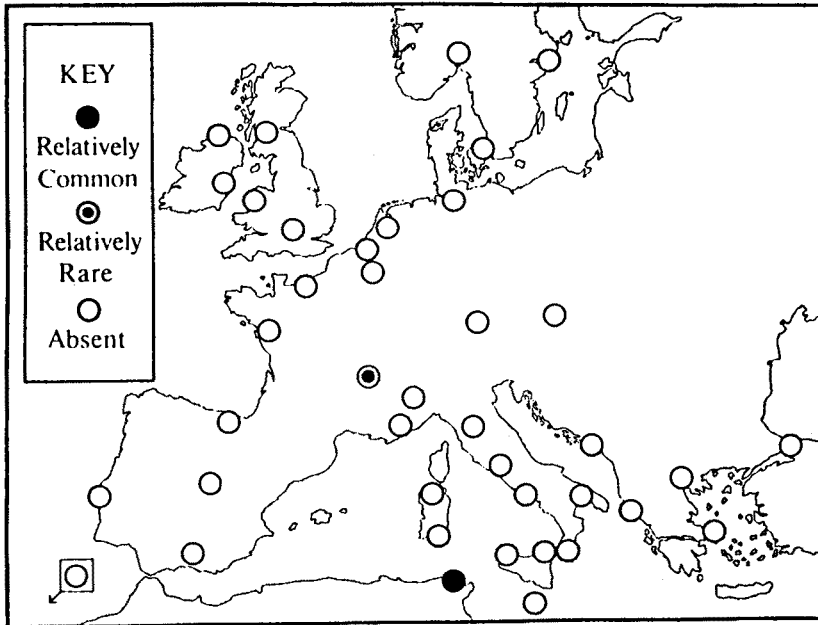
THE HAND PURSE Meaning: query

Figura 4

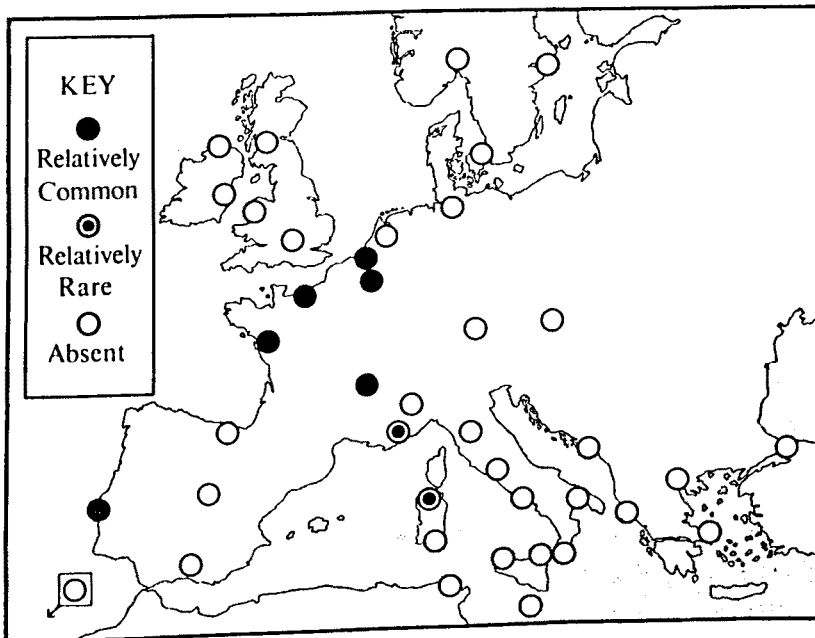
THE HAND PURSE Meaning: good

Figura 5

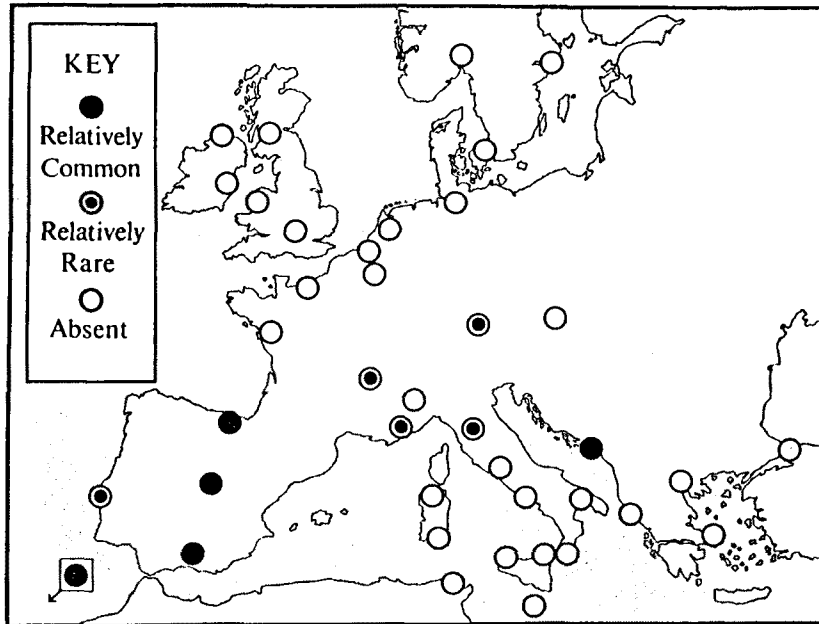
THE HAND PURSE Meaning: slowly

Figura 6

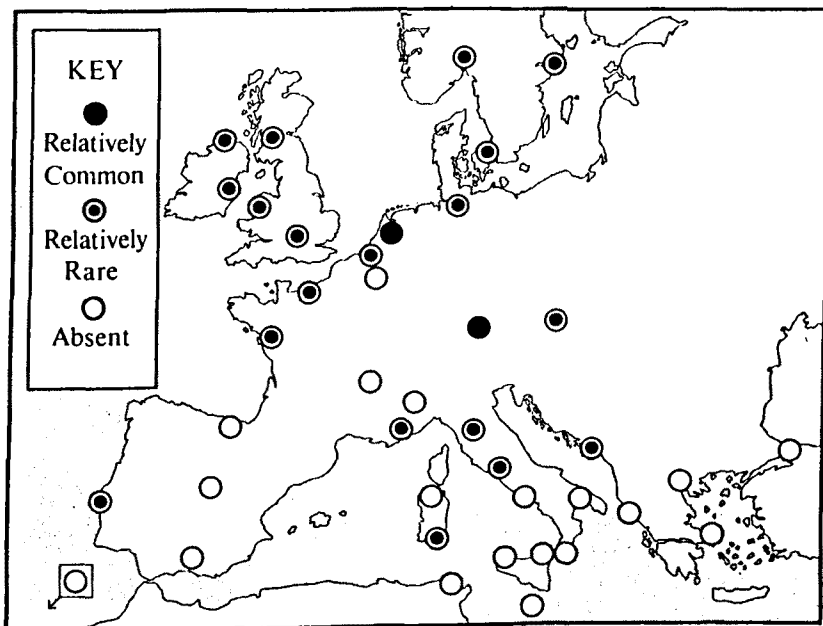
THE HAND PURSE Meaning: fear

Figura 7

THE HAND PURSE Meaning: lots

Figura 8

THE HAND PURSE Meaning: emphasis

Figura 9

Les taules a partir de les quals s'han confegit els mapes, en les quals consten les respostes dels informants, són les següents:

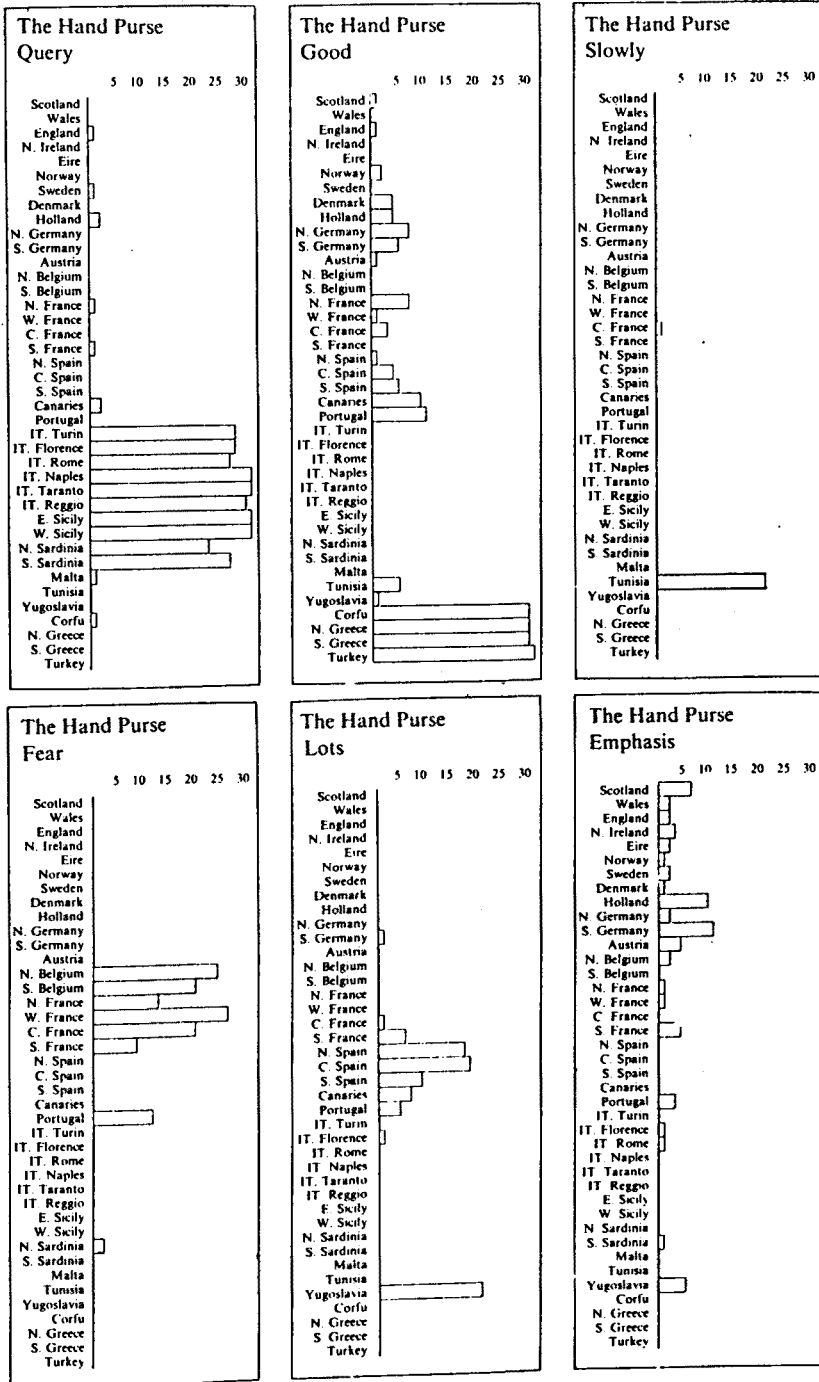

Figura 10

I l'estudi, per últim, de la distribució i l'origen de la unitat permet establir el següent quadre:

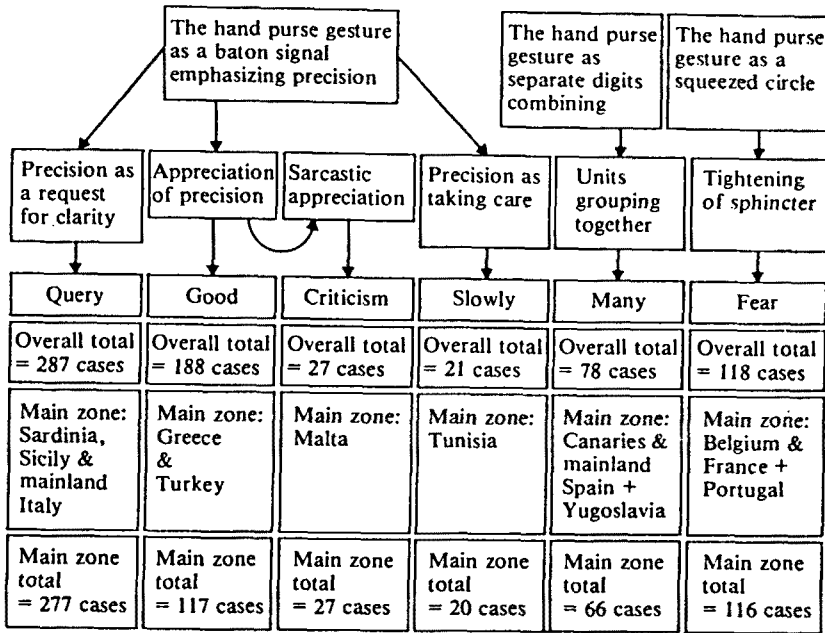

Figura 11

Els quadres anteriors conviden a fer-se una idea de l'interès que té un estudi com l'efectuat, però també ens mostren, si s'analitzen amb un cert deteniment, alguns aspectes conflictius, a part el que ja s'ha comentat sobre la tria de les localitats i la diversitat cultural europea.

En aquest cas concret, per exemple, l'ús de les etiquetes "Relativament comú", "Relativament rar" i "Absent" és molt més que discutible. Així, el mapa de la figura 6 inclou una localitat francesa on el gest és qualificat de "relativament rar" quan en realitat, com es comprova a la taula de la pàgina anterior (o a les taules finals de l'obra, on s'ofereixen els resultats numèrics), una sola persona (de les trenta) va contestar que el coneixia!²¹ No es tracta per descomptat d'un simple error

²¹ Si l'enquesta hagués estat de codificació (i no de decodificació, com va ser el cas), seria lògic esperar resultats relativament baixos (cf., però, les enquestes de la tercera part d'aquest treball, on en força ocasions la "producció" gestual és del 100 % dels informants, i encara que es tracti d'emblemes simbòlics). Amb una enquesta de

tipogràfic o accidental, sinó d'un problema de criteri, perquè el mateix es pot criticar dels quadres apuntats en les figures 4, 7, 8 i 9, pel que fa a aquest mateix rètol.

Si s'analitza a continuació el mapa de la figura 8, els procediments utilitzats a l'hora de cartografiar esdevenen encara més sorprenents. A Canarias i a Granada el gest es dóna com a "Relativament comú" amb 6 i 8 produccions, respectivament, mentre que a Lisboa, en canvi, amb 4 respostes, és qualificat de "Relativament rar"! Canarias i Granada es fan equivalents, així, de Toledo (amb 17 respostes) i de Vitòria (amb 16), que continuen sent localitats on la unitat es considera "Relativament comuna".

Un aspecte encara més greu que l'apuntat es descobreix si s'analitzen els significats i els aspectes morfològics del gest, ja que aleshores es descobreix immediatament que, malgrat que el presentin com una sola unitat, Morris et al, barregen en realitat diversos emblemes, i la seva mescla porta probablement al seu torn a la confusió dels informants. Aquesta sembla l'única explicació plausible de:

- (1) El fet que al mapa del quadre 5 aparegui el gest amb el significat de "bo" a Espanya, quan no el té en absolut. (El gest s'ha confós probablement amb el número 1, el "petó als dits" amb el significat de 'excel.lent').
- (2) El fet que amb el significat de 'por' (o, exactament, en català, de 'culet') no aparegui ni una sola vegada a tot Espanya. L'explicació en aquest cas no pot ser altra que el gest no s'ha realitzat d'una forma adequada davant l'informant, ja que es tracta d'una unitat (en la frontera, segurament, entre els il·lustradors i els emblemes) que, malgrat que no és gaire freqüent, s'utilitza esporàdicament, i més d'una de les cent-vint persones l'hauria d'haver reconeguda!
- (3) La mateixa explicació val pel que fa als baixos percentatges obtinguts per al gest amb el significat de 'molts', ja que aquest cop sí que es tracta d'una

---

decodificació, els resultats haurien d'haver estat molt més alts perquè es pogués qualificar el gest com "relativament rar". Tal com s'exposa al llarg de l'apartat 5.6. i del capítol 7, una de les crítiques que cal fer als treballs d'aquesta mena (inclosos gairebé tots els diccionaris de gestos) és que no ofereixen cap mena d'informació sobre l'ús de les unitats, sinó només sobre el coneixement (passiu) que en tenen els interrogats. Una enquesta de codificació complementària ofereix, malgrat que siguin parcials, dades sobre el primer aspecte que resulten molt significatives.

unitat molt freqüent i reconeguda immediatament pels informants, sempre, és clar, que es faci de la manera adequada (obrint i tancant els dits, i, normalment, amb les dues mans).

Una anàlisi detallada dels quadres, en definitiva, fa dubtar seriosament de molts dels resultats obtinguts, sobretot quan es tracta de diferents gestos (morfològicament, semànticament i funcionalment) inclosos de manera incorrecta sota una sola morfologia, o bé quan es tracta d'emblemes el dibuix dels quals pot resultar ambigu (per exemple els números 1, 6, 15 i 20).²² El cert és que, aparentment, no hi ha cap justificació per a l'anàlisi conjunta d'emblemes similars en la seva forma però distints clarament pel que fa al contingut (sense parlar ja de les condicions i contextos de producció), en una operació ben barroera i comparable al que representaria, salvant les distàncies, en un estudi lingüístic de caire descriptiu, col·locar en el mateix sac termes com causalitat i casualitat, ara!, pare i para! o bé bola, cola, mola, sola, etc. Morris et al., lamentablement, obliden sovint que l'emblema no està constituït només per la configuració gestual resultant d'un moviment (que es la que recullen els dibuixos), sinó també pròpiament pel moviment mateix, que és el que permet evitar moltes confusions, per exemple, entre els emblemes de "menjar" (portar la mà a la boca amb els dits en forma de pera) i el de "excel·lent" o "petó als dits" (núm. 1). El mateix es pot apuntar, i potser és l'exemple més clar, de l'agrupació sota una sola secció (l'última, la núm. 20) de dues unitats gestuals tan diferents --en el moviment, el significat i l'ús-- com la dels signe de victòria (la "Ve") i el signe obscè d'insult utilitzat només a Gran Bretanya. Aquestes consideracions expliquen que, en diverses seccions del llibre, la presentació conjunta de diferents unitats barrejades (veg. p. ex. també el quadre resum de la unitat núm. 4 reproduït més amunt, a la figura 11), resulti més aviat confusionària i, en qualsevol cas, totalment injustificada.

---

²² Algunes confusions d'aquesta mena es van detectar també en les enquestes efectuades en aquest treball, i l'única possibilitat d'evitar-les seria utilitzar una filmació (que comporta, però, molts problemes de caire pràctic) o bé que l'enquestador faci el gest correctament davant l'informant. En aquesta última operació és, segurament, on es van produir més errors en l'estudi de Morris et al.

5.3.2.2. Distribució geogràfica dels emblemes

Independentment d'imprecisions o barroeries com les apuntades, en qualitat de mostra, en el subapartat precedent, l'estudi de Morris et al. aporta en conjunt moltes dades valuoses, i per descomptat invita a fer-se un bon nombre de preguntes sobre els repertoris emblemàtics que s'intueixen darrere els mapes, sobre les seves semblances i diferències, i sobre l'origen i difusió de les unitats.

Val la pena d'apuntar que només dos dels vint emblemes estudiats (el núm. 3, pam i pipa, i el 9, "anell") van ser reconeguts per més de la meitat dels informants al llarg de totes les localitats. Això corrobora, és clar, l'arrel fortament cultural (i local) d'aquestes formes comunicatives, i permet constatar, igualment, que les unitats més difoses (en la geografia) són les que presenten al mateix temps menys variants morfològiques i menys matisos semàntics.

L'anàlisi de les zones de més afinitats gestuals porta a agrupar --a grans trets, això sí-- les àrees geogràfiques més properes: Grècia - Turquia, Espanya - França - Itàlia, Gran Bretanya - Escandinàvia. En aquest respecte, el problema més greu que es deriva del treball exposat és el reduïdíssim nombre d'unitats objectes d'estudi, que implica que els resultats s'hagin de contemplar sempre de forma proporcional, i no, tal com seria de desitjar, en qualitat de repertoris complets d'emblemes de les localitats o contrades respectives.²³

Les troballes més remarcables de l'estudi, a part la possibilitat òbvia de veure immediatament la distribució dels emblemes al llarg de la geografia europea, vénen determinades per dades indirectes, que es poden inferir de la distribució, respecte a la difusió i a la història de cada una de les unitats. També s'han de destacar la secció dedicada a l'anàlisi geogràfica dels tipus de salutacions (241-246) i, sobretot, l'anàlisi de la frontera gestual (247-259) que separa, al centre d'Itàlia, la zona nord (on

---

²³ El concepte de distància gestual (260-262) utilitzat pels autors, i paral·lel al de distància lingüística, presenta justament, també com en l'anomenada dialectometria, molts problemes pel que fa als criteris de selecció dels elements que han de ser contrastats.

la negació es fa girant el cap als costats) de la zona sud (on la negació es fa amb un cop de cap enrere, veg. la unitat núm. 13).²⁴

La frontera esmentada es pot situar a uns cinquanta quilòmetres al nord de Nàpols, i la franja de transició té tan sols de setze a vint-i-un quilòmetres, aproximadament. Els accidents geogràfics semblen explicar la distribució dels dos emblemes al llarg d'aquesta zona de transició, i la distribució global és explicable al seu torn (veg. la citació de Rohlf's (1954) inclosa a # 5.3.1.) per la forta colonització grega de la zona sud de l'actual Itàlia (la negació fent un moviment bruscat enrere del cap és pròpia de Grècia i zones limítrofes). Aquest cas concret és una bona mostra, a més a més, de la perdurabilitat --comparada amb la de les formes lingüístiques-- de certs elements gestuals.

El treball de Morris et al. (1979), d'una gran originalitat i sense cap estudi posterior fins avui que n'hagi seguit les passes, resulta en definitiva, malgrat un excés d'imprecisions i errors de detall, enormement estimulants de cara a la recerca amb una base geogràfica i cultural sobre les unitats emblemàtiques.²⁵

---

²⁴ Més que d'una troballa, malgrat les paraules de Kendon (1981b), caldria parlar en realitat d'un estudi encertat. Si a algú cal atribuir el mèrit original de la troballa és sens dubte a Rohlf's (1954), tal com ja s'ha exposat al subapartat 5.3.1., en un treball que, potser per la seva difícil localització, no esmenten ni Kendon (1981b) ni --i això ja és més lamentable-- Morris et al. (1979).

²⁵ Vegeu sobre d'altres aspectes del treball comentat l'article-ressenya de Kendon (1981b), estimulants al seu torn perquè planteja força interrogants que no es resolien al llarg del llibre.

5.4. PSICOLINGUISTICA I NEUROLINGUISTICA

5.4.1. Producció i comprensió (no) verbals

Si s'observa una persona quan parla, especialment en circumstàncies espontànies i informals, ens adonem immediatament que el procés de producció lingüística o verbal va acompanyat d'un procés de producció gestual. En aquest, però, s'inclouen elements de diferents categories, per exemple els moviments indispensables en l'acte de la fonació, accions pràctiques que no tenen a veure directament amb el contingut de la parla i/o de la interacció (encendre un cigarret o agafar un vas), accions plenament significatives que poden substituir o acompanyar els elements verbals (els gestos autònoms o emblemes) i, per últim, tot un conjunt de moviments que semblen associar-se d'una manera molt estreta amb la parla, i que, com s'ha indicat a l'apartat 3.2., es poden denominar amb el rètol de gesticulació. La classificació de Cosnier (1985:694) apuntada en aquest mateix apartat resulta ara molt útil pel que fa a la distinció d'aquestes classes, tot establint una separació radical entre gestos extracomunicatius i comunicatius, i distingint entre aquests últims els quasi-lingüístics (o emblemes), els silingüístics (associats a la fonació o il.lustradors de la parla) i els sincronitzadors (fàtics o reguladors, associats a la interacció). Així, el que aparentment es presenta com un continuum ("no verbal" o "gestual") es pot descompondre en classes funcionals, establint una classificació que sembla pertinent i fins imprescindible per diverses raons, bàsicament:

- (1) Perquè permet observar amb més claredat les relacions i associacions en l'ús entre els materials verbals i els gestuals (veg. sobre aquest punt # 5.5.).
- (2) Perquè reflecteix processos de producció gestual diferents, factor que cal tenir en compte ateses les proves de les diferents pertorbacions que, en circumstàncies patològiques, poden afectar la conducta no verbal.

Feyereisen i Seron (1984:355) han resumit les hipòtesis sobre els processos de producció gestual agrupant-los en dues famílies de models, "que es distingeixen pel recorregut suposat de la informació entre el nivell conceptual i l'emissió sonora o gestual" (352). En la primera, anomenada hipòtesi d'equivalència, es postula que un mateix concepte pot representar-se de manera verbal o no verbal, i per tant existiria una relació molt íntima entre la producció gestual i la naturalesa dels conceptes. L'expressió verbal i la gestual esdevindrien així paral·leles, proposta que sembla plausible si es considera a més a més el cas dels parlants de llenguatges de signes, l'adquisició conjunta de paraules i gestos en el procés de desenvolupament de la competència comunicativa en l'infant, i la possibilitat (aquesta ja menys provable, com s'ha exposat a # 4. 1.) que el llenguatge verbal hagi derivat d'un llenguatge de signes gestual. La hipòtesi d'equivalència es podria representar, esquemàticament, de la següent manera:

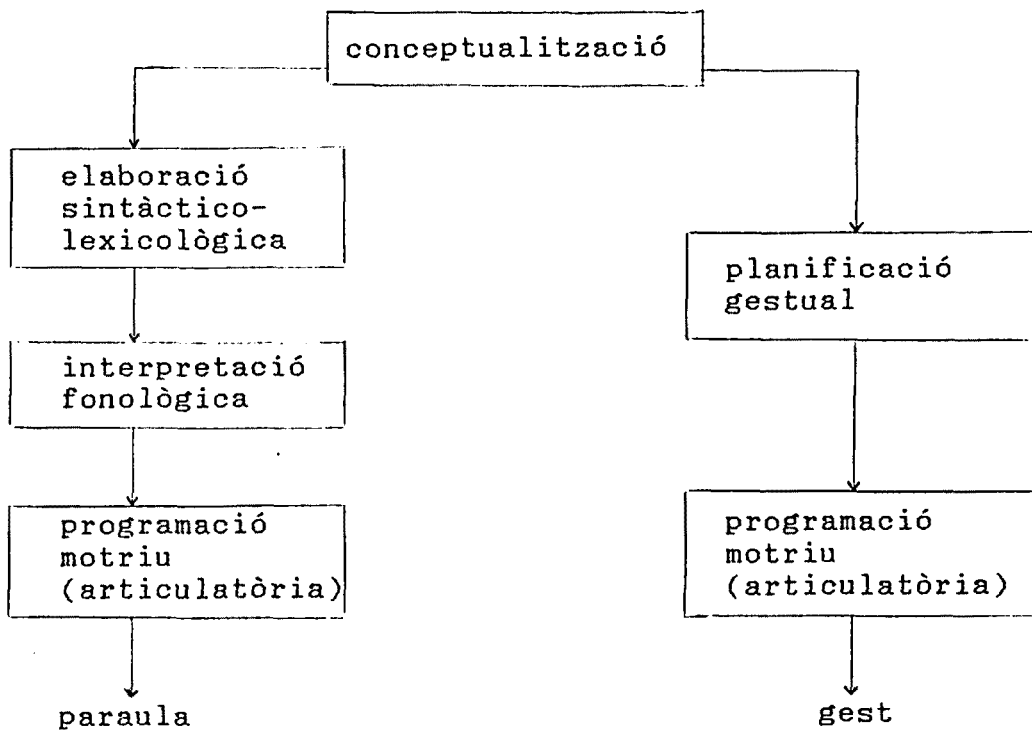

Figura 1

La segona família de models sobre la producció gestual se centra, segons Feyereisen i Seron (1984) en la que anomenen hipòtesi de co-activació. Aquesta suposa que el gest és una mena de subproducte de l'activitat lingüística. La transmissió de significat mitjançant el gest només es donaria a través d'un procés de verificació on s'estableix la inadequació d'un missatge verbal. Una bona part de la gestualitat --en especial els moviments manuals-- reflectiria les dificultats del locutor en traduir les idees a paraules, i amb una hipòtesi d'aquesta mena sembla més fàcil d'explicar la diferent distribució temporal dels gestos al llarg d'una conversa i la influència en el gest de la postura adoptada. En contrast amb l'esquema de la figura 1 anterior, la hipòtesi de la co-activació es podria representar de la manera següent:

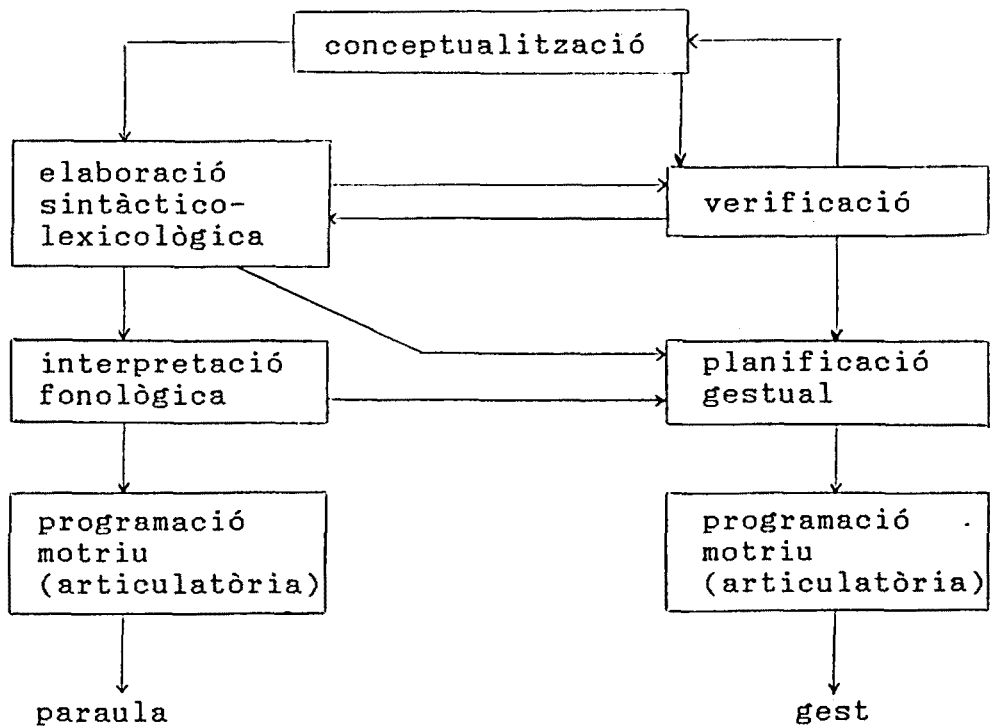

Figura 2

Per bé que els arguments a favor de la primera hipòtesi semblen de més pes, Feyereisen i Seron (1984) "salten", a la recerca de noves dades, del nivell apuntat de la codificació al de la comprensió de les unitats gestuals. En

aquest nivell es poden identificar també dues concepcions similars a les anteriors, i que es distingeixen, igual que abans, pels tipus de relació postulats entre la verbalitat i la gestualitat. Pel que fa a la primera hipòtesi:

"El model d'una equivalència funcional entre gest i llenguatge suggereix que el senyal gestual és decodificat immediatament per l'oient, sense referència a l'enunciat que eventualment l'acompanya. De fet, la comprensió total del missatge implicaria la integració de les significacions verbal i no verbal." (356)

Aquesta concepció és, de fet, l'única plausible en el cas dels emblemes, però també sembla aplicable a la comprensió dels estats emocionals. La seva esquematització es pot donar de la forma següent:

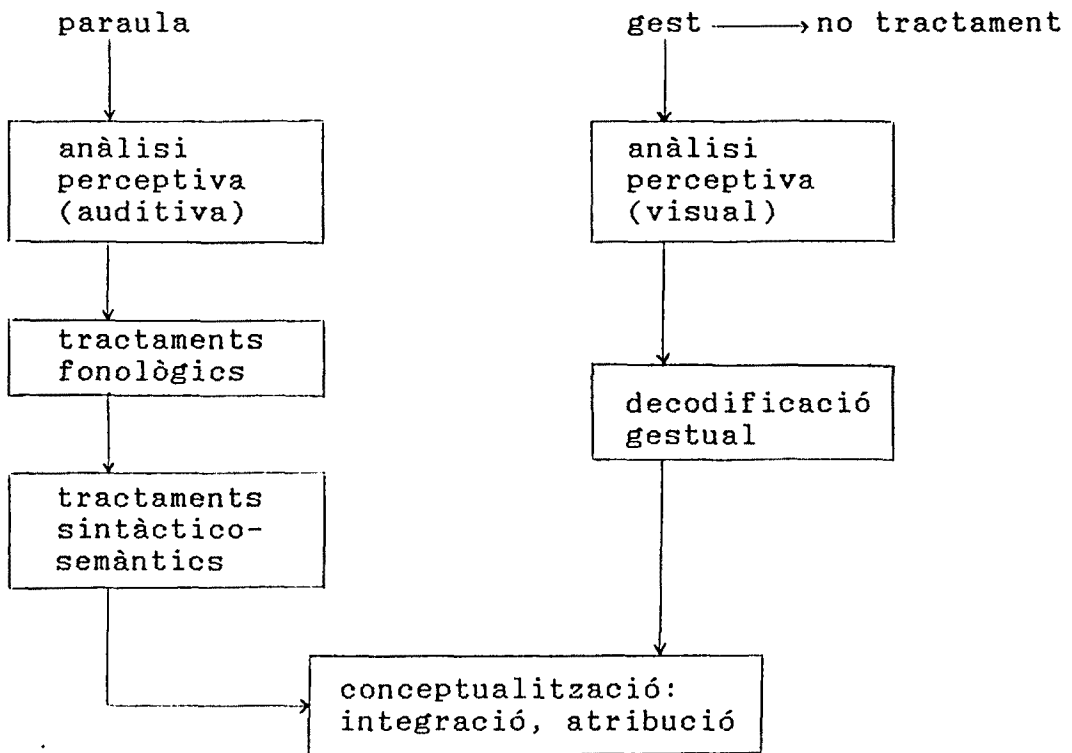

Figura 3

Pel que fa també a la comprensió, la concepció de la co-activació suposaria, al seu torn, que el gest col.labora en la decodificació del missatge lingüístic, de manera que,

en contrast amb el gràfic de l'anterior figura 3, caldria ara interrelacionar en un estadi intermedi les decodificacions gestual i verbal:

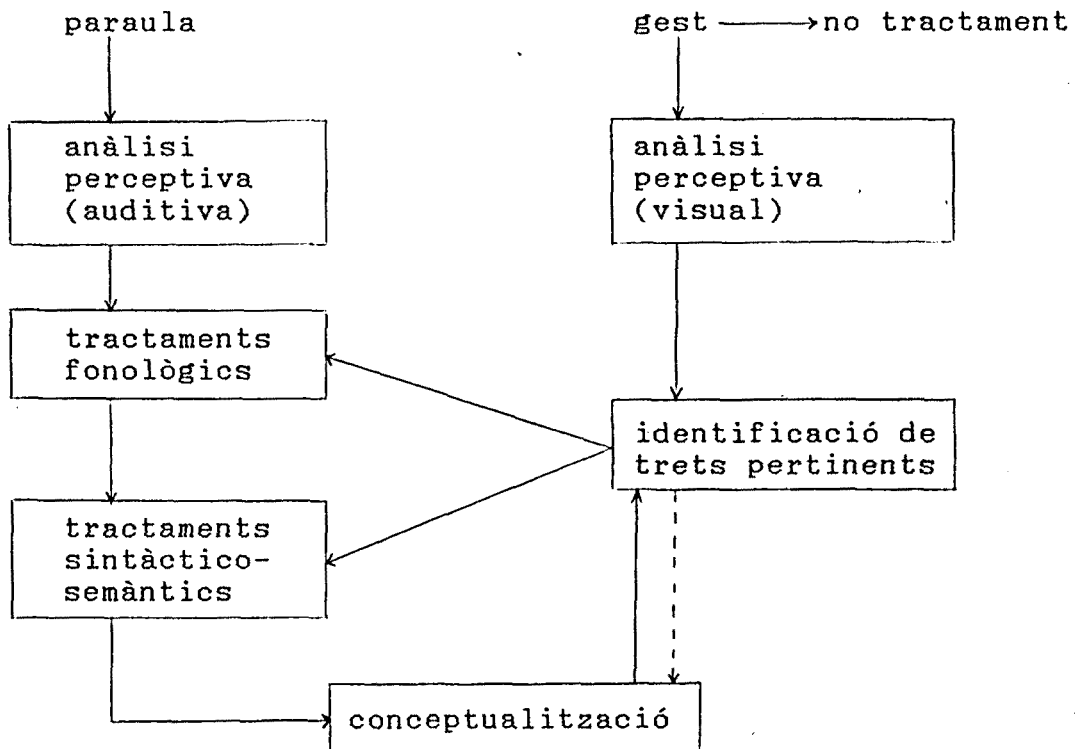

Figura 4

Arribats a aquest punt, l'única manera de continuar avançant sembla que és analitzar més detingudament els trets que trobem en cada una de les concepcions i atènyer-se a les dades que ofereixen els estudis sobre les pertorbacions comunicatives (verbals i no verbals), cosa aquesta última que planteja immediatament el problema de la lateralització cerebral respecte als dominis (no) verbals (veg. # 5.4.2.).

Admetre que les concepcions anteriors, per bé que molt il·lustratives, resulten en última instància simplistes significa defensar que els processos de (de)codificació o producció/compremsió gestuals són diferents --almenys en matisos, però al capdavall segurament també pel que fa a les àrees cerebrals que els dominen-- segons les categories gestuals (establertes des d'una perspectiva funcional) de

què es tracti. Això representa, per exemple, admetre que els emblemes, un material d'origen no verbal però de característiques molt similars a les verbals, es (de)codifica d'una manera paral·lela al llenguatge verbal vocal, i no pas de forma subsidiària. Centrant-nos ara en la classe gestual que Kendon anomena gesticulació, i deixant de banda la resta de classes apuntades al començament d'aquest apartat, els arguments a favor d'una concepció o hipòtesi d'equivalència semblen bastant superiors als d'una hipòtesi centrada en la co-activació. McNeill (1985), en un estudi titulat --és de suposar que amb intencions provocatives-- "So You Think Gestures Are Nonverbal?", és l'autor que ha sabut aportar més dades, i d'una manera més explícita, per defensar que la gesticulació i la parla comparteixen un estadi computacional i són parts de la mateixa estructura psicològica. La proposta de McNeill es basa en els múltiples paral·lels (de caire temporal, semàntic, pragmàtic, patològic i evolutiu) que presenten la parla i els gestos, en concret, els "referential and discourse-oriented gestures that spontaneously accompany acts of speaking" (350). Les proves que aporta McNeill en la seva argumentació es poden resumir en els cinc grups següents:

- (1) Els gestos (en el sentit ja apuntat de gesticulació) es donen només durant la parla.
- (2) Els gestos i la parla tenen funcions semàntiques i pragmàtiques equivalents.
- (3) Els gestos se sincronitzen amb unitats lingüístiques paral·leles.
- (4) Els gestos queden afectats com la parla per les afàsies.
- (5) Els gestos es desenvolupen en l'infant paral·lelament a la parla.²⁶

---

²⁶ Sobre els aspectes (2) i (3) vegeu, més endavant, l'apartat 5.5., i sobre el (4), vegeu el subapartat següent. Pel que fa a (5), que s'inclou en un terreny d'estudi molt ampli no abordat en aquest treball i on també conflueixen l'anàlisi de la verbalitat i la no verbalitat des d'una perspectiva psicolingüística, cf. sobretot els treballs de Blurton Jones (1972), Raffler-Engel (1971, 1980), Volterra (1981), Attili i Ricci-Bitti (eds.) (1984), Freedman et al. (1986) i McNeill (1986). En relació a aquest aspecte evolutiu, els emblemes semblen també sens dubte la categoria originàriament no verbal que es troba més pròxima a la pròpiament verbal. Ja Ekman i Friesen (1969), en el quadre reproduït a # 2.2.3.2., els fan equivalents en

Per bé que puguin sorgir algunes discrepàncies de matís, les raons aportades per McNeill resulten prou sòlides per provar una associació molt íntima entre els mecanismes verbals i no verbals, tot concebant-los, pel que fa en concret a la gesticulació, com dos canals paral·lels que funcionen de forma conjunta i sincronitzada. Aquestes consideracions fan preguntar-se, lògicament, fins a quin punt les bases neurològiques del gest --i de la gesticulació i els emblemes-- són paral·leles, similars o idèntiques amb les de la verbalitat, i on cal "situar", en el cervell, els centres que els dominen.

---

aquest respecte als materials verbals.

5.4.2. Cervell, llenguatge i gest

L'observació de perturbacions comunicatives que afecten la comunicació no verbal té una tradició força llarga, i així per exemple el terme apràxia²⁷ ja es troba al segle XIX. Critchley (1939:III) va dedicar, igualment, tot un capítol a la neurologia del gest, en el qual, referint-se als moviments pantomímics (entesos com a "deliberately executed actions of a high propositional content" (25), i equiparables doncs als emblemes i als il.lustradors), ja apuntava:

"It seems, however, that some correlation exists between the zone of language in the left half of the brain and the execution of pantomimic movements." (25)

La presumpció de Critchley ha acabat sent correcta, i el que s'ha exposat a l'apartat precedent ja fa veure l'excessiva simplicitat d'atribuir a la dicotomia verbal / no verbal una localització cerebral categòrica (hemisferi esquerre / hemisferi dret), tal com, entre d'altres, la presentada per Galloway en el seu model neuropsicològic del llenguatge i la comunicació, reproduït en la figura de la pàgina següent:²⁸

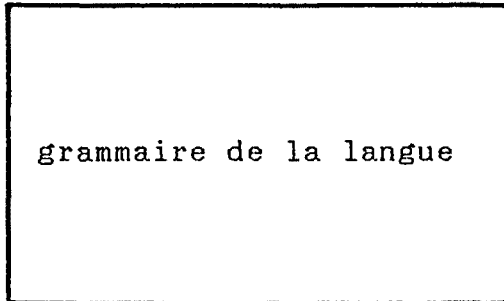
---

²⁷ "Incapacitat d'executar voluntàriament i d'una manera apropiada determinats gests o moviments anteriorment apresos sense que existeixin paràlisi ni altres trastorns motors simples ni demència" (Diccionari de la llengua catalana. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 21983).

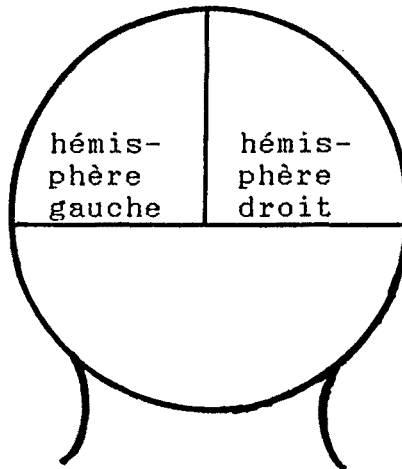
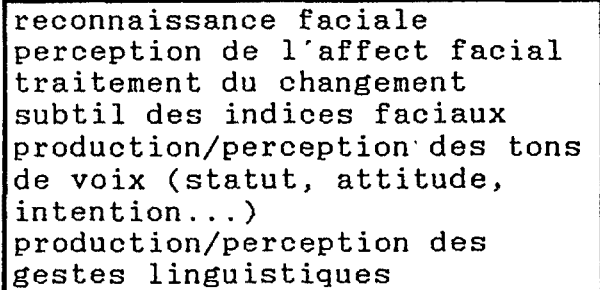
²⁸ Esquema extret de Galloway (1983:98) i reproduït a Payrató (1985b:237).

COMPÉTENCE LINGUISTIQUE

habilités linguistiques

COMPÉTENCE A COMMUNIQUER

habilités non verbales,
interactionnelles et
dépendantes du contexte

Modèle neuropsychologique du langage et de la communication
(Galloway 1981, 1982a)

Langage = compétence linguistique + compétence à communiquer

Si més no, l'últim dels elements gestuals que Galloway atribueix a la dominància de l'hemisferi dret ("production / perception des gestes linguistiques") s'ha d'atorgar més aviat a l'hemisferi esquerre. Tal com apunta Kendon (1987:72):

"Recent neurologically oriented investigations of gesture suggest that gesture is governed by the same part of the brain that governs speech production, where other aspects of action such as those that are involved in the regulation of interaction are differently controlled."

Novament, doncs, a l'hora de relacionar la gestualitat amb la verbalitat i de propugnar-ne una localització cerebral, esdevé essencial distingir quines són exactament les categories gestuals que es prenen en consideració, des de les conductes purament motrius fins a l'emblema comunicatiu i encara simbòlic.

En efecte, la localització cerebral dels centres de control de la gestualitat sembla dependre dels tipus concrets de gestos de què es tracti. En general, els individus dretans (i per tant amb dominància cerebral de l'hemisferi esquerre pel que fa al llenguatge) mostren una clara tendència a gesticular amb la mà dreta (durant la producció verbal), mentre que en els esquerrans (en què la lateralització pel que fa al llenguatge no és tan pronunciada) la gesticulació tendeix a produir-se amb les dues mans. Per bé que això induiria a pensar que la gesticulació i la parla són governades pels mateixos centres cerebrals (localitzats a l'hemisferi esquerre), certs estudis ho restringirien només als gestos representacionals (del contingut del que s'expressa), deixant de banda els gestos purament rítmics, que no representen cap contingut i que no estarien lateralitzats (veg. Kendon (1984:72)).

Els estudis sobre pacients amb danys cerebrals aporten dades també en aquest mateix sentit. Encara que molts casos d'afàsia (lingüística) van acompanyats d'incapacitat total o parcial per gesticular (apràxia), la tradició ha tendit a considerar separatament els dos fenòmens més que no a considerar-los sota una sola causa (asimbòlia, o incapacitat per utilitzar símbols). Aquesta última possibilitat, però, s'ha revelat darrerament més plausible, en la mesura que sembla que es pot establir una clara correlació entre els graus de deteriorament lingüístic i els de deteriorament gestual,²⁹ i consegüentment un centre de control que sigui comú.

Postular un centre de control comú, però, no significa que la gesticulació i el llenguatge verbal hagin de tenir una localització idèntica. Malgrat que es tracti d'activi-

---

²⁹ Vegeu en aquest sentit, especialment, Alajouanine i Lhermitte (1964) i Cicone et al. (1979). En aquest últim estudi, un dels pocs en què els pacients no eren sotmesos a tests sinó estudiats en converses espontànies, es correlaciona clarament el tipus d'afàsia (de Wernicke o de Broca) amb la naturalesa de la gesticulació, la qual cosa permet postular, amb els termes dels autors, un "organitzador central" que controla la comunicació, amb independència de la modalitat expressiva concreta (verbal o gestual) de què es tracti.

tats simbòliques en els dos casos, les diferents modalitats d'aquestes (per exemple la separació entre les habilitats simbòliques visuals i les auditives) podrien explicar diferències específiques, de detall, en la localització, tot respectant el principi d'un centre de govern comú. Aquest sembla ara com ara el plantejament més sensat de la qüestió, que ve avalat a més pel fet que altres aspectes bàsics en els processos comunicatius semblen dependre de mediacions neurològiques distintes. Així, els afàsics sovint no tenen problemes pel que fa al reconeixement de les expressions d'estats d'ànim (facials) i pel que fa als aspectes reguladors de la comunicació (distribució del temps i orientació, canvis de torn) que són recoberts fonamentalment per mecanismes no verbals (i en especial pel contacte ocular i els canvis d'orientació i postura del cos). Aquestes darreres consideracions, per consegüent, sembla que revaloritzen la categorització d'Ekman i Friesen (1969) apuntada al subapartat 2.2.3.2. (que podria presentar-se ara com emblemes i il·lustradors / reguladors / manifestacions d'estat d'ànim / adaptadors), i fan veure que, en contrast amb els termes i el fenomen del llenguatge verbal, el fenomen i el terme del gest resulta excessivament ampli i ambigu per poder parlar d'un centre cerebral concret que el governi en la seva totalitat. Igual que al capdavant esdevenen massa simplistes les associacions de dicotomies com verbal / no verbal o simbòlic / no simbòlic amb la d'hemisferi esquerre / dret, el gest ha de ser especificat en classes, més o menys properes a la verbalitat, a fi de poder aprofundir les àrees cerebrals de què depèn.³⁰

---

³⁰ Vegeu en especial sobre aquesta qüestió finalment, a part les obres esmentades, Nespoulous, Perron i Lecours (eds.) (1986), i, com a complement, Hecaen (1967), Delis et al. (1979), Ducarne de Ribaucourt et al. (1982), Daniloff et al. (1982), Attili i Ricci-Bitti (eds.) (1983), Lebrun (1985) i DiSparti (1988).

5.5. PRAGMATICA I SOCIOLINGUISTICA

5.5.1. Interrelacions i sincronies entre la gestualitat i la parla

Les relacions entre la gesticulació i el discurs verbal i la seva associació i sincronització constitueixen un dels temes que més estudis han promogut al llarg de la història de la investigació sobre la comunicació no verbal.³¹

Kendon és un dels autors que ha plantejat aquestes interrelacions d'una forma més clara i explícita, i convincent alhora en relació a les dades empíriques. Tal com s'ha avançat a l'apartat 4.1., Kendon concep la parla i la gesticulació com dos aspectes paral·lels i coordinats d'un mateix procés (el de l'enunciació). La gesticulació no s'ha d'entendre, aleshores, com una simple "motoric decoration for the spoken utterance", i sovint es pot mostrar que "encodes aspects of the meaning of the utterance that are complementary to those aspects of meaning encoded in speech" (Kendon 1984:89).

El concepte analitzat per Kendon a l'hora d'analitzar la gesticulació (la gestualitat associada amb el llenguatge, veg. # 3.2.) és el de frase gestual (Gesture Phrase), i la primera qüestió que cal plantejar és la seva delimitació:

"If one observes manual gesticulation in a speaker, it is possible to show how such movements are organized as excursions, in which the gesticulating limb moves away from a rest position, engages in one or more of a series of movement patterns, and is then returned to its rest position. Ordinary observers identify the movements patterns that are performed during such excursions as "gestures". They see the movement that precedes and succeeds them as serving merely to move the limb into a space in which the gesture is to be performed. A Gesture Phrase may be distinguished, thus,

---

³¹ Fins al punt que ha constituït el centre al voltant del qual s'han desenvolupat nombroses discussions i més d'un reading. Vegeu especialment en aquest sentit el recull de Key (ed.) (1980).

as a nucleus of movement having some definite form and enhance dynamic qualities, which is preceded by a preparatory movement and succeeded by a movement that either moves the limb back to its rest position or repositions it for the beginning of a new Gesture Phrase." (Kendon 1987:76-77)

La transcripció combinada de les frases gestuals i la cadena fònica mostra un aparellament clar entre les unitats dels dos canals. La frase gestual és equiparable en aquest sentit al grup o unitat tonal (definit en termes fònics en funció de les pauses i les corbes melòdiques que agrupen segments de parla). Les unitats dels dos canals, al seu torn, es poden correlacionar amb unitats ideacionals, que s'han d'entendre com a blocs significatius o de contingut:

"The association between Gesture Phrase and Tone Units arises because Gesture Phrase, like Tone Units mark successive units of meaning. Gesture Phrases are not, thus, by-products of the speech production process. They are directly produced, as are Tone Units, from the same underlying unit of meaning." (Kendon 1987:77)

Les anàlisis conduïdes per Kendon apunten al fet que les frases gestuals sovint s'inicien i finalitzen amb un lleugeríssim avançament temporal respecte als grups tonals amb què es relacionen, i, quan es produeix una interrupció en el discurs, la frase gestual pot fins i tot completar-se abans que es reprengui la parla (per exemple quan s'està "buscant" una paraula o la manera d'acabar una frase tot donant la "forma" (verbal) desitjada al procés ideatiu).

D'altres estudis com els de McNeill i el de Schegloff (1984), malgrat que no coincideixen del tot en les perspectives ni estarien --especialment el darrer-- totalment d'acord amb el que exposa Kendon (sobretot pel que fa a aquest "avançament" gestual respecte a la verbalitat), poden sumar-se de fet al plantejament apuntat. La coordinació --en termes biològics podríem parlar potser fins i tot d'una autèntica simbiosi-- entre la gesticulació i el discurs verbal s'ha destacat també, a més, en un llarg nombre d'estudis sobre el desenvolupament de la competència comunicativa en l'infant. El desenvolupament de la competència comunicativa es fa paral·lel en el procés de creixença del desenvolupament del que podríem anomenar competència gestual.

Evidentment, l'explicació en última instància d'una coordinació tan íntima no pot ser altra que la unitat final de l'organisme que és responsable dels actes comunicatius. L'estudi de Heath (1985) és un bon exemple d'aquesta coordinació en la interacció social, i mostra com es coordinen

la parla i el moviment del cos en l'acabament de les consultes mèdiques, i en el context doncs de la interacció metge - pacient. Condon (1976) ha arribat en els seus estudis a fer veure una sincronia (una coordinació rítmica) entre els elements més petits discriminables en el moviment humà i les unitats lingüístiques (fins i tot per sota el nivell sil·làbic),³² una sincronia que només es troba a faltar en casos que són ja pròpiament patològics. Birdwhistell (1970), per la seva part, havia mostrat ja explícitament moviments facials i del cap coordinats, com a marcadors lingüístics, amb l'accent (en el terreny fònic) i amb pronoms i deíctics (en el lèxic). Poyatos (1988c), en la mateixa línia, i sota el rètol de language markers (com a classe dels il·lustradors, veg. la classificació recollida a # 3.2.), es refereix a marcadors pronominals (personals, possessius, demostratius i recíprocs), preposicionals, de conjunció, verbals i d'accent i de puntuació. En tots aquests casos, en definitiva, dues modalitats comunicatives amb una base originària distinta apuntarien a un mateix referent. En d'altres, però, la gesticulació i la comunicació no verbal, com es veurà a continuació, semblen accomplir també funcions pròpies o, almenys, no coordinades tan estretament amb les del canal verbal.

---

³² En el seu plantejament, les frases o unitats de moviment mínimes es van integrant successivament en unitats de nivells jeràrquicament més alts, constituint així un model componencial.

5.5.2. Funcions interactives de la gestualitat

Si observem les funcions de la gesticulació respecte al llenguatge verbal, ens adonarem que un gest, en un moment determinat, pot reemplaçar un enunciat de la parla o bé pot completar-lo, aportant un significat que col·labori en la seva intel·ligibilitat.³³ Seguint el plantejament de Kendon (1987) exposat a l'apartat precedent, es pot dir en aquest sentit que el gest i el llenguatge s'utilitzen amb una mateixa finalitat:

"[...] gesture and speech are both employed in the task of the production of patterns of action that may serve for others as representations of meaning." (80)

Tanmateix, això no ho fan d'una forma idèntica, i, el que és més important, no sembla que la distribució dels gestos respecte al material verbal sigui sempre homogènia. Hi ha molt pocs estudis, però, ara per ara, que s'interroguin sobre el per (a) què i el quan de la gesticulació en lloc de fer-ho sobre el com, fet que cal interpretar com a mostra que ens trobem encara en un nivell bàsicament descriptiu. McNeill (1986) ha contestat, almenys parcialment, la pregunta de quan gesticulem oferint una hipòtesi molt plausible i que té l'avantatge que es pot relacionar amb un fenomen paral·lel i essencial en el desenrotllament del discurs verbal, en concret la focalització de la informació que es va aportant:

"The hypothesis I offer is that gestures indicate the emergence of new meanings. To state this more carefully, the hypothesis is that each gesture indicates what, in the momentary conceptual representation of the discourse, is regarded by the speaker as the most important new meaning. [...] The hypothesis suggests that iconic gestures occur when the speaker emphasizes a new

---

³³ Vegeu Calbris (1985), que parla justament de (1) gestos que reemplaçen un enunciat (per raons físiques o psicològiques), (2) gestos que reemplaçen la fi d'un enunciat i, per últim, (3) gestos complementaris o sinònims que acompanyen un enunciat. Cf. també el concepte de sintaxi mixta (amb components verbals i no verbals) de Slama-Cazacu (1976).

meaning on the propositional level; what Halliday (1967) referred to as information focus." (125)

Si deixem de banda ara la gesticulació i ens fixem en les funcions que pot dur a terme la gestualitat en conjunt, veurem que el seu nombre augmenta considerablement, tant des d'una perspectiva que posi l'èmfasi en els aspectes de caire més aviat comunicatiu o pragmàtic com des d'una que la posi en els de naturalesa més aviat sociològica o sociolingüística.

Així, Argyle (1972a:47-50) ha parlat de tres funcions bàsiques de la comunicació no verbal en el context de conjunt dels processos comunicatius:

- (A) Comunicació d'actituds i emocions interpersonals.
- (B) Compleció de la comunicació verbal (completant el significat de les locucions, controlant la sincronització, obtenint retroalimentació, marcant l'atenció).
- (C) Substitució del llenguatge verbal.

Knapp (1978:21-26), amb un plantejament similar, arrenghera aquestes funcions en sis classes més restringides que les anteriors, sota els rètols següents:

- (1) Repetició del que es diu verbalment (per exemple assenyalant una direcció verbalment i gestualment).
- (2) Contradicció de la conducta verbal (per exemple quan es renya algú de forma irònica, "només" verbalment, amb una conducta no verbal que ho desmenteix).
- (3) Substitució dels missatges verbals (sobretot en certes circumstàncies contextuais a causa de sorolls, distància, o bé perquè no es vol usar la parla).
- (4) Complementació de la conducta verbal (modificant-la o elaborant-la).
- (5) Accentuació de parts dels missatges verbals (subratllant-les).
- (6) Regulació de la interacció entre els parlants al llarg de la conversa.

Per últim, en el marc concret de la conversa, Scherer i Wallbott (1985:200-202) han apuntat quatre grups principals de funcions per a la comunicació no verbal. En primer lloc, aquesta acompliria una funció semàntica, ja que els elements no verbals tenen la capacitat de modificar (completant-lo: amplificant-lo, matisant-lo...) el significat vehiculat pels elements verbals. Aquesta funció seria acomplerta bàsicament pels emblemes i pels il·lustradors, però també per exemple per nombrosos trets expressius facials (cf. les "marques" d'ironia adduïdes com a exemple més amunt, i que resulten decisives a l'hora de decodificar correctament, amb èxit, un missatge).³⁴

La comunicació no verbal acompleix també una funció sintàctica com a "ordenadora" de les seqüències comunicatives, segmentant-les (inicis, finals, canvis de tema i/o atenció) i sincronitzant-les (rítmicament, coordinant el conjunt dels senyals emesos), i encara una funció pragmàtica, com a expressió de la identitat social del subjecte, dels seus trets personals i estats psicològics, i, des del punt de vista del receptor, com a senyaladora de les seves reaccions davant l'acció discursiva de l'emissor.

Finalment, Scherer i Wallbott (1985) es refereixen a una funció dialogística dels senyals no verbals, que se centraria en el manteniment de la relació entre els participants en una conversa tot ordenant-ne les contribucions. Aquesta última funció és l'anomenada usualment reguladora, i adquireix una gran importància quant al fenomen del canvi de torn de parla. Els senyals no verbals són bàsics en aquest sentit per indicar si el locutor vol mantenir el torn de parla o vol cedir-lo (i encara, especificant-ho, a qui, segons la mirada i l'orientació del cos, per exemple quan es fa una pregunta). D'altra banda, també són fonamentals per marcar si el momentari receptor "accepta" que l'emissor mantingui el torn o demana d'intervenir.

Sembla prou evident, després del que s'ha exposat, que els múltiples i diversos senyals no verbals adquireixen un paper transcendent en la interacció social i comunicativa. Això porta a plantejar, en comparació als anomenats actes de parla, quines són les accions vehiculades, en la conversa quotidiana, pels actes comunicatius no verbals.

---

³⁴ Friedman (1982) s'ha referit concretament als trets no verbals que poden modificar contextualment el significat dels mots. Sobre el significat gestual enfocat des d'una perspectiva pragmàtica, analitzant-ne el seu establiment contextual, vegeu el recent treball d'Streeck (1988).

5.5.3. Gest i actes de parla

Les tradicions --parcialment comunes-- dels estudis de filosofia del llenguatge i, més recentment, de pragmàtica arriben a propugnar el concepte i les múltiples classificacions dels actes de parla (angl. speech acts)³⁵ a partir de la constatació que el llenguatge verbal no serveix només per dir "coses" sinó també per fer "accions". En d'altres paraules, hom constata que dir implica en l'ús lingüístic fer.

Atenent el que s'ha explicat més amunt, sembla bastant obvi proposar al seu torn, ara, que dir o expressar-se gestualment equival també a dur a terme accions de diversa mena. La constatació d'aquest fet i la proposta d'una equivalència, per bé que aquesta última pugui semblar relativament agosarada i no hagi despertat gaires estudis, es troba ja a Key (ed.) (1977:7-8):

"Of interest to the purpose of this study is the occurrence of nonverbal accompaniments with the performative verbs, such as facial expressions, smiles, heads nods, gestures, and vocalizations such as humming, hissing, shushing. Nonverbal acts may actually substitute for the performative verbals, as in the following. These may also occur concomitantly with the verbal.

bet = handshake	permit = head nod
promise, vow = sign	pronounce guilt = facial
of the cross	expression of dis-
warn = tsk, tsk	approval, silence
order = pointing	reprimand = glare
congratulate = handshake,	consent, agree = vertical
kiss	head nod, wink
condole = silence	dare = slit eyes, smirk
forgive, pardon = priest's	censure = frown, finger
blessing	snap
apologize = hand gesture	deny = horizontal head
bid = auction gestures	nod
approve = smile, uplifted	reject = hands raised,
posture	palms out

---

³⁵ La bibliografia en aquest apartat és immensa. Vegeu a títol indicatiu i genèric l'entrada "Speech Acts" dins Sebeok (ed.) (1986).

greet, bid you welcome =	protest = marching, sit-
smile, outspread hands	in
concede = shrug	dismiss = stand up
approve = smile, head nod	toast = lift glass
thank = slight bow	challenge = throw down
	glove "

Els exemples de Key, prou il·lustratius, es refereixen naturalment a l'anglès, i no cal dir que en alguns casos no n'hi ha prou de traduir-los literalment a d'altres llengües, sense un procés d'adaptació. Més enllà del que s'ha exposat, Key s'adona que diversos actes d'aquesta mena s'acompleixen sovint únicament amb mitjans no verbals, sense l'acompanyament dels correlats verbals. És el cas ben usual, per exemple, de l'insult o la salutació. Key apunta, igualment, diverses situacions contextuals on és més freqüent (o gairebé obligat, si es vol dur a terme l'acció) d'emprar mecanismes no verbals: a causa de la distància, del soroll, de la velocitat o rapidesa, de la necessitat de mantenir el silenci o dins una multitud, entre d'altres casos.

Els exemples aportats per Key són majoritàriament emblemes o gestos autònoms, sens dubte els idonis, donades les seves característiques, per actuar com a actes comunicatius. Kendon (1988:136) ha remarcat aquest fet, tot apuntant que els emblemes no s'usen simplement per substituir paraules sinó pròpiament per dur a la pràctica (salvant les distàncies i el terme) autèntics actes de parla:

"[...] they are used singly and as such they are the functional equivalent of a complete speech act."

Qualsevol de les nombroses classificacions que s'han ofert sobre els actes de parla és susceptible, de fet, de veure's incrementada i completada amb un apartat de mitjans no verbals. Riley (1976:9) exposa, en aquest sentit, els exemples següents:

- "[1] agreeing and disagreeing, by nodding or shaking one's head;
- [2] greeting, by waving and/or by eyebrow flash [...];
- [3] declining, e.g. by placing one's hand over a cup or glass when offered more;
- [4] requesting, e.g. asking for a cigarette by putting two fingers to one's lips and raising the eyebrows quizzically;
- [5] commanding: e.g. a policeman makes a winding motion to tell a motorist with whom he wishes to speak to lower the window of his car;

- [6] questioning a statement or doubting: often by facial expression [...];
- [7] reporting ignorance: e.g. by shrugging or contracting shoulders and throwing up both hands, palms upwards, plus appropriate facial expressions."

Si ens basem, per últim, en una classificació ja clàssica com la de Searle (1976) dels actes illocutius (duts a terme en pronunciar un enunciat), no costa gaire tampoc de trobar actes no verbals que s'adiguin amb cada una de les categories:³⁶

- (1) Com a constatació, és a dir, representació o descripció d'un estat de coses de la realitat (per exemple els emblemes referits a borratxera o a bocamoll).
- (2) Com a exhortació, que vol modificar la conducta del(s) receptor(s) (per exemple en els casos d'ordres --vine!, allunya't!, calma!, etc.-- o en les peticions).
- (3) Com a compromís de l'emissor de dur a terme una acció (per exemple els gestos de jurament o d'amenaca).
- (4) Com a expressió de l'estat psicològic del parlant (per exemple en els gestos de rebuig, lloanca o en els insults).
- (5) Com a declaració, mitjançant la qual es modifica un estat de coses del món extern. Aquesta última categoria queda restringida, de fet, a situacions bastant esporàdiques i normalment molt formals, però podria quedar representada, per exemple, per la benedicció religiosa i, en una interpretació àmplia, pels gestos de conjur.

---

³⁶ Vegeu una classificació de les unitats del repertori bàsic català seguint aquestes categories a l'apartat 7.2.

5.5.3.1. Camins de síntesi

Val la pena d'assenyalar, com a part final d'aquesta exposició, que més important que la taxonomia concreta d'actes verbals i no verbals que es pugui establir és la constatació mateix de la força il.locutiva de la no verbalitat i les implicacions que aquest fet té de cara a la confecció de models teòrics sobre la producció i comprensió de la parla i el discurs en conjunt. En efecte, sembla prou interessant i alhora necessari de seguir, en aquest sentit, la via dels models o de les temptatives que plantegen conjuntament la producció verbal i la no verbal (o, en una tríada ja apuntada, la verbal o lingüística, la paralingüística i la cinèsica).³⁷

Aquest suggeriment ha estat fet ja més d'un cop des de la lingüística i la sociolingüística. Així, per exemple, Bell (1976), en un manual de sociolingüística, ja plantejava la qüestió de la manera següent:

"In attempting to deal with the complex phenomena of the speech act in such a way as to create viable models of the micro-processes in which it functions as a unit, the linguist is forced more and more into the consideration of data previously excluded from linguistic investigation: the 'extra-linguistic' communication channels which make use of gesture, eye contact, spatial proximity and the like, which, for some considerable time, have been the particular province of psychology and psychiatry (Argyle, 1969). How these ancillary communication systems can be correlated with language and the two integrated into a larger semiotic system is clearly one of the key challenges of the future for the sociolinguist." (27)

---

³⁷ Vegeu en aquesta línia els treballs esmentats de Poyatos. La inclusió d'aquests elements en el concepte de discurs sembla ja imprescindible. Lozano et al. (21986) recullen la definició de Cicourel (1975:34) on per discurs s'entén "la parla, entonació, gestos de la cara, mans i braços, moviments del cos i vocalització no verbal que formen una complexa interacció social entre dues o més persones".

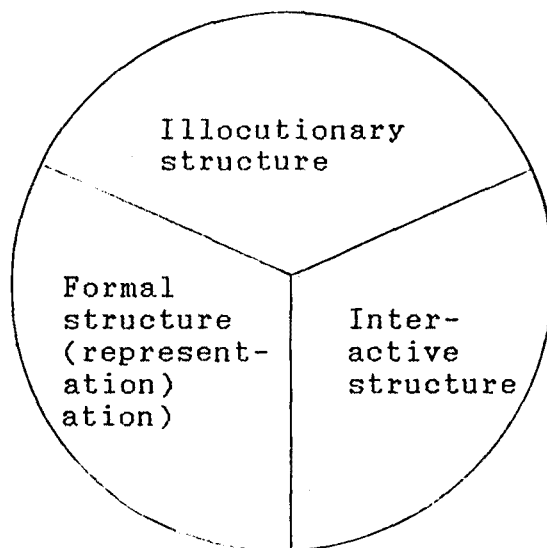

Hudson (1980:134-137), per comentar un darrer cas, en un dels manuals més difosos de sociolingüística dedica ja també un apartat (4.4.) a les relacions entre conductes verbals i no verbals, especialment als aspectes proxèmics i als marcadors no verbals de l'estructura i el contingut verbals.

Aquests camins de síntesi s'apareixen com els més adequats a fi de poder explicar com es concreta, en diverses modalitats però d'una forma coordinada, el potencial comunicatiu de l'espècie humana. Pocs estudis han explorat ara per ara aquesta via, però almenys cal referir-se, sintèticament i sense entrar en els detalls més tècnics de les propostes, a les temptatives de Riley (1976, 1979), Beattie (1983) i Arndt i Janney (1987).

D'acord amb el que s'ha exposat més amunt, sembla ben raonable d'incrementar l'abast del concepte d'acte de parla al d'acte de comunicació. Aquesta esdevé una noció fonamental per al model pragmalingüístic proposat per Riley,³⁸ que entén el discurs com una seqüència d'actes il.locutius combinada amb una seqüència d'actes interactius. El discurs es concep, així, com un fenomen doblement estructurat, d'una banda en l'aspecte il.locutiu o comunicatiu, de l'altra en l'aspecte interactiu o discursiu. Amb l'esquema de l'autor (Riley 1979:129):

SITUATION

³⁸ "A fundamental concept for the pragmalinguist, then, is that of the act of communication, of which the speech act is simply one possible realisation" (Riley 1979:123).

L'estructura formal és la realització, el conjunt de missatges desplegat en una situació determinada. L'estructura il.locutiva està constituïda per la seqüència d'actes il.locutius (invitació, acceptació, agraïment...) i l'estructura interactiva per la d'actes interactius (obertures, respostes, tancaments..., agrupables en intercanvis i transaccions).

Beattie (1983)³⁹ situa el seu estudi en el camp interdisciplinari format per la confluència de la lingüística (interessada en l'estructura del llenguatge), la psicologia (interessada en l'estructura de la comunicació no verbal) i l'etnometodologia (interessada en l'estructura de la conversa), i es proposa com a objectiu bàsic explorar "the interconnection between spontaneous speech and nonverbal behaviour in natural conversations" (21). El tret metodològic més característic de l'obra de Beattie és l'èmfasi en l'ús de tècniques estadístiques, tant de tipus descriptiu com inferencial, a través de les quals es poden descobrir tendències i models que aclareixin els punts d'interconnexió. L'estudi de Beattie es construeix aleshores progressivament sobre la síntesi de les dades obtingudes pel que fa a diferents comportaments en el marc de la conversa, principalment l'anàlisi de la conducta ocular, de les pauses i interrupcions, dels gestos i moviments del parlant i de l'alternança de torns.

En comparació als dos plantejaments exposats --bé que molt sintèticament--, l'estudi d'Arndt i Janney (1987),⁴⁰ per últim, va bastant més enllà i representa, sens dubte, l'intent més elaborat, complet i reeixit de tractar conjuntament els aspectes verbals i no verbals que s'integren en el discurs comunicatiu. És també el que mereix, amb més raons, de ser considerat com un autèntic model, descriptiu i teòric.

L'estudi d'Arndt i Janney (1987) planteja l'anàlisi de la parla amb una concepció no autònoma, sinó integrada en un model que expliqui les tries verbals, prosòdiques i cinèsiques que du a terme l'emissor en el procés de l'enunciació. Aquesta aproximació "intergramatical", amb el terme

---

³⁹ G. Beattie: Talk. An Analysis of Speech and Non-Verbal Behaviour in Conversation. Milton Keynes, Open University Press, 1983.

⁴⁰ H. Arndt i R.W. Janney: InterGrammar. Toward an Integrative Model of Verbal, Prosodic and Kinesics Choices in Speech. Berlín, Mouton de Gruyter, 1987.

dels autors, parteix de dues perspectives i dues assumpcions bàsiques:

"[...] the first is broadly behavioral: speaking is viewed as a unified human activity involving the entire body, not just those parts of it used to produce 'language behavior' in the usual sense. The second perspective is broadly pragmatic: speaking is viewed as goal-directed human action involving speakers and partners in dynamic communicative contexts, not just speakers in isolation." (3)

El resultat de la integració d'aquestes perspectives és, en paraules dels autors, un "essentially hermeneutic model of multimodal communicative and interpretive choices based on available empirical studies of face-to-face English speech" (3-4).

S'assumeix, doncs, que en la parla es troben sistemàticament relacionades les conductes verbal, vocal i cinètica, i que un model comunicatiu ha de tenir com a objectiu explicar aquesta relació: com es du a terme, mitjançant tries o seleccions, tant per part de l'emissor (en la codificació) com per part del receptor (en la interpretació). Això comporta analitzar, més que els aspectes intrasistèmics (de cada modalitat), justament els intersistèmics, molt menys explorats fins ara. L'etiqueta d'InterGrammar explica, en definitiva i en resum, els aspectes fonamentals del plantejament:

"[...] first, that its basic approach is integrative--i.e., interdisciplinary (the research base), intermodal (the verbal, vocal and kinesic phenomena dealt with) and interactional (the domain of practical application); second, that the framework is a systematically ordered account of its subject (selected patterns of verbal and nonverbal choice in face-to-face English speech). The InterGrammar is thus not a traditional 'sentence grammar' [...]. It is not a 'variety grammar' [...]. Rather it is what might be called a 'pragmatic natural grammar' --'pragmatic' (cf. Mey 1979a:10) in the sense that it attempts to explain what makes people understand each other when they speak face-to-face, and 'natural' (cf. Halliday 1985:xiii) in the sense that everything in it is experimentally testable and is ultimately explained by reference to how language, prosody, and kinesics are used in speech." (6)

El model d'Arndt i Janney, ni quant al plantejament ni quant als aspectes més tècnics, que deixem de banda, no suposa en absolut la invalidesa de models de menys abast

(lingüístics o no verbals), sinó un intent peoner, explícit i rigorós, de sintetitzar i coordinar les diverses modalitats comunicatives que posa en joc l'espècie humana. Aquest sembla ara com ara el camí més fructífer de cara a un progrés efectiu en els nostres coneixements sobre com interaccionem. L'estudi inclòs al llarg de la tercera part d'aquest treball intenta, des d'aquesta perspectiva pragmàtica i integradora, descriure i analitzar un conjunt d'unitats gestuals que s'assumeix que formen part de la competència comunicativa d'un parlant català, el qual, en funció de variables contextuals i personals, té la capacitat d'es-collir-les per, combinant-les o no amb materials verbals, poder dur a terme una sèrie (considerable i diversa) d'actes comunicatius, entesos com a accions informatives conscients, deliberades o intencionals que constitueixen unitats destriables en el context de la interacció humana.

5.6. LINGUISTICA APLICADA

5.6.1. Gestualitat i ensenyament

Parlar en el moment històric actual, en ple segle XX, de la importància d'un àmbit aplicat quant als estudis comunicatius (en general), no necessita cap justificació. En particular, els centrats en la comunicació no verbal han revelat que tenen implicacions de caire pràctic prou serioses en camps com, sobretot, la psicologia, la psiquiatria i la pedagogia.

En aquest últim terreny la necessitat de prestar una mínima atenció --almenys!-- als aspectes no verbals ha estat posada de manifest molt sovint, i no sembla que tampoc calgui justificar-la. L'èxit comunicatiu (o el fracàs comunicatiu!) depèn de la capacitat dels subjectes per interactuar d'una forma adequada, adient amb les circumstàncies contextuais, i la regulació d'aquesta interacció s'acompleix, com ja ha estat assenyalat, mitjançant mecanismes predominantment no verbals.

Les implicacions d'aquesta consideració són bàsiques en qualsevol faceta de l'ensenyament però, més que en cap altra, en l'ensenyament de segones llengües, on se suposa que l'objectiu fonamental és aconseguir que un subjecte adquireixi la capacitat d'utilitzar un codi lingüístic --que originàriament no li és propi-- en diversos i variats contextos. Com que la concreció d'aquest codi és indestruïble de la d'altres codis comunicatius no verbals, es fa evident que també l'èxit o el fracàs comunicatiu d'aquest individu en les interaccions en què es vegi involucrat dependrà no solament del seu nivell concret de domini del codi lingüístic sinó de la capacitat comunicativa no verbal de què disposi, i de la seva sincronització amb la d'uns subjectes de formació lingüística i cultural poc o molt diferents.

A banda de subratllar la transcendència d'una pedagogia de la no verbalitat,⁴¹ pel que fa més en concret al terreny

---

⁴¹ Vegeu sobre aquesta qüestió, especialment, Grant i Hennings (1971), Heinemann (1976), Zimmerman (1982) i Pujade-Renaud (1983). Pel que fa al català, veg. Montané (1975).

dels gestos autònoms s'ha destacat sovint la conveniència d'incloure, conjuntament amb la descripció i exposició de materials lingüístics, si més no un mínim repertori dels emblemes d'ús més freqüent en la comunitat la llengua de la qual s'ensenya, i, en aquesta línia, cada vegada sovintegen més els cursos d'idiomes on --almenys a partir d'un cert nivell-- s'ofereixen descripcions "auxiliars" d'aquesta mena. Brault (1963) ja s'havia referit a aquest aspecte, i l'obra de Green (1968), comentada també en el subapartat següent, és el primer repertori gestual confeït precisament com a eina per a l'ensenyament d'una llengua (l'espanyol).⁴² L'obra va encapçalada per una citació de Gregory Bateson on s'ironitza sobre aquesta qüestió en particular:

- "D: Daddy, when they teach us French at school, why don't they teach us to wave our hands?
 F: I don't know. I'm sure I don't know. That is probably one of the reasons why people find learning languages so difficult."

Widdowson (1978:3.2.,3.8.), en el marc de l'ensenyament comunicatiu de llengües, a l'establiment del qual ha contribuït d'una manera decisiva, s'ha referit també a la necessitat de prestar atenció als aspectes no verbals, i Calbris i Montredon (1986), en un dels diccionaris gestuals de publicació més recent, destinen ja un apartat a comentar diversos "Suggestions pour cours de langue" (4-5).

Un camp d'aplicació pel que fa a l'ensenyament, en definitiva, sembla més que raonable que sigui establert, sobretot atenent el fet que les distàncies interculturals poden ser molt marcades.⁴³ Un segon camp d'aplicació que mereix ser destacat, per últim, com a cloenda d'aquesta segona part del treball, és el de la confecció de diccionaris gestuals.

---

⁴² J.R. Green: A Gesture Inventory for the Teaching of Spanish. Filadèlfia, Chilton Books, 1968.

⁴³ Vegeu en conjunt sobre la qüestió Johnson (1985a).

5.6.2. Lexicografia gestual

L'elaboració de diccionaris gestuals és, ara com ara, i malgrat l'esclat de les tècniques i mitjans àudio-visuals, l'eina més pràctica de recull i exposició de la gestualitat pròpia de les diverses comunitats i cultures. La confecció de diccionaris d'aquesta mena, però, presenta problemes suplementaris a la dels diccionaris "corrents", bàsicament pel que fa als tres aspectes següents:

- (1) La recopilació de les unitats, ja que és molt menys clar que en el cas de les paraules què és exactament ara el que cal recollir i presentar, quina categoria o categories concretes de gestos.
- (2) Els criteris d'ordenació i presentació de les unitats, molt més complicats de fixar que en el cas del llenguatge verbal. De fet, la diversitat d'aquests criteris provoca que poques vegades els reculls siguin contrastables amb facilitat i fiabilitat.
- (3) La informació sobre l'ús de les unitats, que és molt minsa en general però que, evidentment, resulta fonamental tant per a l'estudiós (per exemple la freqüència d'ús) com per al qui maneja el diccionari amb una finalitat pràctica (per exemple el caràcter obscè, vulgar o neutre del gest, els interlocutors --adults, infants...-- a qui es pot o se sol dirigir, etc.).

Molts estudis s'han dedicat a la recopilació i exposició de materials gestuals (sobretot emblemes i il·lustradors, com és lògic) propis de diverses cultures i/o llengües. A continuació es presenta un llistat no pas exhaustiu però sí bastant complet d'aquests treballs, ordenat en funció de la llengua amb què es pot associar cada repertori:⁴⁴

---

⁴⁴ La cursiva indica que es tracta de tot un llibre (i no d'un article o d'un simple apèndix o apartat d'un llibre). Un dels pocs casos que queda fora d'aquest llistat és el de Bäuml i Bäuml (1975), comentat més endavant. També el de Brun (1969), que se situa en un pla més aviat divulgatiu, tant de sistemes sígnics de caire tècnic divers (submarinistes, camioners, bombers, crupiers, etc. etc.)

- ANGLÉS: Saitz i Cervenka (1972) (EE.UU.). Johnson, Ekman i Friesen (1975) (EE.UU.).
- ARAB: Brewer (1951). Hamalian (1965). Barakat (1973).
- CATALA: Amades (1957). Soler (1987).
- ESPANYOL: Kaulfers (1931). Flachskampf (1938). Cardona (1953-4) (Veneçuela). Kany (1960). Meo-Zilio (1961a) (Uruguai). Meo-Zilio (1961b) (Riu de la Plata). Green (1968). Saitz i Cervenka (1972) (Colòmbia). Torrego (1974). Meo-Zilio/Mejía (1980-3).
- FRANCES: Wylie i Stafford (1977). Dahan i Cosnier (1977). Calbris i Montredon (1986).
- GREC: Danguitsis (1943). Papas (1972).
- ITALIA: De Jorio (1832). Pitré (1877?). Efron (1941). Munari (1963). Lamedica (1982).
- JAPONES: Saint-Jacques (1972). Jonhson (1985b).
- JIDDISCH: Efron (1941).
- PERSA: Sparhawk (1978).
- PORTUGUES: Basto (1938a). Leite de Vasconcellos (1938). Rector i Trinta (1985) (Brasil). Rector (1986) (Brasil).
- RUS: Monahan (1983).
- LLENGUES AFRICANES: Mathon (1969). Creider (1977) (Kenya). Eastman i Omar (1985) (swahili).
- LLENGUES AMERINDIES: Devereux (1949b).
- ALTRES: Morris et al. (1979) (Europa i Tunísia). Gruber (1980) (antic Pròxim Orient).

---

com dels llenguatges de signes dels sords i d'algunes tribus primitives. Pel que fa a aquests últims, on l'ordenació de les unitats és més senzilla donada la relació més estreta entre els conceptes i els signes, vegeu els diccionaris esmentats a l'apartat 4.3. (notes 9 i 11). El llistat presentat es refereix només a obres que recullen gestos d'ús habitual, associats amb un ús col·loquial de les llengües respectives. No inclou recopilacions de gestos propis de rituals locals de diversa mena ni estudis o recopilacions sobre el gest a l'art.

La gran majoria d'aquests treballs constitueixen, pel que fa als tres punts esmentats més amunt, (1) recopilacions d'emblemes i/o il·lustradors (2) ordenats en funció del significat de les unitats i (3) amb un grau d'informació divers sobre les seves característiques d'ús. De fet, molt pocs poden ser considerats autèntics diccionaris gestuals donat el seu abast tan reduït. Entre els que sí mereixen aquesta denominació i van més enllà, doncs, d'una espècie de "minivocabularis" de gestos, els tres trets anteriors es repeteixen, excepte en un sol cas, el de Bäuml i Bäuml (1975).⁴⁵ Aquesta és l'única obra en què el criteri bàsic de l'ordenació de les unitats no és el seu significat (per bé que n'és el secundari) sinó les parts del cos implicades en l'execució del gest, concretament, pel que fa a la seva categoria, "non-codified, non-arbitrary, culturally transmitted (semiotic) gestures" (vii).

Aquesta opció, molt original però també molt arriscada, complica en certs aspectes el maneig del diccionari i sol resultar bastant arbitrària en alguns casos (quan dues o més parts del cos es troben involucrades en un gest, per exemple). Certament, d'altra banda ofereix la possibilitat d'adonar-se de la varietat d'accions que du a terme cada membre i dels seus diferents significats (culturals i geogràfics). Cada entrada se subdivideix, al seu torn, en funció dels diversos significats possibles, recollits tant d'estudis sobre el gest com de fonts literàries. Així, per il·lustrar-ne un cas, l'entrada ARM (braç) inclou la llarga sèrie de subdivisions següents, cada una amb la corresponent descripció i referències, les quals, per raons d'espai, ometem:

adoration, affection, amusement, anger, apotopy, approach, assistance, attention, authority, baby, blessing, confession, congratulation, death, defiance, disbelief, emphasis, encouragement, enthusiasm, etiquette, farewell, fear, flattery, friendship, gratitude, greeting, innocence, interrogation, joy, judgment, magnitude, marriage, medico-magical, melancholy, mourning, negation, oath, pacification, plea, pointing, praise, prayer, pregnancy, pride, protection, refusal, rejection, resignation, rest, satisfaction, series, sincerity, sorrow, stop, strength, submission, surprise, surrender, understanding, victory, voting, welcome.

---

⁴⁵ B.J. Bäuml i F.H. Bäuml: A Dictionary of Gestures. Metuchen, The Sacrecrow Press, 1975.

L'entrada es completa, per acabar, amb la resta de combinacions (incloses com a d'altres entrades) entre el braç i la resta de parts del cos, cada una amb les consegüents especificacions:

ARM, BREAST / ARM, BREAST, KNEE / ARM, BREAST, SHOULDER / ARM, ELBOW / ARM, FACE / ARM, FINGER / ARM, FINGER, HAND / ARM, HAND / ARM, HAND, HEAD / ARM, HAND, MOUTH / ARM, HAND, SHOULDER / ARM, HEAD / ARM, HEAD, SHOULDER / ARM, KNEE / ARM, LIP / ARM, MOUTH / ARM, NECK / ARM, SHOULDER / ARM, WRIST.

Fora d'aquest cas prou peculiar, encara que d'utilitat si més no dubtosa, la resta de diccionaris inclouen els gestos a partir del seu significat, amb variacions, això sí, pel que fa a la generalització o abstracció de les nocions escollides.

Entre els més destacables, l'elaborat per Green (1965) recull --sense distingir, però, els emblemes dels il·lustradors-- gestos associats amb el castellà amb finalitats pedagògiques, tot il·lustrant-los amb dibuixos. Saitz i Cervenka (1972) utilitzen també la tècnica del dibuix en el seu diccionari contrastiu de gestos de Colòmbia i dels Estats Units, igual que Calbris i Montredon (1986), que aporten a més les expressions franceses més usuals que van associades amb cada gest. Meo-Zilio/Mejía (1980-3), per últim, en el diccionari de gestos més ambiciós i complet publicat fins ara,⁴⁸ opten per il·lustrar les unitats (encara que no totes) amb fotografies. Aquest treball és fruit d'una investigació duta a terme a Espanya i a Hispanoamèrica (excepte Brasil), i vol ser el primer d'una sèrie de diccionaris sobre els gestos de diverses comunitats (el de Portugal i Brasil i el d'Itàlia són els següents previstos). El seu objectiu queda descrit com:

"reunir de una manera sistemática y detallada una primera lista provisional de gestos ordenados según su significado fundamental y acompañados de la descripción morfológica y semántica (con sus variantes)" (8).

---

⁴⁸ G. Meo-Zilio i S. Mejía: Diccionario de gestos. España e Hispanoamérica. Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, 2 vols., 1980 (I) i 1983 (II). L'autoria de l'obra s'ha d'atribuir en realitat a Meo-Zilio. Mejía es va fer càrrec només de la documentació fotogràfica.

Entre els seus aspectes positius val la pena destacar l'elevat nombre d'unitats incorporades (més de 2.000, segons els autors), l'extensió de l'àrea geogràfica coberta, l'ordenació en general de les unitats i la inclusió de material verbal que s'hi associa. Més discutibles, en canvi, són algunes qüestions referents al mètode. En primer lloc, el fet que els autors siguin molt poc explícits en aquest punt, i no donin, per exemple, cap mena d'informació sobre el qüestionari i el tipus d'enquesta que es va realitzar. A part d'emfasitzar els paral·lels dialectològics i lingüístics del treball, del que exposen sembla deduir-se que només s'utilitzà un sol informant per estat, nombre clarament insuficient i que fa que no resultin del tot fiables les indicacions sobre els països en què es dona cada unitat.⁴⁷

Igual que en el treball de Morris et al. (1979), Espanya hi queda molt mal representada culturalment (amb un sol informant de Madrid), i també en aquest sentit l'extensió de l'abast del treball sembla haver prevalgut sobre la seva precisió. El mateix és aplicable a la gran quantitat de material recollit, que inclou tanmateix gestos de categories distintes. Pel que fa a qüestions més de detall, l'ordenació no sempre resulta clara, l'índex temàtic --útil en conjunt-- no resol tots els problemes, i es fa difícil reproduir amb exactitud moltes de les unitats que no van acompanyades de fotografies.

Una última remarca que cal fer sobre el treball de Meozilio/Mejía --i en general sobre tots els diccionaris gestuals-- és que no inclouen informació sobre la freqüència d'ús dels gestos, de manera que apareixen, les unes al costat de les altres sense cap distinció, unitats d'ús molt i molt poc freqüent.⁴⁸ Tampoc no se sol oferir informació sobre trets que expliquin en quines circumstàncies (contextuals) s'acostuma a emprar el gest, els quals resulten, com és comprensible, ben transcendents (cf. el que s'ha apuntat més amunt, al punt (3)).

---

⁴⁷ Per exemple, en concret, molts gestos en què no apareix la indicació segons la qual es donen a Espanya, hi són en realitat comuns.

⁴⁸ El problema es repeteix de fet en els diccionaris corrents, on, per exemple, ictus i idea o salsir i salsitxa poden aprèixer sense cap indicació d'aquest gènere l'un darrere l'altre (veg. el Diccionari de la llengua catalana. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 21983).

En conclusió, però, i deixant de banda els problemes (o els defectes) de mètode i de detall, la confecció de diccionaris gestuals sembla ara per ara el camí que pot portar, en la línia insinuada als apartats 3.3. i 3.4., a la contrastació més fàcil, en el marc de l'estudi de les variacions interculturals, dels repertoris d'emblemes utilitzats en cada comunitat i associats amb la llengua corresponent. La investigació que es presenta tot seguit, al llarg de la tercera part d'aquest treball, constitueix un esbós del que representaria, en el cas del català, un diccionari d'aquesta mena.